

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 13

Ужгород-2018

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з політичних наук відповідно до Наказу МОН України від 04.04.2018 № 326 (додаток 9)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: Палінчак М.М. – д.політ.н., професор
Заст. гол. редактора: Остапець Ю.О. – д.політ.н., професор
Відповідальний секретар: Бокоч В.М. – к.політ.н., доцент
Члени редколегії: Асланов С.А. – д.політ.н., професор
Бебик В.М. – д.політ.н., професор
Бєлов Д.М. – д.ю.н., професор
Вегеш М.М. – д.іст.н., професор
Климончук В.Й. – д.політ.н., професор
Круглашов А.М. – д.політ.н., професор
Лемак В.В. – д.ю.н., професор
Лендел М.О. – д.політ.н., професор
Монолатій І.С. – д.політ.н., професор
Наумкіна С.М. – д.політ.н., професор
Устич С.І. – д.соц.н., професор
Примуш М.В. – д.політ.н., професор
Романюк А.С. – д.політ.н., професор
Стряпко А.Д. – к.політ.н., професор
Черленяк І.І. – д.н. з держ. упр., професор
Шандор Ф.Ф. – д.філос.н., професор
Шуба О.В. – д.політ.н., професор
Владіслав Дудінський – Doc. PhD., CSc. (Словацька Республіка)
Іріна Дудінська – Doc. PhD., CSc. (Словацька Республіка)

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 7 від 31.08.2018 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21016-10816P,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Бокоч В.М. ВСЕУКРАЇНСЬКА РАДА ЦЕРКОВ І РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ.....	5
Буряченко О.В. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА СВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ РЕПУТАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ.....	13
Годний С.П. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНА ПОЛІТИЧНОГО ЛОБІЗМУ В ІСТОРИЧНІЙ ГЕНЕЗІ.....	17
Стебляк Д.М. ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ В СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ.....	21

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Забіян В.В. ПОЛІТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ КРАЇН БРІКС НА ПРИКЛАДІ ПОЗИЦІЇ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ЩОДО КРИМСЬКОГО ПИТАННЯ.....	26
Ключник Р.М. ДИСКУРС ПРОТЕСТУ ТА ПОЛІТИЧНА КОРЕКТНІСТЬ: ДО ПИТАННЯ ПРО ЕВФЕМІЗМИ В ПОЛІТИЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ.....	30
Шуліка А.А. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АНТИГЛОБАЛІСТСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ.....	36

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Бобрик О. НЕДОЛІКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ.....	41
Сабадах А.Б. КЛАСИФІКАЦІЯ ТЕРОРИЗМУ: ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРОГНОЗ.....	47
Цирфа Ю.А. СОЦІАЛЬНИЙ ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЧИННИК КОНСТРУЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЖАВИ.....	52

CONTENTS

SECTION 1**POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY**

Bokoch V.M. THE ALL-UKRAINIAN COUNCIL OF CHURCHES AND RELIGIOUS ORGANIZATIONS: SOCIO-POLITICAL CONTEXT.....	5
Buriachenko O.V. POLITICAL CULTURE AND CONSCIOUSNESS AS A FACTOR OF FORMATION OF POLITICAL PARTY REPUTATION.....	13
Hodnyi S.P. CONCEPTUALIZATION OF PHENOMENON OF POLITICAL LOBBYING IN HISTORICAL GENESIS.....	17
Steblyak D.M. STATE-CHURCH RELATION IN THE UNITED STATES OF AMERICA.....	21

SECTION 2**POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES**

Zabiian V.V. POLITICAL INTEGRATION OF BRICS COUNTRIES ON THE EXAMPLE OF THE POSITION OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA REGARDING THE CRIMEAN ISSUE.....	26
Kliuchnyk R.M. PROTEST DISCOURSE AND POLITICAL CORRECTNESS: TO THE ISSUE OF EUPHEMISMS IN POLITICAL COMMUNICATION.....	30
Shulika A.A. ORGANIZATIONAL FEATURES AND SPECIFICITY OF PRACTICAL ACTIVITIES OF ANTI-GLOBAL POLITICAL MOVEMENTS.....	36

SECTION 3**POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS
AND GLOBAL DEVELOPMENT**

Bobryk O. LACK OF ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL REFORMS IN THE SLOVAK REPUBLIC.....	41
Sabadakh A.B. CLASSIFICATION OF TERRORISM: HISTORICAL AND POLITICAL ANALYSIS AND FORECAST.....	47
Tsyrfya Yu.A. SOCIAL INFLUENCE OF MASS MEDIA AS A FACTOR TO CONSTRUCT FOREIGN POLICY IDENTITY OF THE STATE.....	52

РОЗДІЛ 1 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 27-774-735.17.025.1

ВСЕУКРАЇНСЬКА РАДА ЦЕРКОВ І РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

THE ALL-UKRAINIAN COUNCIL OF CHURCHES AND RELIGIOUS ORGANIZATIONS: SOCIO-POLITICAL CONTEXT

Бокоч В.М.,
*кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

Досліджується місце й роль Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій у суспільно-політичному та релігійно-церковному житті України. Визначаються та аналізуються основні напрями її діяльності, такі як досягнення міжконфесійного порозуміння, встановлення партнерських відносин між церквою й державою, участь у вдосконаленні законодавства про релігію та церкву, реакція на суспільно-політичні події, розвиток міжнародних контактів, сприяння євроінтеграції України, фізичному й моральному здоров'ю української нації, протидія російській агресії на Донбасі тощо. Показується, що організація роботи Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій на засадах самоврядування та самофінансування дає їй можливість бути незалежною від чинної влади, політичних партій, громадських організацій і їх керівних органів. Доводиться, що за час свого існування Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій стала авторитетною та впливовою інституцією громадянського суспільства.

Ключові слова: Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій, релігія, релігійні організації, суспільно-політичні процеси, громадянське суспільство.

Исследуется место и роль Всеукраинского совета церквей и религиозных организаций в общественно-политической и религиозно-церковной жизни Украины. Определяются и анализируются основные направления его деятельности, такие как достижение межконфессионального взаимопонимания, установление партнерских отношений между церковью и государством, участие в совершенствовании законодательства о религии и церкви, реакция на общественно-политические события, развитие международных контактов, содействие евроинтеграции Украины, физическому и моральному здоровью украинской нации, противодействие российской агрессии на Донбассе и так далее. Показывается, что организация работы Всеукраинского совета церквей и религиозных организаций на основе самоуправления и самофинансирования дает ему возможность быть независимым от действующей власти, политических партий, общественных организаций и их руководящих органов. Доказывается, что за время своего существования Всеукраинский совет церквей и религиозных организаций стал авторитетной и влиятельной институцией гражданского общества.

Ключевые слова: Всеукраинский совет церквей и религиозных организаций, религия, религиозные организации, общественно-политические процессы, гражданское общество.

The paper examines the place and role of the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations in the socio-political and religious life of Ukraine. It also defines and analyzes fundamental orientation of the organization's activities, among which are: achieving interfaith harmony; establishment of the Church-State relationship; involvement in the amendment of the legislation on religion and church; response to socio-political events; development of the international contacts; assistance in Ukraine's European integration, physical and mental health of the Ukrainian nation; opposition to the Russian aggression in Donbas; etcetera. It demonstrates that the organization of work of the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations, which is based on the principles of autonomy and self-financing, enables it to carry out its mission independent of the current government, political parties, social organizations and their governing bodies. The paper proves that, since its inception, All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations has developed into a credible and influential civil society institution.

Key words: All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations, religion, religious organizations, social and political processes, civil society.

Постановка проблеми. Зі здобуттям державної незалежності, коли українське суспільство почало формуватися як багатоконфесійне, де всі релігії, віросповідання, релігійні організації проголошувалися рівними перед законом та між собою, постало питання про пошук шляхів до мирного їх співіснування й співпраці в єдиній дер-

жаві. Наприкінці 1991 р. в релігійних колах і владних структурах України з'явилася ідея щодо необхідності утворення міжконфесійного об'єднання, яке сприяло б зближенню й порозумінню церков і релігійних організацій. Однак через наявність гострого протистояння в релігійному середовищі, яке на початку 1990-х рр. охопило значну частину

України, реалізація цієї ідеї стала можливою лише в 1996 р., коли було утворено Всеукраїнську раду церков і релігійних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти діяльності Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, інших міжконфесійних об'єднань були об'єктом досліджень таких українських релігієзнавців: В. Бондаренка, М. Васіна, О. Зайця, П. Калашника, А. Колодного, Ю. Решетнікова, О. Сагана та інших. До їх осмислення долучалися також представники різних релігійних конфесій. Проте проблему дослідження діяльності міжконфесійних об'єднань в Україні не вичерпано. Насамперед відчувається нестача узагальнених наукових доробків щодо напрямів діяльності Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, аналізу її заяв і звернень, що стосуються актуальних проблем суспільно-політичного життя. При цьому, незважаючи на те, що в діяльності Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій є чимало політичних аспектів, професійні політологи до її дослідження вдаються досить рідко.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є виявлення та аналіз суспільно-політичних аспектів діяльності Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій як інституції громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із перших міжконфесійних об'єднань, яке й понині відіграє важливу роль у налагодженні та зміцненні міжрелігійного діалогу й міжконфесійної співпраці, у розвитку державно-церковних відносин, була Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій (далі – ВРЦіРО). На момент заснування до її складу входили лідери та представники 13 релігійних спільнот, пізніше кількість її членів зросла до 19. Серед них – православні, греко-католики, римо-католики, протестантські церкви, послідовники ісламу та іудаїзму. Нині ВРЦіРО охоплює своїм впливом приблизно 90–95% мережі релігійних організацій в Україні.

Одним із найважливіших напрямів діяльності Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій було вдосконалення міжконфесійних відносин, розгортання міжцерковного діалогу, встановлення та збереження міжконфесійного миру. Завдяки спільним зусиллям української влади та ВРЦіРО був урегульований міжцерковний конфлікт, знайдено шлях до міжконфесійного порозуміння й примирення. Якщо на початку 1990-х рр. в Україні було понад 1 тис. населених пунктів, охоплених таким конфліктом, то на початок 2003 р. їх залишилося близько 100, а у 2002 р. не було жодного випадку відкритого протистояння на релігійному ґрунті [1, с. 52].

Значні зусилля ВРЦіРО спрямовувала на розвиток партнерських відносин із державою та її

органами. Систематичними були зустрічі її членів із президентами України, головами Верховної Ради України, прем'єр-міністрами України. Окрім безпосередніх контактів із найвищими посадовими особами держави, ВРЦіРО були встановлені відносини та підписані відповідні документи (меморандуми, заяви, угоди) про співробітництво з низкою міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, а також створені при них спеціальні громадські ради та робочі групи.

Із часу створення ВРЦіРО жодна суспільно значима подія в Україні не залишилася поза її увагою. Вона не лише пасивно спостерігала за процесами, що відбувалися в Україні, а й нерідко була їх учасником, постійно висловлювала своє ставлення до них.

Чітку проукраїнську позицію Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій зайняла щодо подій на Майдані. Нею прийнято низку заяв і звернень, спрямованих на підтримку європейського курсу України, захист мирних протестів, засудження насильства, встановлення миру й спокою в Україні, припинення розбрату та ворожнечі, досягнення порозуміння.

Після завершення Майдану ВРЦіРО зробила заяву щодо визнання й підтримки легітимності державної влади України та звернулася до неї із закликом щодо якнайшвидшого повного відновлення конституційного ладу й утвердження політичних, економічних та інших фундаментальних прав і свобод громадян, рішучої боротьби з корупцією. Вона рішуче засудила будь-які спроби сепаратизму, розділення українців за релігійною, мовною, національною чи будь-якою іншою ознакою, а також закликала до збереження релігійного миру, незалежності й територіальної цілісності України. Члени ВРЦіРО заявили про свою готовність до співпраці з оновленою владою та про очікування від неї мудрого керівництва українською державою [2].

У контексті відносин Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій із владою привертає увагу заява від 1 березня 2016 р. щодо суспільно-політичної ситуації в Україні. Звертаючись до політиків і представників влади, члени ВРЦіРО висловлювали занепокоєння станом справ в Україні, засуджували політиканство та будь-які гонитви за політичними рейтингами, а також особисте збагачення. Серед чинників, що становлять реальну загрозу існуванню незалежної української держави, названо корупцію, яка, на думку релігійних діячів, «знищує нашу державу зсередини та зводить нанівець усі програми міжнародної допомоги». У заяві вказується також на небезпеку авторитаризму й узурпації влади в одних руках, підтримується здоровий баланс між усіма гілками влади – законодавчою, виконавчою та судовою [3].

Важливим напрямом діяльності Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій залишається

її участь у законотворчій діяльності, розробленні та публічному обговоренні проектів законодавчих актів. Так, 10 липня 2015 р. ВРЦіРО оприлюднила розроблені нею зміни до Конституції України, спрямовані на забезпечення права на свободу совісті й віросповідання, формування партнерських відносин між державою та церквою, утвердження традиційних духовно-моральних засад і сімейних цінностей в українському суспільстві. При цьому вона заявила про готовність її представників брати участь у роботі Конституційної Асамблеї [4].

Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій домагалася, щоб внесення змін до чинного законодавства України про релігію та церкву відбувалося за попереднім погодженням із нею. Однак всупереч позиції ВРЦіРО та зі значними порушенням регламентних норм Верховною Радою України були прийняті зміни до низки законів України, якими запроваджувалася «подвійна» реєстрація релігійних організацій, що призводило до ускладнення процедури набуття ними статусу юридичної особи. Невдоволення в релігійному середовищі викликали також зміни, якими органам прокуратури, центральним і місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування надавалося право здійснення контролю за дотриманням законодавства про свободу совісті та релігійні організації, чим розширювалися можливості впливу влади на церкву. До прохання ВРЦіРО щодо вето цього закону тодішній Президент України В. Янукович не дослухався, хоча на зустрічі з релігійними лідерами запевняв, що зміни до законодавства України про свободу совісті та релігійні організації не будуть вноситися, якщо вони не матимуть консенсусної підтримки конфесіями [5].

Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій доклала зусиль до пропаганди здорового способу життя, покращення фізичного здоров'я українського народу, долучилася до обговорення проблем медичної реформи в Україні, підтримала необхідність удосконалення вітчизняної системи охорони здоров'я, засуджувала поширення в українському суспільстві ВІЛ та СНІДу, алкоголізму й тютюнопаління, закликала органи державної влади до обмеження реклами алкогольних і тютюнових виробів, а також до повної заборони їх вживання в публічних місцях [6].

Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій постійно зверталася до питань духовно-морального виховання, захисту суспільної моралі, шлюбу, традиційних сімейних цінностей, дитинства. У спеціальній декларації вона висловила своє негативне ставлення до гомосексуалізму та одностатевих шлюбів як «неприродних» і «гріховних» явищ [7].

31 травня 2017 р. з нагоди Міжнародного дня захисту дітей ВРЦіРО оприлюднила відкрите звернення на захист сім'ї та дітей, у якому зазначила:

«Морально здорова та повноцінна сім'я, тобто союз чоловіка й жінки, є основою суспільства, має на меті збереження дару любові, народження та повноцінне виховання дітей, сприяє збереженню суспільної моралі» [8].

ВРЦіРО виступила проти ратифікації Верховною Радою України Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської конвенції), оскільки цей документ, на думку членів організації, викривляє розуміння гендерної рівності як рівності прав жінок і чоловіків, зміст гендерної політики держави, а також містить у собі загрози суспільній моралі, сімейним цінностям, вихованню підростаючого покоління [9].

З метою зміцнення духовності та моральності українського суспільства Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій доклала чимало зусиль для збереження, забезпечення належного фінансування й функціонування Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі. Однак, незважаючи на її зусилля, у процесі чергової реформи системи органів державної влади цю комісію було ліквідовано.

З початком військового конфлікту на Сході України важливим напрямом діяльності Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій стало її сприяння протидії російській агресії та сепаратизму, сприяння захисту незалежності й територіальної цілісності української держави, підтримка військовослужбовців – учасників АТО, допомога їхнім сім'ям, переселенцям із зони бойових дій.

ВРЦіРО оперативно зреагувала на рішення Ради Федерації Федерального Зібрання Російської Федерації від 1 березня 2014 р. щодо надання згоди на застосування російських військ в Україні, оприлюднивши заяву, у якій застерігала, що «введення військових сил іншої держави на територію України є загрозою не тільки для нашої країни, а й для миру та спокою на Європейському континенті загалом» [10].

Вона звернула увагу на наявність зовнішніх загроз територіальній цілісності України, висловила переконання, що подальші консолідовані дії влади та громадян сприятимуть національній солідарності всього народу України, зміцненню конституційного ладу, подоланню кризи в міждержавних відносинах із Російською Федерацією та збереженню територіальної цілісності України [11].

ВРЦіРО підтримала план Президента України П. Порошенка щодо мирного врегулювання збройного конфлікту та висловила готовність у сприянні його реалізації. Вона вкотре виступила на захист незалежності та територіальної цілісності України, заявивши, що їх втрата – це «гріх перед Богом і майбутніми поколіннями нашого народу». Всеукраїнською радою церков і релігійних орга-

нізацій засуджувалися релігійні переслідування та дискримінація віруючих, захоплення культових споруд на окупованих територіях Донбасу [12].

У зверненні про обов'язок допомоги в захисті Батьківщини (від 10 лютого 2015 р.) ВРЦіРО визнала право громадян, у тому числі віруючих, на участь в обороні своєї Батьківщини, подоланні зовнішньої агресії та встановленні миру в Україні. Наголошувалося також на необхідності консолідації суспільства, об'єднання зусиль усіх гілок державної влади, політичних партій і громадських організацій для проведення необхідних економічних і політичних реформ, надання допомоги захисникам Вітчизни та постраждалим мирним мешканцям Донбасу [13].

Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій звернулася до міжконфесійних об'єднань Росії та Всесвітньої ради церков із закликом сприяти звільненню заручників і полонених на Сході України, а в разі неможливості звільнення – забезпечити належні й гідні умови їх утримання відповідно до вимог міжнародного гуманітарного права, підтверджуючи цим свою повагу до гідності кожної людини [14].

Для значної кількості потерпілих від збройного конфлікту на Донбасі важливе значення мало спеціальне звернення ВРЦіРО на підтримку благодійництва та волонтерської діяльності, у якому члени ради закликали віруючих до участі в наданні благодійної допомоги українським військовим, жителям Сходу України, вимушеним переселенцям [15].

З метою безпосередньої підтримки учасників АТО члени Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій 2 листопада 2016 р. здійснили поїздку в зону бойових дій, де спілкувалися з місцевою владою, населенням, представниками місії ОБСЄ, молилися за Україну та її захисників. У прийнятому зверненні ВРЦіРО закликала всіх причетних до розпалювання військового конфлікту на Сході України до пошуку порозуміння й прагнення до миру, припинення штучного загострення ворожнечі через поширення неправдивої пропаганди та інформаційних маніпуляцій. Вона заявила про свою готовність надання допомоги тим, хто постраждав від військових дій, і закликала громадян України до миру й злагоди, пошуку шляхів примирення через діалог та взаємне прощення. Релігійні діячі високо оцінили службу українських воїнів, військових капеланів і волонтерів на Сході України. Вони висловили переконання, що налагодження широкого суспільного діалогу, співпраця між владою та громадськістю сприятимуть утвердженню миру й згуртуванню нації [16].

Важливим напрямом діяльності ВРЦіРО став розвиток міжнародних контактів, налагодження та підтримка зв'язків з урядовими, громадськими, релігійними організаціями зарубіжних країн.

Про її міжнародний авторитет свідчать контакти з Папським престолом. Ідеться, зокрема про зустріч її членів із Папою Римським Іоанном-Павлом II під час його візиту в Україну в червні 2001 р.

Члени ВРЦіРО мали також зустріч з особистим представником Папи Римського Франциска кардиналом Крістофом Шенборном, під час якої обговорювалися проблеми України, зокрема анексія Криму та війна на Донбасі. Представник папи високо оцінив діяльність Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій як унікальної представницької міжконфесійної інституції, яка не має аналогів в інших країнах світу [17].

Члени Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій зустрічалися також із Державним секретарем Ватикану, кардиналом П'єтро Пароліном, який за дорученням папи Римського Франциска відвідав Україну, щоб висловити солідарність з українським народом, який страждає від війни. У процесі обміну думками з главами українських конфесій з актуальних питань релігійно-церковного життя в Україні та світі кардинал П. Пароліно також дав високу оцінку діяльності ВРЦіРО. Під час цієї зустрічі члени Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій передали запрошення Папі Римському Франциску відвідати Україну [18].

Наприкінці 2016 р. Папа Франциск привітав Всеукраїнську раду церков і релігійних організацій у зв'язку з 20-річчям із часу її заснування.

У практику роботи Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій ввійшли зустрічі з акредитованими в Україні представниками дипломатичного корпусу провідних іноземних держав. Так, на зустрічі членів ВРЦіРО з надзвичайними і повноважними послами країн «Великої сімки» та послом Європейського Союзу в лютому 2018 р. в центрі уваги перебувало широке коло питань суспільного й політичного життя в Україні, серед яких – верховенство права, боротьба з корупцією, економічний розвиток, ефективність реформ і державного управління, безпека та оборона, духовність і моральність, свобода совісті й віросповідання та державно-конфесійні відносини в міжнародному вимірі. Посли відзначили важливу роль об'єднаної релігійної спільноти в становленні громадянського суспільства в Україні, утвердженні правди й справедливості, формуванні нетерпимості до беззаконня та корупції [19].

Важливе значення в утвердженні міжнародного авторитету України мали також візити членів Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій до зарубіжних країн. Так, вони здійснили паломницьку поїздку до Єрусалиму, де провели виїзне засідання, відвідали святині іудаїзму й християнства, зустрілися з посадовими особами Ізраїлю, зокрема міністром закордонних справ та

міністром у справах релігії. Цей візит релігійних діячів України сприяв розвитку міждержавних відносин та прискоренню запровадження безвізового режиму між Україною й Ізраїлем.

З метою розширення міжнародних зв'язків делегація ВРЦіРО відвідала американський континент, де мала зустрічі з Прем'єр-міністром Канади та її парламентарями, а також із посадовцями, громадськими й релігійними діячами США. Під час поїздки до Берліну члени ВРЦіРО провели низку зустрічей із представниками німецької влади, громадськими діячами та працівниками засобів масової інформації.

Про міжнародний авторитет і міжнародну активність Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій свідчать зустрічі її членів із делегацією Всесвітньої ради церков, релігійними діячами Швеції під час їх перебування в Києві. У вересні 2014 р. делегація ВРЦіРО, відвідаючи Норвегію, під час зустрічі в Осло із церковними діячами Росії намагалася донести правду про російську військову агресію в Україні.

Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій, представляючи віруючих громадян України, зробила вагомий внесок у розвиток відносин України з європейською спільнотою, у підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом. Підтримуючи євроінтеграційні прагнення України, члени ВРЦіРО неодноразово відвідували розташовані в Страсбурзі (Франція) інституції Європейського Союзу – Європейський парламент, Раду Європи та Європейський суд з прав людини.

З метою зміцнення контактів із європейською спільнотою відбувся візит делегації Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій до Брюсселя, де її члени мали зустрічі з Європейським Комісаром з питань розширення й політики добросусідства, іншими посадовими особами Європейського Союзу, на яких обговорювалися питання європейських перспектив України.

Релігійні діячі України змогли налагодити зв'язки з найбільшою та найчисельнішою партією в Європі, а також групою в Європарламенті – Європейською народною партією і її президентом Вільфредом Мартенсом.

Особливу активність Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій продемонструвала в процесі підготовки до підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом на Вільнюському саміті східного партнерства, що відбувся наприкінці листопада 2013 р. Незадовго до саміту ВРЦіРО прийняла звернення до українського народу, у якому оприлюднила свою політичну позицію щодо євроінтеграції, заявивши, що майбутнє України вони бачать «у колі вільних європейських народів» [20].

Під час перебування в Брюсселі (вересень – жовтень 2013 р.) делегація українських церковних

діячів на зустрічах із керівниками та представниками керівних структур Європарламенту доклала чимало зусиль для сприяння підписанню Україною Угоди про партнерство з Європейським Союзом.

Сприяючи реалізації європейського вибору, напередодні консультативного референдуму в Нідерландах про затвердження Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом члени ВРЦіРО (крім представника Української православної церкви) у березні 2016 р. відвідали Гаагу, де мали зустрічі з депутатами парламенту, політичними, громадськими й релігійними діячами цього королівства. Під час цих зустрічей релігійні лідери України намагалися розвінчувати стереотипи щодо становища релігії й церкви в Україні та переконувати керівництво Нідерландів у необхідності ратифікації згаданої угоди. Особливу позицію із цього питання зайняла Українська православна церква, представники якої напередодні візиту членів ВРЦіРО до Нідерландів зустрічалися з послом цієї країни з прав людини та представили ситуацію таким чином, ніби в Україні принцип верховенства права не дотримується, а її вступ до Європейського Союзу є неможливим [21].

На зустрічах церковних діячів України з депутатами Європарламенту та співробітниками Секретаріату (15–19 травня 2017 р.) обговорювалися актуальні політичні проблеми. Члени делегації закликали європейську спільноту примусити Росію до припинення агресії в Україні шляхом продовження й посилення санкцій проти неї [22].

У контексті підтримки процесу євроінтеграції члени Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій брали участь у конференціях і «круглих столах», присвячених розгляду питань діалогу між владою та конфесіями в контексті європейської системи цінностей, державно-церковних і міжконфесійних відносин в Україні, забезпечення свободи совісті й віросповідання, рівності релігій та проведення єдиної державної політики в релігійній сфері.

Своїми контактами з міжнародною спільнотою, закордонними українцями, візитами до зарубіжних країн лідери релігійних організацій України, намагаючись бути «голосом українського громадянського суспільства», поширювали у світі правдиву інформацію про Україну, доносили позицію віруючих громадян із питань європейської інтеграції, чим робили свій внесок у її зближення з європейським співтовариством. Підтримуючи європейський курс України, церковні лідери вказували при цьому на необхідність збереження національної самобутності українського народу, його традиційних духовних і моральних цінностей, упровадження в європейське суспільство українського досвіду міжконфесійного порозуміння. І хоча Президент України В. Янукович напередодні

Вільнюського саміту відмовився від підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом, Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій продовжувала підтримувати євроінтеграційні устремління населення України.

До важливих напрямів діяльності ВРЦіРО належить сприяння зміцненню матеріальної бази релігійних організацій, покращенню умов їх служіння, забезпеченню релігійних громад культурними будівлями, запровадженню мораторію на їх приватизацію, зниженню тарифів на комунальні послуги, удосконаленню оподаткування діяльності релігійних організацій.

У полі зору Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій були питання повноцінного забезпечення свободи совісті й віросповідання військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань. Саме завдяки зусиллям релігійних діячів започаткував діяльність інститут військового капеланства, зокрема, була створена Рада у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. На законодавчому рівні врегульовано питання про капеланство в місцях позбавлення волі.

Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій порушила перед українською владою питання про забезпечення свободи совісті й віросповідання у сфері освіти, зближення школи та церкви, а також тривалий час домагалася його вирішення. Завдяки цілеспрямованості й наполегливості її членів на рівні закону врегульовано питання щодо надання права релігійним організаціям на заснування навчальних закладів, зрівняно в соціальних правах студентів та викладачів духовних і світських навчальних закладів різних форм власності, набуло визнання державою дипломів духовних навчальних закладів, вирішено питання ліцензування й державної акредитації духовних навчальних закладів. Також визначено в навчальному процесі місце дисциплін духовно-морального спрямування, які викладаються в українських школах.

До позитивних здобутків Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій та окремих її членів можна віднести також співпрацю з науковим співтовариством, спільне проведення наукових і науково-практичних конференцій, круглих столів, семінарів із проблем свободи совісті й віросповідання, державно-церковних та міжконфесійних відносин, інших міжконфесійних заходів.

Церкви та релігійні організації постійно координували свою діяльність у соціальній і благодійній сферах, звертали увагу керівництва держави на сучасні соціальні виклики, зокрема, на поглиблення поляризації українського суспільства, зростання цін на споживчі товари й комунальні послуги, необхідність посилення захисту соціально незахищених верств населення, ветеранів,

осіб з інвалідністю, самотніх, знедолених, дітей-сиріт тощо.

Одним із завдань Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, закріплених у Положенні про неї, є сприяння об'єктивному висвітленню релігійного життя в засобах масової інформації. У зв'язку із цим члени ВРЦіРО неодноразово порушували перед керівництвом держави питання про необхідність виділення на різних каналах ефірного часу для трансляції програм духовно-просвітницького й морального спрямування за участю представників релігійних організацій. Завдяки вжитим заходам ВРЦіРО спільно з представниками вітчизняних засобів масової інформації вдалося забезпечити всебічне висвітлення питань релігійно-церковного життя в Україні.

Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій намагалася привернути увагу громадськості та сприяти розв'язанню також інших важливих суспільно-політичних проблем, зокрема визнання Голодомору 1932–1933 рр. в Україні геноцидом українського народу, підтримки закликів віруючих українців і поляків до примирення та прощення у зв'язку з трагічними подіями на Волині й східній Галичині тощо.

Українська влада високо оцінює діяльність ВРЦіРО, намагається підтримувати та реалізувати її ініціативи. На її заслуги було вказано в щорічному Посланні Президента України Л. Кучми до Верховної Ради України (2000 р.). З огляду на важливу роль ВРЦіРО в житті українського суспільства Кабінет Міністрів України зобов'язав Державний комітет у справах релігій сприяти її діяльності.

Про високий суспільний авторитет Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій свідчить участь в урочистому засіданні з нагоди її 20-літнього ювілею представників органів державної влади, народних депутатів України, науковців, представників експертного середовища, журналістів.

Діяльність ВРЦіРО отримала високу оцінку також на міжнародному рівні. Зокрема, депутат Європарламенту, християнський демократ Ян Олбріхт відзначив унікальну роль Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, яка за «рівнем діалогу й співробітництва між конфесіями не має аналогів у Європі» [23]. Посол Європейського Союзу Хюг Мінгареллі також заявив, що «роль Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій є важливою в забезпеченні соціальної єдності в Україні, у тому числі для протидії російській агресії. Важлива роль церков і релігійних організацій також у справі реінтеграції окупованих територій» [24].

Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій неодноразово ставила себе в приклад українській владі, різним її гілкам, політичним силам

щодо вміння (незважаючи на відмінності в поглядах) досягати порозуміння, висловлювати спільну позицію, приймати консенсусні рішення на благо держави й суспільства, давати відповіді на сучасні виклики.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій здійснює багатогранну діяльність, причому не лише в релігійно-церковній, а й у суспільно-політичній сфері. Вона спрямовується на досягнення міжконфесійного миру та порозуміння, встановлення партнерських відносин між церквою й державою, участь у

вдосконаленні законодавства України про релігію та церкву, розвиток міжнародних контактів і сприяння євроінтеграції України, турботу про фізичне й моральне здоров'я української нації, співробітництво релігійних організацій у соціальній та гуманітарній сферах, протидію російській агресії на Донбасі тощо. Завдяки зусиллям ВРЦіРО відбулося включення релігійного чинника в різні сфери суспільного життя країни, зміцнення соціальних позицій церкви та релігійних організацій. Своєю діяльністю вона зробила вагомий внесок у становлення й утвердження української державності та розбудову демократії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Яковенко И. Украина: религиозно-цивилизационная составляющая политических конфликтов. Религия и конфликт. М.: Центр Карнеги, 2007. С. 47–84.
2. Заява за підсумками зустрічі з керівництвом Верховної Ради України. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/378-statement-after-meeting-with-acting-president>.
3. Заява ВРЦіРО щодо суспільно-політичної ситуації в Україні. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/447-statement-uccro-on-social-political-situation-in-ukraine>.
4. Пропозиції Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій щодо змін до Конституції України. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/437-uccro-proposals-for-constitution-of-ukraine>.
5. Президент Янукович готовий врахувати зауваження Ради Церков щодо зміни законодавства про свободу совісті (відео). URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=857&catid=34&Itemid=61&lang=uk.
6. Звернення ВРЦіРО щодо морально-етичного змісту рекламної продукції в Україні. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/499-uccro-against-ratification-of-istambul-convention>; Рада Церков виступає проти повернення реклами пива на ТБ, радіо та вулиці. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/457-uccro-statement-on-alcohol-beer-advertisement>.
7. Декларація про негативне ставлення до явища гомосексуалізму та так званих одностатевих шлюбів. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/49-deklaraciya-vrciro-pro-negatyvne-stavlennya-do-yavyshchagomoseksualizmu-ta-tak-zvanyh-odnostatevyh-shlyubiv>.
8. Відкрите звернення на захист сім'ї та дітей. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/492-appeal-in-favor-of-kids-and-family>.
9. Рада Церков закликає депутатів не ратифікувати Стамбульську Конвенцію. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/499-uccro-against-ratification-of-istambul-convention>.
10. Заява Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій у зв'язку з рішенням Ради Федерації Федерального Зібрання Російської Федерації від 1 березня 2014 року. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/380-council-of-churches-statement-on-decision-of-russian-military-invasion>.
11. Звернення щодо нормалізації суспільно-політичної ситуації в Україні з огляду на внутрішні та зовнішні виклики. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/382-council-of-churches-address-on-socio-political-situation-in-ukraine>.
12. Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій щодо ситуації на Сході України. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/407-uccro-appeal-on-situation-in-eastern-ukraine>.
13. Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій про обов'язок допомоги у захисті Батьківщини. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/425-uccro-statement-defence-ukraine>.
14. Рада церков закликає звільнити заручників з полону на Донбасі. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/471-uccro-statement-hostages-captives-donbas-donetsk-luhansk-ukraine>.
15. Звернення Всеукраїнської Ради Церков на підтримку благодійництва та волонтерської діяльності. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/419-statement-for-support-volunteering-charity>.
16. Звернення ВРЦіРО щодо утвердження миру та поступу українського суспільства. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/events/473-vseukrainska-rada-tserkov-provede-vyizne-zasidannia-na-donbasi>.
17. Всеукраїнська Рада Церков зустрілася зі спеціальним представником Ватикану. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/events/421-uccro-meeting-vatican-legate-christoph-schonborn>.
18. Рада Церков зустрілася з Держсекретарем Ватикану кардиналом П'єтро Пароліном. URL: <http://www.vrciro.org.ua/ua/events/469-rada-tserkov-zustrilasia-z-derzhsekretarem-vatykanu-kardynalom-pietro-parolinom>.
19. Посли країн G7 обговорили стан реформ у Всеукраїнською Радою Церков. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/events/528-uccro-g7-ambassadors-meeting-kyiv>.
20. Звернення Церков і релігійних організацій до українського народу щодо дискусії про європейські цінності в Україні. URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1281%3A1&catid=5&lang=uk.

21. Станіслав Носов про підсумки поїздки делегації Ради Церков до Нідерландів. URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1676%3A1&catid=62%3Ainterv&Itemid=85&lang=uk; Представники УПЦ розповіли послу Нідерландів про порушення прав віруючих. URL: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/31988-predstavniki-upc-rozpozvili-poslu-niderlandiv-pro-porushennya-prav-viruyuchix.html.

22. Делегація Ради Церков провела зустрічі в Європейському Парламенті та Раді Європи. URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1804%3A1&catid=35%3Aworld&Itemid=62&lang=uk.

23. Депутати Європарламенту і Рада церков обговорили роль релігії в суспільстві. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/68345/.

24. Посли країн G7 обговорили стан реформ з Всеукраїнською Радою Церков. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/events/528-uccro-g7-ambassadors-meeting-kyiv>.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА СВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ РЕПУТАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ

POLITICAL CULTURE AND CONSCIOUSNESS AS A FACTOR OF FORMATION OF POLITICAL PARTY REPUTATION

Буряченко О.В.,

здобувач кафедри політичних наук

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

У статті досліджується феномен репутації політичної партії як важливий політичний інститут українського суспільства. Визначається діалектичний зв'язок між процесом формування репутації політичної партії та станом політичної культури й свідомості громадян України. Розкрито характерні ознаки політичної свідомості та культури як системоутворюючі чинники репутації політичної партії.

Ключові слова: репутація політичної партії, політична культура, політична свідомість, ментальність, патерналізм, політична мімікрія.

В статье исследуется феномен репутации политической партии как важный политический институт украинского общества. Определяется диалектическая связь между процессом формирования репутации политической партии и состоянием политической культуры и сознания граждан Украины. Раскрыты характерные признаки политическое сознания и культуры как системообразующие факторы репутации политической партии.

Ключевые слова: репутация политической партии, политическая культура, политическое сознание, ментальность, патернализм, политическая мимикрия.

The article examines the phenomenon of reputation of a political party as an important political institution of Ukrainian society. The dialectical relationship between the process of forming the reputation of a political party and the state of political culture and consciousness of Ukrainian citizens is determined. The characteristic features of political consciousness and culture as system-forming factors of reputation of a political party are revealed.

Key words: reputation of a political party, political culture, political consciousness, mentality, paternalism, political mimicry.

Постановка проблеми. Репутація є важливою характеристикою як особистості, так і організації. Сьогодні в українському суспільстві зростає практичний попит на репутацію суб'єктів політики, особливо політичних партій. У тлумачному словнику С. Ожегова та Н. Шведової подається таке визначення репутації: «придбана кимось або чимось громадська оцінка, спільна думка про якість, переваги й недоліки кого-, чого-небудь» [1, с. 666]. Актуалізує дослідження репутації політичних партій саме те, що сьогодні проблема вибору політичних партій і їх лідерів вирішується більшістю громадян України не на основі політичних програм, а під впливом враження від їхніх образів у засобах масової інформації та уявлень про них, що сформувалися в різних електоральних групах. При цьому спостерігається тенденція до залежності результату виборів від репутації: зазвичай першість віддається політику чи політичній партії з переважанням позитивних характеристик в очах громадськості. У масовій свідомості дедалі більше закріплюється уявлення про репутацію як про певну цінність, від наявності та якості якої залежить життєвий успіх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні основи формування репутації були закладені в класичних працях Платона, Арістотеля, Плутарха, Н. Макіавеллі, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Ф. Честерфілда та інших мислителів.

У вітчизняній політичній науці сьогодні інтерес до поглибленого вивчення репутації суб'єктів політики, до методів їх формування тільки з'являється. Окремі аспекти поняття «репутація» розглядалися насамперед у межах теорії політичного лідерства, публік рілейшнз, іміджології, політичної комунікації тощо. Різноманітні проблеми дослідження сутності політичного іміджу розглядаються в працях В. Антемюка, С. Бульбенюк, І. Варзара, В. Горбатенка, С. Денисюк, Г. Дідух, Г. Зеленько, В. Корнієнка, О. Лісничука, М. Михальченка, Б. Новожилова, Ф. Рудича, Л. Губерського, В. Андрущенко, у яких розкрито проблеми теорії й методології політичної діяльності, влади, культури політико-правового стану особистості.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз існуючої наукової літератури свідчить про те, що дослідження, які стосуються репутації політичних партій, сьогодні фактично відсутні. Це актуалізує як теоретичну, так і практичну необхідність здійснення комплексного дослідження репутації політичних партій, із чого постає завдання експериментального опрацювання в межах політичної науки саме феномена репутації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З огляду на недостатність наукових

досліджень феномена репутації в політичній науці метою статті є визначення певного співвідношення стану репутації політичної партії як суб'єкта політичного процесу з рівнем політичної культури й свідомості українського суспільства як чинників її формування.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Насамперед почнемо з того, що під репутацією політичної партії ми розуміємо сукупність стійких ціннісних переконань і раціонально усвідомлених оціночних думок громадян щодо конкретної політичної партії, які формуються значною мірою на основі досвіду безпосередньої й опосередкованої взаємодії, викликають почуття довіри та відображають ступінь результативності діяльності партії, якщо вона задовольняє соціально-політичні інтереси й потреби громадян.

Якщо імідж політичної партії в підсумку може бути технологічно сконструйований (за допомогою політичних технологів), то подібним чином «сконструювати» політичну репутацію фактично неможливо. Таку ж позицію поділяє російський дослідник О. Трубецької, який зазначає: «Поняття «репутація» характеризує стійке уявлення великих соціальних груп незалежно від об'єкта або суб'єкта застосування (колективного чи індивідуального) репутаційних технологій» [2, с. 207]. Отже, цілком логічно припустити, що саме рівень і специфічні риси політичної свідомості й культури громадян України можуть істотно позначатися на ступені об'єктивності репутації політичної партії, від чого залежить, яка саме репутація формується – реальна (адекватна) чи неадекватна. У процесі цього формування варто також враховувати потреби й сподівання громадян, реалізацію яких вони у свою чергу пов'язують із тією чи іншою політичною силою. Тому значною мірою репутація політичної партії потрапляє в залежність від самого процесу реалізації цих потреб, часом елементарно залежить від виконання взятих на себе політичною партією передвиборних обіцянок. Однак повернемося до політичної культури.

Загальновідомо, що політична культура в широкому розумінні – це сукупність стійких форм політичної свідомості й поведінки, а також характеру та способів функціонування політичних інститутів у межах певної політичної системи [3, с. 343]. Саме за її участю в суспільстві окреслюються «межі» поведінки політичних суб'єктів, відбувається процес єднання та взаємодії великих груп громадян, політичних партій довкола певних політичних цінностей і суспільних стереотипів.

Цікавою в контексті дослідження є схематична модель національної політико-культурної системи, яку подає український політолог О. Рудакевич [4, с. 120]. Ми згодні з його думкою про те, що традиційні політичні інститути необхідно розглядати як вищий рівень буття національної політичної

культури; вони, з одного боку, органічно поєднують структурні елементи культури, а з іншого – є інструментом ефективного впливу на діяльність і поведінку політичних акторів. У національній політико-культурній системі О. Рудакевич виділяє такі елементи, як суб'єкт і носій політичної культури (нація), культурні форми (елементи культури), об'єкти політико-культурної детермінації (серед яких і сама нація), допоміжні засоби (інфраструктура) політичної культури нації. Елементи політичної культури згруповані в окремі змістові рівні, а саме: 1) політична ментальність; 2) соціально-політична онтологія; 3) політичні цінності та ідеали; 4) політичні орієнтації та установки; 5) політичні норми та інші елементи політичної культури (традиції, міфи, стереотипи, символи, національна ідея тощо) [5, с. 132].

Політична культура формується впродовж століть, а не є піднесенням окремих років. На це звертає увагу вітчизняний науковець Б. Цимбалістий, який зауважує: «Політична культура – це продукт історичного розвитку та досвіду народу. У випадку України цей досвід був гірким. Для того щоб зрозуміти політичну культуру українців, необхідно звернути увагу на джерела впливу, які протягом історії стимулювали чи спиняли розвиток української політичної культури» [6, с. 78].

Саме тому культуру варто уявляти й досліджувати в нерозривному зв'язку з відповідними сферами суспільного життя, говорячи про соціокультурні явища та процеси. Деякі автори прирівнюють її також до «політичної етики», тобто поведінки політиків у тій чи іншій ситуації [7]. Тобто безперечним є те, що політична культура українських громадян – це та загальна основа, яка дає змогу оцінювати й водночас формувати репутацію політичної партії. Вона являє собою відповідні межі, які вміщують формат тієї чи іншої репутації, а отже, формування репутації політичної партії перебуває в безпосередній залежності від стану політичної культури суспільства.

Досліджуючи процес формування репутації політичної партії в контексті політичної культури та свідомості громадян України, не можна оминати таке важливе явище, як ментальність. У межах українського комунікативного простору дослідженню національного менталітету в його філософських, соціальних, економічних і політичних аспектах значну увагу приділяють сучасні українські вчені [8; 9; 10].

За словами І. Коваленка, якщо скласти ментальне намисто українського суспільства, то воно складалося б із таких складників: хазайновитість – консерватизм – універсальність – миролюбство – релігійність – обдарованість – сентиментальність – містицизм – відкритість – кмітливість, хитрість, лукавство – самовілля – розвинене почуття гумору – інертність, пасивність – індивідуалізм –

провінційність – занижена самооцінка – «совковість» – наївність, інфантильність – недбалість – замкненість у своїй групі – брак цілеспрямованості – скупість, жадібність – неповага до себе та до інших – анархічність – непослідовність, прагнення «служити двом панам» – слабка допитливість – зневага до здоров'я – амурний авантюризм тощо [11].

Одним із базових критеріїв ідентифікації політичної культури будь-якого суспільства є ставлення громадян до влади – держави загалом і певних її представників зокрема. За даними соціологічних опитувань Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, проведених з 6 по 11 жовтня 2017 р., Президенту України довіряють 24,8% опитаних та не довіряють 68,2% респондентів, Кабінету Міністрів України – 19,8% та 73,1% відповідно, Національному банку України – 15,3% та 75,2% відповідно, Верховній Раді України – 13,8% та 80,7% відповідно. Довіру до державного апарату (чиновників) висловили 11,2% опитаних, а недовіру – 80,7%.

Дії Президента України повністю підтримують 6,7% опитаних, 35,2% респондентів підтримують окремі дії, 50,4% – не підтримують жодні дії глави держави; дії Кабінету Міністрів України – 3,2%, 33,8% та 54,0% відповідно; дії Прем'єр-міністра України – 6,0%, 33,8% і 50,8% відповідно; дії Верховної Ради України – 2,9%, 27,9% та 61,6% відповідно; дії Голови Верховної Ради України – 3,8%, 25,5% і 59,1% відповідно; дії Національного банку України – 3,2%, 17,1% та 63,5% відповідно [12]. Власне, наведені результати водночас варто вважати також відображенням політичної репутації як органів влади, так і політичних партій України.

За таких умов особливо яскраво виявляються такі традиційні для української ментальності риси:

- прагнення перекласти відповідальність за власну долю на державу чи громаду;
- примат держави над законом, фетишизація влади;
- тенденція орієнтації індивідів та громадських сил на авторитет, який уявляється ними як абсолют, наділений рисами харизматичного лідера;
- власний культуроцентризм, прикордонність, першопочаткова бінарність, амбівалентність, дихотомічність суспільної свідомості;
- практично повна відсутність принципів партнерських відносин між особою та державою.

Отже, ментальність є і змістом свідомості та самосвідомості (почуття, погляди, уявлення тощо), і стилем мислення (здатність розуміння й оцінки дійсності).

Суттєвою характеристикою масової політичної свідомості українців, що істотно впливає на ставлення громадян до національної політичної

системи, форми їх політичної участі, зрештою, на весь процес формування репутації політичних партій, залишається патерналізм. Якщо детально не посилалися на загальновідомі енциклопедичні визначення, це різновид державного управління, за якого громадяни розцінюються як покірлива маса, а необмежена влада асоціюється з тотальною диктатурою.

Як свідчить світова практика, патерналізм, який проявляється сьогодні практично в усіх аспектах політичного життя в Україні, зумовлює вождизм у найпотворнішій його формі. Проблема ця виникла не сьогодні. Досить згадати, що багато політичних партій в Україні спочатку будувалися на основі авторитарного лідерства лише однієї домінуючої особистості. З тих політичних сил, які представлені в чинному парламенті, такими є, наприклад, БПП, БЮТ. Реалізацію принципів патерналізму в політиці ми спостерігали вже не раз. І це надзвичайно небезпечно, як стверджує І. Кириченко, особливо коли йдеться про управління державою [13].

Дослідження, що проводилося соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва в грудні 2017 р., виявило, що близько 50% опитаних вважають, що «краще жити в суспільстві, де все регламентує держава» [14, с. 86].

Сучасне політичне життя українського суспільства породило ще один феномен, який водночас є характеристикою політичної культури українського суспільства, а також складником репутації політичного лідера, – соціальну й політичну мімікрію. А. Лобанова переконана: «Соціальна мімікрія являє собою ситуативно модифіковану атрибутивну властивість людини, яка поєднує в одне ціле родову характеристику людини – хитрість розуму зі специфікою її проявів у критичних, складних, небезпечних умовах» [15]. При цьому пересічному громадянину важко проникнути в сутність мімікрійної гри політиків, оскільки засобами масової інформації йому пропонується чітко визначена доза необхідної інформації, щоб він повірив у «чесність» намірів того чи іншого політика, за яким стоїть та чи інша політична сила. Досить часто політик для посилення власної репутації користується приєднанням до себе репутації інших лідерів. Тому репутація політичної партії може формуватися у свідомості громадян під впливом, так би мовити, викривлених чинників. Як видається, лише відповідно висока політична культура та політична свідомість слугують певним фільтром, який дає змогу так чи інакше оцінювати політичну партію та її лідера насамперед із позиції його чесності, моральності, відповідальності тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, варто підкреслити

існування діалектичного зв'язку між політичною культурою та свідомістю українського суспільства з процесом формування репутації політичної партії. В ідеалі репутація політичної партії повинна містити такі риси, які відповідають позитивному уявленню громадськості про цю політичну силу. Власне, основою для цього уявлення також слугує

відповідний рівень політичної культури громадян України.

Дослідження репутації суб'єктів політики є відносно новим предметом аналізу для вітчизняних науковців. Тому різноманітні його аспекти необхідно вважати перспективними для майбутніх наукових розвідок, присвячених цьому феномену.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ожегов С., Шведова Н. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. 4-е изд., доп. М.: Азбуковник, 2002. 944 с.
2. Трубецкой А. Категория репутации в социально-политической коммуникации: дисс. ... докт. психол. наук: 19.00.05; МГУ. М., 2006. 369 с.
3. Шляхтун П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. К.: Либідь, 2002. 576 с.
4. Рудакевич О. Теоретико-методологічні засади дослідження національної політичної культури: дис. ... докт. політ. наук: 23.00.01. Тернопіль, 2011. 420 с.
5. Рудакевич О. Імперативи національної політичної культури. Політичний менеджмент. 2010. № 5. С. 128–136.
6. Цимбалістий Б. Політична культура українців. Сучасність. 1994. № 3. С. 99–105; № 4. С. 77–90.
7. Гдаль Б. Чи ми політично культурні? URL: <http://domivka.net/forum/> (дата звернення: 10.05.2018).
8. Політологічний енциклопедичний словник / упор. В. Горбатенко. 2-е вид., доп. і перероб. К.: Генеза, 2004. 736 с.
9. Козлова О. Етимологія та сутність поняття «ментальність». П'яті юридичні читання: матеріали міжнар. наук. конф. (23–24 квітня 2009 р.). К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. С. 412–414.
10. Стражний О. Український менталітет: ілюзії, міфи, реальність. К.: Книга, 2008. 368 с.
11. Коваленко І. Ментальність українського народу. Свобода слова в Україні. 2018. 10 травня. URL: <http://svobodaslova.in.ua/news/read/9152> (дата звернення: 10.05.2018).
12. Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації: соціологічне опитування (23 жовтня 2017 р.) / Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. URL: <http://razumkov.org.ua/napryamki/sotsiolohichni-doslidzhennia/stavlennia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv-elektoralni-orientatsii-2> (дата звернення: 12.05.2018).
13. Кириченко І. Патерналізм в Україні як складова політичного і конституційного кризиса. Украинский выбор. 2016. 21 апреля. URL: http://vybor.ua/article/sistemnye_problemy_gosudarstvennosti/paternalizm-v-ukraine-kak-sostavlyayushchaya-politicheskogo-i-konstitucionnogo-krizisa.html (дата звернення: 12.05.2018).
14. Аспекти політичної ідентичності. Національна безпека і оборона. 2016. № 3–4. С. 86. URL: [http://old.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/n3-4_\(161-162\)_2016_ukr.pdf](http://old.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/n3-4_(161-162)_2016_ukr.pdf) (дата звернення: 12.05.2018).
15. Лобанова А. Соціальна мімікрія як ситуативно модифікована атрибутивна властивість людини. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2001. № 527. С. 26–32.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНА ПОЛІТИЧНОГО ЛОБІЗМУ В ІСТОРИЧНІЙ ГЕНЕЗИ

CONCEPTUALIZATION OF PHENOMENON OF POLITICAL LOBBYING IN HISTORICAL GENESIS

Годний С.П.,

здобувач кафедри політичних наук

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

У статті досліджується політичний лобізм як політичне, економічне та суспільне явище. Простежується історична генеза його розвитку й інституціалізації. Визначається, що сьогодні лобізм є не лише одним із головних механізмів розроблення та прийняття політичних рішень, а й значною дієвою силою впливу на органи державної влади.

Ключові слова: лобізм, лобіювання, групи тиску, культура політичного лобіювання, олігархоніка.

В статье исследуется политический лоббизм как политическое, экономическое и общественное явление. Прослеживается исторический генезис его развития и институциализации. Определяется, что сегодня лоббизм выступает не только одним из главных механизмов разработки и принятия политических решений, но и существенной силой воздействия на органы государственной власти.

Ключевые слова: лоббизм, лоббирование, группы давления, культура политического лоббирования, олигархоника.

The article investigates political lobbying as a political, economic and social phenomenon. The historical genesis of its development and institutionalization are followed. It is determined that today lobbyism is not only one of the main mechanisms for the development and adoption of political decisions, but is a significant effective force of influence on state authorities.

Key words: lobbying, lobbying, pressure groups, culture of political lobbying, oligarchonomics.

Постановка проблеми. Для демократичного суспільства лобізм як політичне, економічне та суспільне явище є суттєвим чинником його розвитку. Сьогодні він є не лише одним із головних механізмів розроблення та прийняття політичних рішень, а й значною дієвою силою впливу на органи державної влади [1]. У політичній сфері складно з'ясувати взагалі, чи існують такі політичні рішення, які приймалися б представниками влади без впливу зацікавлених осіб. Варто також говорити про об'єктивну потребу в існуванні лобізму, яка полягає в тому, що держава сама по собі не може достатньою мірою взяти до уваги інтереси різних соціальних верств, прошарків, груп, які утворюють суспільство.

Отже, загалом лобізм можна визначити як систему та практику реалізації інтересів різних груп громадян, специфічний інститут політичної системи, що визначає механізм впливу приватних чи суспільних організацій (політичних партій, корпорацій, союзів тощо) на прийняття рішень парламентом [2, с. 39]. Однак, попри таке визначення, науковці налічують ще близько 30 інших, які розкривають суть лобізму [3]. Підвищення ролі лобізму в суспільстві сьогодні змінює вектор трансформації демократії від громадянського представництва до представництва інтересів. Однак це також об'єктивний процес, зумовлений появою досить впливових агентів політичного поля – груп інтересів [4, с. 93].

Ці та інші чинники дають змогу говорити про подальшу актуальність дослідження тематики політичного лобіювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед базових праць, які стосуються теоретичних і прикладних проблем лобізму, взаємозв'язку державної політики та груп тиску, діяльності лобі-груп у політичних і законодавчих структурах на національному й наднаціональному рівнях, можна виокремити дослідження загальних проблем лобізму (Б. Вулпа, Б. Левіна, С. Томсона, С. Джона, Л. Зеттера, Е. Ноунса, Дж. Мітчела та інших авторів), класичні праці та концептуальні розробки теорії груп тиску (Г. Алмонда, Дж. Пауелла, Р. Доуза, Е. Саютка, П. Херрінга, Х. Чаялда, Е. Шатснейдера, А. Бентлі, Д. Трумена), наукові розвідки щодо окремих аспектів лобізму та євролобізму (Е. Латама, А. Сіглера, Б. Луміса, Е. Каміс, Дж. Беррі, К. Віллокса, Ф. Фарнела, В. Бьорисзена, Х. Лауфера, Г. Сімона, У. Курчевської, Дж. Річардсона, Д. Коена та інших учених), наукові дослідження щодо інституціоналізації лобізму (С. Ейнсворта, К. Хьюла, Р. Гайера, Д. Ласела, С. Хардена та інших авторів).

Наукові дослідження російської політологічної школи з проблем лобізму доповнюються монографічними працями, публікаціями теоретичного й прикладного характеру (О. Автономова, І. Альшиної, О. Барвіна, О. Бобрової, О. Борєва, І. Бусигіної, Т. Виноградової, Є. Зверєва, М. Іванова, Є. Махортова, І. Мінтусова, Є. Мінченка,

П. Толстих та інших учених), які присвячено сучасному стану лобіювання в Росії та становленню інституту лобіювання як впливового чинника ухвалення політичних рішень.

Феномен лобізму знаходить часткове та загальне сутнісне відображення в працях відомих українських фахівців, зокрема В. Андрущенко, В. Бебика, Л. Губерського, Ф. Кирилюка, В. Королька, В. Корнієнка, О. Лісничука, Є. Макаренко, М. Михальченка, М. Обушного, Г. Почепцова, І. Рейтеровича, С. Телешуна, В. Терещука, Є. Тихомирової, М. Хилька, О. Шевченко та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових досліджень вказує на те, що вони переважно базуються або на соціологічному, або на юридико-правовому методах аналізу проблеми. Отже, це свідчить про те, що феномен лобізму в політичній науці цілком не вивчений, а його багатогранність відкриває нові перспективи для наукового дослідження. Водночас аналіз вітчизняної й зарубіжної наукової думки свідчить про фрагментарність досліджень культури політичного лобіювання, морально-етичних основ процесу лобіювання, тому розгляд базових засад зазначеної наукової проблеми варто вважати важливим як для вітчизняної політології, так і для політичної діяльності держави й суспільства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З огляду на досить суттєвий науковий доробок і практичні проблеми щодо правового оформлення лобізму у вітчизняній політичній практиці метою статті є дослідження феномена політичного лобіювання в зарубіжній практиці, його концептуалізація, розуміння сутності, виявлення характерних особливостей у процесі історичного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Простежуючи генезу розвитку лобізму як суспільного явища, варто зазначити, що ще в Стародавньому Єгипті купці або торговці перебували в тісній взаємодії з важливими чиновниками, швидко набували вагомості та багатіли. З розвитком суспільства влада змінювалася, з'явилися також нові форми підприємництва. Як зазначають дослідники корпоративного лобізму А. Берлін та Г. Грігор, явище, за якого господарюючі суб'єкти впливають у своїх інтересах на владу, лише розвинулося й посилилося, і тільки через п'ять тисяч років воно отримало назву «лобізм» [5].

У Стародавньому Римі цим словом називали проходи, криті галереї [6, с. 171]. У певному сенсі одним із перших лобістів можна вважати Іоанна Хрестителя, який «ходив по всій околиці йорданській, проповідуючи покаєння на прощення гріхів, як писано в книзі віщувань пророка Ісаї: «Голос вопіючого в пустині: готуйте путь Господню, вирівняйте стежки його. Кожна долина заповниться, кожна гора й горб знизиться, нерівне

вирівняється, дороги вибоїсті стануть гладкі <...>» [7].

З 1553 р. поняття «лобізм» вживалося для позначення прогулянкового майданчика в монастирі [8]. Свого часу Т. Гоббс та Ж.-Ж. Руссо також говорили про вплив на прийняття політичних рішень із боку приватних інтересів і загалом розглядали явище лобізму вкрай негативно. У XVII ст. в Англії словом «lobby» («кулуари») позначався коридор перед залом засідань, до якого виходили члени англійського парламенту для прогулянок перед голосуванням.

Витоки лобізму в Новий час пов'язують зі становленням парламентаризму. Проте, на думку деяких науковців, більш логічно пов'язувати появу лобізму як явища політичного життя із зародженням корпорацій, які почали з'являтися ще задовго до виникнення перших парламентів, оскільки вони, власне, і з'являлися як механізм реалізації інтересів різних корпоративних груп [9].

Проте становлення лобізму як явища суспільно-політичного життя відбулося в США, саме там право громадян апелювати до уряду для виправлення несправедливості було вперше закріплене в конституції. У США феномен лобізму набув політичного відтінку, а під терміном «лобіювання» стали розуміти купівлю голосів за гроші в конгресі. За легендою, «захисники» інтересів тих чи інших політичних сил або фінансових груп вийшли на авансцену життя Нового Світу разом із формуванням американської нації, тобто в останній третині XVIII ст. [10, с. 59]. Свій класичний зміст термін «лобізм» отримав за часів 18-го президента США У.С. Гранта (1869–1877 рр.). Пов'язано це з тим, що багато свого часу президент проводив у готелі «Віллард». Під час перебування У.С. Гранта в президентському номері в коридорі готелю збиралися люди, які бажали зустрітися з президентом для вирішення різноманітних питань, від особистих до державних. Таким способом у політичну термінологію ввійшло слово «лобіст» (з англ. lobby – «коридор»).

Однак становлення професійного лобізму почалося лише в 1860-і рр., коли відсутність згоди між північними та південними штатами призвела до кровопролитної громадянської війни. Народився сучасний тип лобіста – майже самостійного тіншового політика, нерозривно пов'язаного з владою, причому породила його сама влада. Першим таким лобістом був Т. Уїд – редактор республіканського видання «Albany Evening Journal», який мав широкі зв'язки в нью-йоркському політичному бомонді, а головне – товаришував із президентом США А. Лінкольном [11].

До початку 1870-х рр. лобізм розвивався хаотично. У 1979 р. американські лобісти об'єдналися у свою лігу. Основним її завданням є утвердження професії лобіста як самостійної, що володіє влас-

ним змістом, необхідність зробити її загальноновизнаною, підняти її престиж у громадській думці, пропагувати її роль і значення в процесі вироблення та прийняття рішень органами державної влади. Факт створення професійної спілки лобістів – показник того, що в США лобізм до цього часу оформився як політичний інститут.

За часів царської Росії також можна спостерігати факти застосування лобізму як політичного інструменту. У лобізму в Росії існують певні коріння. Російський науковець А. Любимов зазначає, що на межі XIX – XX ст. існувала низка інститутів, через які здійснювалися певні «лобістські операції»: торгові з'їзди, підприємницькі союзи, дорадчі організації, біржі [12, с. 16–19].

У політичній системі радянського періоду існував складний збалансований механізм прийняття рішень. Уже на початку XX ст. депутати Державної Думи Росії досить успішно освоїли практику лобіювання інтересів тих губерній, від яких були обрані. При цьому «депутатська допомога» далеко не завжди була безкорисливою, особливо коли йшлося про лобіювання інтересів тодішніх бізнес-структур. Існувала складна й збалансована система лобіювання, яка включала в себе галузеву, регіональну та корпоративну (союзи композиторів, письменників, художників тощо) мережу лобістів. Вона замикалася на вертикально вибудованій системі центральних комітетів союзних республік, крайкомів, обкомів і райкомів партії [13].

З кінця 1980-х рр. лобістська діяльність швидко набирала обертів. Однак, незважаючи на достатність доказів присутності в політичній системі СРСР лобізму, ні влада, ні офіційна наука його не визнавали. Переважно згадки науковців того періоду про поняття лобізму мали негативний характер, вони пояснювали його як негативне явище суспільно-політичного життя суспільства.

В Україні, як молодій державі, почався процес формування нової державної еліти, у якому явище лобізму мало свої унікальні форми. Особливість сучасного періоду в Україні полягає в інтенсифікації лобістської діяльності на всіх рівнях. З'явився термін «олігархономіка» (олігархічна економіка, від грец. *oligarchial* – «влада небагатьох», *oikos* – «дій» та *nomos* – «закон»). Це своєрідна форма організаційного зв'язку олігархічного прошарку суспіль-

ства з його економікою (у тому числі завдяки лобіюванню економічних інтересів олігархів), який формується за межами ринкових механізмів і призводить до руйнації країни. Базовим живильним середовищем олігархії є паразитування в економічному організмі країни. Олігархічні організовані політичні групи навіть не потребують держави як соціального регулятора, їм потрібна влада лише задля власного розвитку. Тому українську олігархію відносять до карнавального-паразитарного типу. А основним механізмом взаємодії влади та великого бізнесу сьогодні, на жаль, залишається корупційна рента [14, с. 248].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, дискусійні моменти щодо цього феномена наявні й нині, стосуючись загалом таких аспектів:

- визначення суб'єктів лобізму, які, залишаючись невідомими, проводять власну латентну діяльність, проте вирішують «потрібні» питання через зовнішню поведінку так званих груп тиску;
- визначення правових меж застосування лобістської діяльності, які, хоч і не чітко прописані, припускають різноманітні форми цієї діяльності, що суперечать усталеним у суспільстві моральним принципам і нормам;
- визначення критеріїв демаркації політичних і галузевих інтересів, засобом захисту яких вважається лобіювання;
- розуміння методології ідентифікації політичних дій як лобістських та статусу лобіювання як політологічної проблеми;
- відповіді на питання про те, якою мірою зарубіжна практика лобіювання може бути застосована в умовах українського суспільства;
- свідомісно-морального навантаження на термін «лобізм» (від цілковито негативного ставлення до нього до позитивного). Останнє перебуває в річищі еволюції політичної свідомості громадян України, що пов'язано з відомим переходом від підданської до активістської політичної культури та утвердженням реальних демократичних принципів життєдіяльності суспільства.

Розкриття поставлених питань може служити перспективним аспектом подальших досліджень феномена політичного лобізму як у зарубіжній, так і у вітчизняній політичній науці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Корнієнко В., Годний С. Лобіювання як засіб реалізації політичних інтересів. *Innovative solutions in modern science*. Dubai: ТК "Meganom", 2017. № 1(10). Р. 19–25.
2. Большойэнциклопедическийсловарь. URL: http://www.announcement.ru/enc_letter/bse_590_36142_367_1.html (дата обращения: 10.07.2018).
3. Недюха М., Федорін М. Лобізм як соціально-політичний феномен: сутність і засоби впливу. Віче. 2010. № 3. URL: <http://www.viche.info/journal/1857/> (дата звернення: 10.07.2018).
4. Корнієнко В., Годний С. Комунікативний потенціал лобіфеномену в сучасній українській політиці. Вісник Донецького національного університету. Серія «Політичні науки». 2016. № 1. С. 92–95.

5. Берлин А., Григор Г. Корпоративный лоббизм: теория и практика. Российский экономический журнал. 2005. № 9–10. С. 94–96.
6. Віннічук О. Інституційний дизайн лобізму в умовах демократії. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2014. Вип. 8. С. 171–174.
7. Святе письмо / пер. І. Хоменка. URL: <http://bibliya.in.ua/index.php/site/knyha?k=luk#r3> (дата звернення: 11.07.2018).
8. Денисюк А. Громадський лобізм в Україні: проблеми і перспективи розвитку. Гілея: науковий вісник / гол. ред. В. Вашкевич. К.: Гілея, 2015. Вип. 102(11). С. 403–405.
9. Бинецкий А. Лоббизм в современном мире. М.: ТЕИС, 2004. 247 с.
10. Малько А. Лоббизм. Общественные науки и современность. 1995. № 4. С. 58–65.
11. Новиков К. Коридорные власти. Коммерсантъ. 2006. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/646817> (дата обращения: 12.07.2018).
12. Любимов А. История лоббизма в России. М.: Фонд «Либеральная миссия», 2005. 208 с.
13. Перегудов С., Семенов И. Лоббизм в политической системе России. Мировая экономика и международные отношения. 1996. № 9. С. 28–43.
14. Корнієнко В. Олігархоніміка. Політична лексика сучасного українського політика і громадянина: енциклопедичний словник-довідник / І. Алексєєнко, О. Романюк, М. Школяр та ін.; укл. В. Піча; наук. ред. Л. Климанської, Я. Турчин, Н. Хоми. Львів: Вид. фірма «Магнолія 2006», 2017. С. 248.

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ В СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ

STATE-CHURCH RELATION IN THE UNITED STATES OF AMERICA

Стебляк Д.М.,

аспірант кафедри міжнародної політики
факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету

У статті проаналізовано державно-церковні відносини в Сполучених Штатах Америки. Описано особливості функціонування державних і церковних інституцій у США, відокремлення держави та церкви. Досліджено роль релігійного фактора в країні. Автор наводить приклади важливості релігії в США та вплив на політику країни. Проаналізовано роль релігії під час виборів.

Ключові слова: політика, релігія, США, держава, вибори, президент.

В статье проанализированы государственно-церковные отношения в Соединенных Штатах Америки. Описаны особенности функционирования государственных и церковных институтов в США, разделение государства и церкви. Исследована роль религиозного фактора в стране. Автор приводит примеры важности религии в США и влияние на политику страны. Проанализирована роль религии во время выборов.

Ключевые слова: политика, религия, США, государство, выборы, президент.

The state-church relations in the United States of America are analyzed in the article. Features of the functioning of state and church institutions in the USA, separation of state and church are described. The role of the religious factor in the country is investigated. The author gives examples of the importance of religion in the USA and the impact on the country's policy. The role of religion during the elections is analyzed.

Key words: politics, religion, USA, state, elections, president.

Постановка проблеми. Релігія та церква в Україні є одним із головних чинників етногенезу й формування національної свідомості, регулятором суспільних відносин, який історично завжди був вагомим у функціонуванні держави. На сучасному етапі перед українцями стоїть гостре питання розбудови ефективної моделі державно-церковних відносин. На жаль, воно ускладнене наявністю низки проблем та конфліктогенними чинниками у вимірі нашої поліконфесійної держави.

З огляду на це досвід інших країн у сфері державно-церковних відносин міг би стати прикладом для українського суспільства. Досвід Сполучених Штатів Америки становить особливий інтерес. Причин для цього є декілька: по-перше, США є однією з найдосконаліших моделей світської держави; по-друге, на тлі величезного різноманіття релігійності та поліконфесійності принцип свободи віросповідання здійснюється в США беззаперечно; по-третє, незважаючи на релігійну чутливість і високий рівень віруючих адептів, ризик конфліктності серед них зведений до мінімуму. Водночас беремо до уваги той факт, що неможливо повністю запозичити досвід США, адже це інше суспільство, держава з іншими особливостями соціально-політичного, історичного й культурного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз державно-церковних відносин здійснювали багато вітчизняних і зарубіжних учених, наприклад Ю. Замошкін та Д. Фурман у праці «Релігія в політичному житті США (70-і – початок

80-х рр.)», О. Романова в роботі «Релігійний фактор у політичному просторі США» та інші автори. Питання держави та церкви досліджував юрист К. Дьюрем-молодший у праці «Свобода релігії: модель США». Роль релігії в різних капіталістичних країнах вивчав М. Андреев у роботі «Релігія і церкви в капіталістичних країнах». Державно-церковні відносини в США аналізували також М. Стецкевич, С. Філатов, Б. Фаліков, А де Токвіль, М. Олбрайт та інші науковці.

Під час дослідження обраної теми було опрацьовано текст Конституції США, преамбули, поправки, закони, тексти клятв вищих державних представників тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на великий спектр праць і глибоке наукове розроблення цієї теми, не досить вивченим залишається вплив релігійного фактора в політичній сфері в США, а саме під час виборів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – проаналізувати особливості, законодавче закріплення та форми державно-церковних відносин у США, а також дослідити роль релігійного фактора, вплив релігії на вибори в цій країні.

Виклад основного матеріалу дослідження. США, як зазначає Д. Фурман у книзі «Релігія і соціальні конфлікти в США», – це не лише країна з однією постійно діючою конституцією, двома основними партіями, які борються за голоси американців, та одна з найбільш економічно розвине-

них країн світу, а й протестантська країна з великим релігійним плюралізмом, яка практично не знайома з буржуазним антиклерикалізмом, країна з колосальним і високим відсотком релігійної статистики [1].

У світі спостерігається, як правило, кореляція між рівнем економічного розвитку країни та релігією: чим вищий ступінь економічного розвитку, тим менший відсоток релігійності населення країни, і навпаки [3, с. 48]. США, за словами відомого політолога С. Хантінгтона, являє собою «блискучий виняток» [2, с. 146].

Якщо порівнювати рівень релігійності в США та в європейських країнах, можна провести чітке розмежування того, що американці є більш віруючими, для них важливе місце має те, чи вірять той чи інший політик, особливо якщо це стосується виборів президента країни. Ось чому в країні розділено сфери держави й релігії, як стверджував один із батьків Конституції США Т. Джефферсон, «стіною розділу». США була однією з перших країн у світі, де на законодавчому рівні розмежовано державу та церкву.

Конституцію США було прийнято 17 вересня 1787 р. Основними конституційними принципами стало те, що народ США сам є втіленням влади, державна влада поділена на три гілки влади – законодавчу (Конгрес), виконавчу (Президент) і судову (Верховний Суд). Основне місце надавалося захисту прав людини й громадянина, свободи волевиявлення, свободи совісті тощо. Конституція США є однією з найдавніших федеральних конституцій. Вона складається з преамбули, 7 статей і поправок (усього пропонувалося декілька тисяч поправок, більшість із яких були відхилені). Конституція США є гарантом незалежності країни та свободи громадян, у ній проголошено: «Ми, народ Сполучених Штатів, щоб створити більш досконалий союз, установити правосуддя, забезпечити внутрішній спокій, запровадити спільну оборону, сприяти загальному добробуту та забезпечити нам самим і нашим нащадкам блага свободи, видаємо та встановлюємо цю Конституцію для Сполучених Штатів Америки» [5]. Основною метою створення Конституції США було дотримання балансу, створення уряду та надання йому достатньої сили для того, щоб діяти на національному рівні, проте без надання сили, яка дала б змогу зазіхати на фундаментальні права.

Перші десять поправок дістали назву Білля про права, ратифікованого в 1791 р. Поправка I до Конституції США є історично важливою. Вона була запропонована Конгресом у 1789 р., ратифікована в 1791 р. та стала частиною вищезгаданого Білля про права. Поправка I проголошує п'ять визначних свобод – свободу релігії, свободу слова, свободу преси, свободу зібрань і свободу звертатися зі своїми скаргами. У ній зазначено: «Конгрес не

повинен видавати жодний закон, який стосується встановлення релігії чи забороняє вільне сповідання релігії, обмежує свободу слова чи друку або права народу мирно збиратися та звертатися до уряду з петиціями про задоволення скарг» [5]. Перша поправка була дуже важливою для США, адже це країна, де кількість віруючих є дуже високою, і Поправка I гарантувала право кожного громадянина США сповідувати чи не сповідувати ту або іншу релігію, віру чи вірування. Однак тільки після прийняття Поправки XIV 9 липня в 1868 р., після Громадянської війни (1861–1865 рр.), текст Поправки I отримав силу закону на території всієї країни, оскільки до того часу кожен штат міг встановлювати чи не встановлювати свою офіційну релігію [6, с. 308–309].

У розділі 1 Поправки XIV проголошено: «Жоден штат не повинен видавати чи приймати закони, які обмежують привілеї та пільги громадян Сполучених Штатів; рівно як жоден штат не може позбавити будь-яку людину життя, свободи чи власності без потрібної правової процедури, відмовити кому-небудь у межах своєї юрисдикції в однаковому захисті закону» [5]. Без Поправки XIV кожний штат відповідно до своєї юрисдикції міг встановлювати той чи інший закон, який міг розходитися з трактовкою Поправки I.

Відокремлення держави та церкви було спричинене також тим, що в країні не існувало однієї конфесії, яка могла б претендувати на роль гегемона на релігійній арені в США, як, наприклад, католицизм на чолі з Ватиканом у Європі. Незважаючи на те, що держава й церква відокремлені одна від одної, релігійна символіка була присутня в системі державної та національної символіки (наприклад, клятви з Біблії, молитви перед відкриттям засідань Конгресу, участь духівництва в інавгураційній обрядовості тощо).

Відокремлення держави й церкви в США стало основою демократичного розвитку цієї країни з таких причин:

- держава не втручається в справи церкви, а та у свою чергу не втручається в справи держави;
- держава не фінансує церкву;
- держава не надає пріоритет одній із релігій чи вірувань;
- церква не повинна насаджувати певну релігію або конфесійні знання в школі. У США встановлено принципи, які конституційно розмежовують дозволене отримання знань про релігію та релігійне навчання, яке вважається антиконституційним;
- шкільний підхід до релігії виключно академічний, не побожний;
- сповідання чи несповідання людиною релігії не може бути підставою для недемократичного ставлення до неї або до обмеження її в чомусь [15] тощо.

Важливо зауважити, що релігія та посилення до Бога, незважаючи на те, що в США встановлена модель відокремлення держави від церкви, присутні в текстах не лише багатьох законів, Конституції США, преамбулі, поправках, а й у клятвах вищих державних представників, наприклад:

1) Конституція США та її преамбула, основний текст і поправки до неї містять посилення до Бога;

2) нормативно-правові акти, клятви, американський девіз, американська преса (тобто офіційна символіка цієї держави) містять апеляції до Бога;

3) нормативно-правові акти містять тексти присяг. Зокрема, текст присяги для Президента США «Oath of Office for President of the United States» [9] не включає слова релігійної тематики, проте в кінці практично кожен Президент США додає слова «І нехай допоможе мені Бог». Текст присяги службовців США «The Oath of Office for Civil Service Employees» містить слова «<...> і я буду добре й вірно виконувати обов'язки установи, у яку я збираюся вступити. І нехай допоможе мені Бог» [10]. Тексти інших державних службовців та суддів «The Oath of Office for Federal Judges» (28 U.S. Code § 453 «Oaths of justices and judges») містять слова «<...> і що я буду вірний і звільнений від упереджень та виконувати всі обов'язки, покладені на мене відповідно до Конституції та законів США. І нехай допоможе мені Бог» [11]. Тексти присяги співробітників органів правопорядку та військових «US Uniformed Services Oath of Office» також містять відповідні слова;

4) закони, прийняті Конгресом США, які стосуються прав і свобод американських громадян, гарантій цих прав і свобод, також містять посилення до Бога;

5) у рішеннях американських судів, у тому числі Верховного суду, розглядаються питання вираження релігійних уподобань на публіці, а також захисту інших прав американських громадян тощо.

Також практично всі звернення Президента США включають слова «Боже, благослови Америку». У період президентства від Р. Рейгана до Дж. Буша-молодшого кількість посилення до Бога зросла: у 90% публічних виступів президенти апелювали до Бога, тоді як раніше ця цифра не сягала 50% [3, с. 52].

Батьки американської Конституції не мали намір «покрити країну атеїзмом», метою була мінімізація втручання держави в справи церкви, а церкви – у справи держави. Т. Джеферсон і Дж. Медісон вважали, що окремо ці дві інституції будуть краще функціонувати. Однак це не стало причиною зменшення релігійності в країні, адже, як стверджував французький історик і літератор А. де Токвіль, який відвідав США, релігія в цій країні є «першим політичним інститутом»

[4, с. 223]. Учений у праці «Демократія в Америці» наголошував на тому, що політик повинен дуже уважно поводитися з релігійним питанням, він може виступити проти певної релігії, проте «якщо він виступить проти релігії загалом, то від нього відвернуться всі» [4, с. 224].

Конфесійна палітра в США є досить строкатою. За даними впливової у всьому світі дослідницької організації «Gallup», близько 160 млн американців вважають себе віруючими. Історія виробила в США ставлення до релігії по-американськи. О. Романова стверджує: «Деколи навіть кваліфікованим спеціалістам конституційного права важко знайти лінію, яка показує, де закінчується держава та розпочинається церква» [7, с. 108–109].

З огляду на це для запобігання спекулюванню тим, що кандидат на посаду в державні інституції є віруючим тієї чи іншої конфесії, було прийнято статтю VI Конституції США, яка проголошує, що жоден кандидат не може бути не обраний на ту чи іншу посаду через релігійні переконання. У тексті норми йдеться: «Згадані вище сенатори та представники, а також члени законодавчих органів окремих штатів, усі урядовці органів виконавчої й судової влади як Сполучених Штатів, так і окремих штатів зобов'язані присягою підтримувати цю Конституцію; проте щоб обіймати певну посаду або виконувати громадські обов'язки у Сполучених Штатах, не можна вимагати жодного доказу релігійної належності» [5].

Однак це не забороняє американським громадянам під час вибору особи навіть на посаду голови держави прислухатися до своїх релігійних почуттів, які є сильними та закладені в людині змалечку, особливо в громадянах США.

Ю. Замошкін та Д. Фурман у праці «Релігія в політичному житті США (70-ті – початок 80-х рр.)» наводять багато прикладів впливу релігії та релігійності на перебіг президентських виборів у США. Проголошення відокремлення держави й церкви в США було пов'язане насамперед не з антиклерикалізмом революції, а з відсутністю церкви, яка б могла претендувати на місце головної. Як стверджують дослідники, американці більш лояльно ставляться до всіх релігій, на відміну від європейців, які завжди віддають перевагу релігії, що історично й культурно сформована на континенті. З іншого боку, американці дуже негативно ставляться до атеїзму. Ю. Замошкін та Д. Фурман зазначають: «У США <...> американець – католик, православний, баптист, мормон – усе одно «нормальні» фігури, проте американець-атеїст – щось незвичне та «підозріле» [8, с. 7].

Церкви в США ніколи не були при владі, як, наприклад, католицька церква в католицьких країнах; вони ніколи не переслідувалися чи не були обмежені у своїх діях, проте вони мають феноменальний вплив на політичну свідомість і систему

загалом, у політиці використовується авторитет церкви [8, с. 8].

У 1976 р. було проведено опитування, під час якого респондентам було поставлено три питання, ствердна відповідь на які свідчить про їх глибоку релігійність, зокрема:

1. Чи було у Вас таке, що Ви вирішили присвятити себе Богу – «twice – born»?
2. Схиляли Ви коли-небудь іншу людину повірити в Бога?
3. Чи вважаєте Ви, що Біблія є істинною в кожному слові?

Результати були такими: загалом серед населення ствердно відповіли 19% опитаних, серед жінок – 22%, серед тих, хто закінчив середню школу, – 30%, жителі півдня – 33%, старші за 55 років – 22%, робочі – 21%, хто проживає в населених пунктах із населенням менше 2,5 тис. людей – 26%. Ці дані свідчать про те, що роль релігійного фактора в США є значною, і це колосальний політичний потенціал, який було використано в 1980-х рр.

У 1976 р. під загальним невдоволенням релігійних і моральних консерваторів релігія зіграла важливу роль на президентських виборах. Американці хотіли бачити при владі релігійного – морального – кандидата. І такий ідеальний кандидат був у демократів – Д. Картер. «Імідж» Д. Картера був кардинально відмінний від іміджу корумпованого, як дехто вважав, істеблішменту Вашингтона. Він представ перед американцями провінціалом із глибокорелігійними переконаннями, який був «twice – born», дияконом, займався місіонерством тощо. Його суперники також почали використовувати релігійну тематику, проте перевершити Д. Картера з його ідеальним «релігійним резюме» було неможливо. Інтелігентність, моральність, безвідмовна підтримка чорношкірого населення та «ідеальна» релігійність принесли йому перемогу. Він обійшов Дж. Форда не програмою, адже, згідно з опитуванням, лише 11% американців вважали, що Д. Картер «знає проблеми, які стоять перед країною», натомість 22% опитаних зазначили, що він переміг «іміджем» і релігійною специфікою [8, с. 21–22]. Сильна баптистська позиція налякала католиків, проте в числовому вимірі за нього проголосували 57% католиків (для порівняння: у 1960 р. за демократів проголосував 61%). Також пресвітери баптистських громад у своїх промовах закликали підтримувати Д. Картера, роблячи акцент на тому, що він зможе повернути суспільство до старих устоїв [8, с. 23].

Д. Картер мав дуже вдалу позицію, про яку він заявляв і до обрання, проте на неї ортодокси не зважали, адже бачили лише його релігійність. Незважаючи на релігійність, у ньому поєднувався релігійно-моральний консерватизм із ліберальною позицією в багатьох питаннях, і це не подобалося протестантським ортодоксам [8, с. 24–25]. Один

із них, Джеймс Робінсон, сказав: «Ті, хто поставив Джиммі, Джиммі й знімуть» [8, с. 25]. У цей період надзвичайно активізувалися телепередачі релігійного контексту [8, с. 26–30].

Вибори та «релігійний клімат» 1980 р. відрізняються від виборів 1976 р., коли «двічі народжений» Д. Картер мав перевагу як «персонаж», який був релігійним, простим, провінціалом Джиммі. Тепер усі три кандидати є «двічі народженими», проте найбільші сумніви викликає двічі народжений Р. Рейган (який спочатку був членом Християнської церкви (ученики Хреста), а потім перейшов у пресвітеріанську церкву) [8, с. 34]. Передвиборча кампанія нагадувала «хрестовий похід», у якому кожний кандидат шукав і нагромаджував своїх людей [8, с. 35].

Лідерами «нової релігійної правої» течії, як їх називали у засобах масової інформації, стали телепроповідники П. Фобертсон та особливо Дж. Фолуелл, які заснували в 1979 р. організацію «Моральна більшість». За їх ініціативою Республіканська партія в програму свого кандидата в президенти Р. Рейгана вносить питання повернення молитви в школах.

Є ще багато прикладів в американській історії, коли релігія, а саме релігійні діячі, віруючі та інші люди вплинули на перебіг важливих подій у Вашингтоні завдяки релігійним переконанням [8, с. 6–7].

К. Ко та Д. Домке з огляду на часте використання церкви й релігії в політиці і на виборах та маніпулювання релігійним питанням, щоб заволодіти голосами багатьох виборців, назвали цей хід «стратегією Бога». Одним із багатьох, хто використовував «стратегію Бога» в таких великих масштабах, був Дж. Буш-молодший. На думку А. Шлезинджера, він був «найбільш релігійно агресивним президентом в американській історії, перетворивши інститут світської влади на безпрецедентне президентство, засноване на вірі» [12, с. 143].

М. Олбрайт у книзі «Релігія і світова політика» стверджує, що релігія та політика нероздільні. А їх правильне й розсудливе спрямування може успішно служити народу та встановлювати сильний мир у всьому світі [13]. Перебуваючи на посаді постійного представника США при ООН, а потім і державного секретаря (до речі, М. Олбрайт була першою жінкою, яка обіймала цю посаду), вона завжди керувалася тим, що релігія є ніби «кришталем», з яким на політичній арені потрібно поводитися особливо дипломатично. Вона писала: «Релігія ніколи не визнавала державні кордони, оскільки завжди була вищою та навіть за межами людського розуму. Пробуджуючи в людях найглибші почуття й пристрасті, вона нерідко ставала причиною кровопролиття. За моїх часів дипломатів учили тому, як запобігати виникненню проблем. При цьому їм говорили, що фактично немає

більш вибухонебезпечного соціального інституту, ніж релігія» [13, с. 22–23].

Дж. Монбіота у своїй статті для газети «The Guardian» наголошував: «Америка – це релігія. США перестали бути лише нацією. Тепер це релігія».

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, США на конституційному рівні закріпили модель відокремлення держави від церкви. Держава й церква є відокрем-

леними. США є однією з найбільш віруючих країн світу. Релігія та релігійний фактор у США має важливе значення й вагомий вплив на політичне життя країни. Згадка та апеляції до Бога в офіційних законах, поправках і текстах клятв політиків є частішими, ніж у більшості країн світу. Державно-церковні відносини в США мають багато особливостей, які можуть стати предметом майбутніх досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фурман Д. Религия и социальные конфликты в США. М.: Наука, 1981. 254 с. URL: http://verigi.ru/?book=214&chapter=27#.W79_uFQzblU.
2. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / пер. с англ. А. Башкирова. М.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Транзиткнига», 2004. 635 с.
3. Стецкевич М. Религиозный фактор в современной политической жизни США. Управленческое консультирование. 2010. № 3. С. 47–58.
4. Токвиль А. де. Демократия в Америке / пер. с франц.; предисл. Г. Ласки. М.: Прогресс, 1992. 554 с.
5. Конституція Сполучених Штатів Америки. URL: https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm.
6. Андреев М. и др. Религия и церковь в капиталистических странах. М.: Мысль, 1977. 364 с.
7. Романова О. Релігійний фактор у політичному просторі США. Політичний менеджмент. 2004. № 5. С. 107–108.
8. Религия в политической жизни США (70-е – начало 80-х гг.) / Д. Фурман, С. Филатов, Б. Фаликов; отв. ред. Ю. Замошкин, Д. Фурман. М.: Наука, 1985. 225 с.
9. Oath of Office for President of the United States. URL: <http://www.presidentsusa.net/oathofoffice.html>.
10. The Oath of Office for Civil Service Employees. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/5/3331>.
11. The Oath of Office for Federal Judges. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/28/453>.
12. Schlesinger A. War and the Presidency. New York, 2005. 224 p.
13. Олбрайт М. Религия и мировая политика / пер. с англ. М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. 352 с.
14. Monbiot D. America – is a religion. URL: <http://www.guardian.co.uk.usa/story/0,12271,1007813,00.html>.
15. Романова О. Релігія в державних школах США: протистояння чи взаємодія? URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8732/13-romanova.pdf?sequence=1>.

РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 327

ПОЛІТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ КРАЇН БРІКС НА ПРИКЛАДІ ПОЗИЦІЇ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ЩОДО КРИМСЬКОГО ПИТАННЯ

POLITICAL INTEGRATION OF BRICS COUNTRIES ON THE EXAMPLE OF THE POSITION OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA REGARDING THE CRIMEAN ISSUE

Забіян В.В.,

*аспірант кафедри політології
Національного університету «Києво-Могилянська академія»*

Автор статті розглядає такий аспект членства країн у неформальному об'єднанні БРІКС, як політична інтеграція на світовій політичній арені. На основі голосування Китайської Народної Республіки під час Генеральної Асамблеї ООН щодо територіальної цілісності України в контексті анексії Криму Російською Федерацією в статті проаналізовано, якою мірою членство в БРІКС впливає на позицію держави на світовому форумі. У статті проілюстровано, яким чином країни – учасниці БРІКС знаходять компроміс між збереженням ефективної співпраці в межах організації та власною зовнішньополітичною стратегією.

Ключові слова: БРІКС, ООН, Китай, Крим, зовнішня політика, політична інтеграція, неформальне об'єднання.

Автор статьи рассматривает такой аспект членства стран в неформальном объединении БРИКС, как политическая интеграция на мировой политической арене. На основе голосования Китайской Народной Республики во время Генеральной Ассамблеи ООН относительно территориальной целостности Украины в контексте аннексии Крыма Российской Федерацией в статье проанализировано, в какой степени членство в БРИКС влияет на позицию государства на мировом форуме. В статье проиллюстрировано, каким образом страны – участницы БРИКС находят компромисс между сохранением эффективного сотрудничества в рамках организации и собственной внешнеполитической стратегией.

Ключевые слова: БРИКС, ООН, Китай, Крым, внешняя политика, политическая интеграция, неформальное объединение.

Author of the article considers such aspect of membership in informal union BRICS as political integration on the world political arena. On the basis of China's voting during UN General Assembly concerning territorial integrity of Ukraine in context of Crimea annexation by Russian Federation, it is analyzed how BRICS membership impacts state's position on the world forum. It is illustrated how BRICS member states find the compromise between saving efficient cooperation within the union and their foreign policy strategy.

Key words: BRICS, UN, China, Crimea, foreign policy, political integration, informal union.

Постановка проблеми. Ґрунтом для створення міждержавного об'єднання, формального чи неформального, найчастіше стає бажання акторів міжнародних відносин залучитися політичною підтримкою інших держав, що передбачає співпрацю в різноманітних сферах діяльності на міжнародній арені. Для ефективного існування такого об'єднання важлива наявність змоги розділити сфери інтересів та знайти компроміс у задоволенні потреб кожної сторони. Корегування зовнішньополітичної стратегії держави на світовій політичній арені заради збереження своїх союзників та ефективність формату взаємодії з ними є результатом впливу фактора членства в міжнародному об'єднанні на прийняття рішень керівництвом держави. У цьому контексті постає проблема, яка полягає в розумінні того,

якою мірою членство в міжнародному об'єднанні або групі здатне впливати на прийняття керівництвом держави зовнішньополітичних рішень та формулювання позиції з приводу певних питань на світовій політичній арені.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз процесу політичної інтеграції країн БРІКС на прикладі позиції Китайської Народної Республіки (далі – КНР) щодо кримського питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. З моменту створення БРІКС – неформального клубу Бразилії, Росії, Індії, Китаю та Південно-Африканської Республіки (далі – ПАР) – можна зазначити активізацію й інтеграцію всіх членів групи, які проявляються в участі в міжнародних

справах. Через роботу в міжнародних інституціях за двосторонніми чи багатосторонніми згодами або за погодженням із державами, які не входять до групи, країни БРІКС намагаються формулювати спільну позицію в аспектах зовнішньої політики та демонструвати її на міжнародному форумі [2, с. 151]. Прикладом відображення політичної інтеграції країн – учасниць БРІКС є голосування держав у Раді Безпеки та Генеральній Асамблеї ООН. Можна навести декілька прикладів голосувань, які відображають солідарність країн БРІКС щодо найбільш резонансних питань. 4 жовтня 2011 р. відбувалося голосування стосовно резолюції S/2011/612 щодо засудження розгону протестувальників у Сирії. У результаті Росія та Китай наклали вето на резолюцію, а Бразилія, Індія та ПАР утрималися від голосування [3]. Надалі щодо сирійського питання Росія та Китай проявляли солідарність, а решта членів БРІКС не демонстрували незгоду з їх рішеннями. На особливу увагу заслуговує голосування щодо територіальної цілісності України. У резолюції A/RES/68/262 Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 р. йдеться про незаконність референдуму в Криму. Росія проголосувала проти, а решта країн БРІКС утрималися [8]. Важливо зазначити, що раніше цю резолюцію було винесено на голосування в Раді Безпеки ООН, проте Росія та Китай разом наклали вето на її прийняття. Цікавим фактом є те, що лідерство в межах БРІКС у виробленні спільної позиції організації не передбачає лідерства тієї чи іншої держави в її регіоні. Бразильські дослідники Р. Монтенегро та Р. Мескіта в розгорнутому кількісному аналізі голосування країн БРІКС та країн регіонів, у яких Бразилія, Росія, Індія, Китай і ПАР претендують називатися регіональними лідерами, на Генеральній Асамблеї ООН підтвердили, що держави БРІКС проявляють між собою солідарність. Проте не скрізь рівень солідарності держав БРІКС та інших держав її регіону є однозначно високим. Фактичними лідерами у своїх регіонах дослідники назвали Китай, ПАР та Бразилію. Відповідно, Росія та Індія не можуть претендувати на здійснення сильного впливу у своєму регіоні [5]. Цей факт є аргументом на користь здогадок про те, хто наразі має лідерство в БРІКС не лише за економічними показниками, а й за показниками політичного впливу, а також хто задає тон стратегії організації та несе найбільшу (хоч і неформальну) відповідальність за її дії.

На думку російського науковця А. Виноградова, неформальне об'єднання БРІКС саме по собі є наочним утіленням успіху зовнішньої політики Китаю та його нового місця у світі загалом [1]. Тому на питання про те, наскільки впливовим фактором для трансформації зовнішньої політики Китаю в аспекті політичної інтеграції в системі міжнародних відносин є членство в БРІКС, важко

дати однозначну відповідь. Це пов'язано з провідною роллю КНР в БРІКС. Особлива роль Китаю в БРІКС робить дослідження факторності членства в цьому об'єднанні з позиції політичної інтеграції більш цікавим, адже лідерство передбачає не лише отримання переваг від такого союзу, а й відповідальність.

27 березня 2014 р. під час голосування стосовно резолюції A/RES/68/262 Генеральної Асамблеї ООН щодо незаконності референдуму в Криму Китай утримався від голосування, не підтримавши Російську Федерацію, яка проголосувала проти. Проте російський дослідник О. Тимофєєв наголошує на тому, що позиція Китаю з приводу цього питання є радше позицією активного нейтралітету. Це пов'язано з бажанням китайської сторони зберегти стосунки з обома країнами, які представляють для КНР інтерес із позиції стратегічного партнерства. У зв'язку із цим під час засідання Генеральної Асамблеї ООН Китай запропонував план щодо розв'язання цієї кризової ситуації, який полягав у трьох положеннях: 1) створити міжнародний координаційний механізм, у якому взяли б участь усі задіяні сторони, щоб встановити причини кризи в Україні; 2) усі сторони повинні відмовитися від вчинення будь-яких дій, що привели б до ескалації конфлікту; 3) залучення міжнародних фінансових інституцій для розроблення плану та надання допомоги зі встановлення економічної й політичної стабільності в Україні [10]. Безперечно, Росія є найбільшим сусідом і партнером Китаю на пострадянському просторі, а також однією з країн – засновниць БРІКС. Проте Україна є важливим стратегічним партнером Китаю для виходу на європейські ринки в контексті глобальних планів КНР на світовій політико-економічній арені. Цей факт посприяв відсутності однозначної позиції Китаю щодо кримського питання. Тому згадане голосування варто розглядати як акт балансування між збереженням солідарності з країнами – учасницями БРІКС, які на сьогодні представляють новий єдиний фронт розвитку світової економіки, та зовнішньополітичною стратегією Китаю як самостійного актора міжнародних відносин із власними інтересами й цілями, досягнення яких не залежить від його союзників за групою БРІКС.

Щоб зрозуміти, якою мірою членство в БРІКС та його стосунки з Росією в межах цієї групи є рушійною силою у формуванні позиції КНР щодо кримського питання, необхідно поглянути на мотиви китайської сторони глибше. Партнерство Китаю з Російською Федерацією в контексті БРІКС, як правило, пов'язане насамперед з економічною, торговельною та фінансовою співпрацею. Участь у створених у межах БРІКС фінансових інституціях та декларування спільної позиції з приводу ключових міжнародних питань у різноманітних сферах під час форумів

БРІКС є ознакою важливості цієї групи для обох учасників. Обидві держави мають аргументи на користь збереження й культивування гарних двосторонніх відносин. З моменту створення БРІКС КНР посіла перше місце серед торговельних партнерів Росії. Експортуючи такі товари, як текстиль, взуття, електроніка, авто тощо, Китай імпортує з Росії сировину, корисні копалини, мінерали, газ і нафту. Підписання угоди про комплексну співпрацю дало поштовх для розвитку співпраці між КНР та Російською Федерацією в усіх важливих напрямках.

Що стосується китайсько-українського партнерства, то на перший погляд може здатися, що воно обмежується формальностями, під якими немає стратегічної важливості для такого потужного гравця на світовій арені, як Китай. На тлі відносин між КНР і Росією як у межах двосторонніх відносин, так і в межах БРІКС український напрям не виглядає таким важливим і перспективним для КНР. Проте із часів здобуття незалежності Україною КНР продемонструвала економічний і геополітичний інтерес до неї.

КНР була однією з перших держав, які визнали незалежність України в 1992 р. Встановлення комплексного партнерства між Китаєм та Україною відбулося одночасно з країнами Європейського Союзу в 2001 р., що на 8 років раніше, ніж встановлення таких зв'язків Китаю із США, та на 9 років раніше, ніж із Росією та Казахстаном. У 2010 р. між Україною та Китаєм було підписано низку договорів, спрямованих на посилення торговельно-економічної співпраці, комплекс яких було названо домовленостями про створення «Нового шовкового шляху». У 2013 р. Китай та Україна підписали спільний план дій щодо втілення в життя цього проекту, метою якого було створення умов для функціонування сухопутного торговельного шляху з КНР до Європи через Центральну Азію, Кавказ та Україну. Важливо зауважити, що такі домовленості з Китаєм доповнювали плани України підписати договір про асоціацію з Європейським Союзом. У такому разі Україна закріпила б свій статус як важливого партнера Китаю та європейських країн і як невід'ємної частини перспективного торговельного ланцюга.

З огляду на історію логічного розвитку китайсько-українських відносин анексія Криму Росією, яка стала частиною комплексу дестабілізаційних заходів в Україні, не йшла на користь китайській стороні, яка планувала залучити Україну до свого глобального плану виходу на європейські ринки. У цьому випадку очевидно, що Китай не готовий підтримувати дії Росії щодо України. Утримання від голосування щодо незаконності референдуму в Криму було скоріше спробою балансувати між двома стратегічними партнерами на міжнародній арені.

Інша причина неоднозначності позиції Китаю щодо кримського питання полягає у внутрішній політиці КНР, продовженням якої, як відомо, є зовнішня політика. Анексія Криму Росією є неприйнятним явищем для КНР та порушує важливий принцип китайського керівництва – збереження державного суверенітету. Китайський дослідник Шен Дін стверджує, що визнання Китаєм референдуму в Криму фактично поставило б питання про те, на якому правовому ґрунті керівництво КНР може унеможливити проведення подібного референдуму у власних нестійких регіонах – Сінцзяні та Тибеті. Також така позиція була б аргументом на користь формального визнання КНР декларації про незалежність Тайваню. Фактично підтримка анексії Криму Російською Федерацією з боку Китаю означала б заохочення сепаратистських рухів у будь-якій державі світу. Науковець наголошує на тому, що протягом десятків років принцип суверенітету був недоторканим для офіційного Пекіна в міжнародних відносинах. Із часом він став ще більш жорстким і безкомпромісним. Китайське керівництво занепокоєне тим, що занадто багато прецедентів міжнародного втручання відкриють дорогу іноземній інтервенції у внутрішні китайські кризи, такі як етнічні конфлікти або народні протести [6]. Це також є причиною того, що під час засідання Генеральної Асамблеї ООН Китай не підтримав позицію Російської Федерації щодо статусу Криму та не підтримав однозначно свого партнера щодо найбільш перспективного об'єднання країн, які розвиваються.

На думку професора О. Стункеля, хоча країни БРІКС готові діяти спільно на світовій арені заради отримання більшого впливу в системі міжнародних відносин, його члени, у тому числі Китай, не готові відповідати за російський військовий авантюризм у високих міжнародних інституціях [4]. З огляду на негативний наслідок такої солідарності для двосторонніх китайських відносин з іншими акторами та її протиріччя з внутрішньою політикою КНР щодо власних проблемних регіонів можна сказати, що відкрита підтримка Російської Федерації нанесла б репутації КНР більше втрат, ніж принесла вигоди.

Розглядаючи ситуацію, що склалася в системі міжнародних відносин у трикутнику «Китай – Росія – Україна», з позиції невід'ємних від політичної культури Китаю традиційних філософсько-релігійних учень, можна простежити характерний для Китаю дуалізм. Даосько-конфуціанська традиція часто звертається до філософії інь та ян у спробах знайти оптимальний вихід із ситуації, коли всі можливі рішення здатні привести як до негативних, так і до позитивних результатів [9]. Балансування між двома сторонами є найбільш розумною й вигідною для Китаю позицією, яка

знайшла відображення в словах представника Китаю в ООН Лю Цзеі про те, що розв'язання проблеми референдуму в Криму потребує сбалансованого підходу – стратегії поваги обох сторін конфлікту до прав та інтересів одна одної та розгляду проблеми в багатофакторному історичному вимірі [7]. Можна сказати, що в ситуації з формулюванням позиції КНР щодо кримського питання китайська делегація керується характерним для китайського керівництва прагматизмом і бажанням балансувати над конфліктними ситуаціями.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Приклад голосування КНР на Генеральній Асамблеї ООН щодо кримського референдуму демонструє, що політична інтеграція країн БРІКС поєднується із захистом КНР власних інтересів. Займаючи нейтральну позицію, Китай діє згідно з власною стратегією на міжнародній арені, яка полягає в невтручанні в кризові ситуації та балансуванні між декількома сторонами для мінімізації негативних наслідків для себе. Така

позиція корелюється з потужністю Китаю на світовій арені як актора, чия позиція може принципово вплинути на процеси в системі міжнародних відносин, а також з особливостями стратегії на міжнародній арені, що базується на багатовіковому фундаменті традиційних учень. У такому разі справедливо говорити про те, що членство в БРІКС може бути не єдиним вагомим фактором впливу на позицію КНР щодо політичних питань на світовому форумі. Проте це може бути стримуючим фактором від категоричної позиції, яка б справді відображала ставлення КНР до певних подій і могла призвести до непорозуміння у стосунках Китаю з його стратегічними партнерами та найближчими сусідами. У ширшому контексті це означає, що членство в БРІКС накладає свій відбиток на політичну позицію країн-учасниць на світовій арені, зокрема й у міжнародних інституціях, проте варто враховувати мотиви керівництва кожної держави з огляду на її зовнішньополітичну стратегію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Виноградов А. Как БРИКС укрепляет глобальное лидерство Китая. Международный дискуссионный клуб «Валдай»: аналитика. URL: <http://ru.valdaiclub.com/a/highlights/briks-globalnoe-liderstvo-kitaya/>
2. Конкин А. Трансрегиональное партнерство стран БРИКС как фактор современной мировой политики. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Политология». 2017. Вып. 19. № 32. С. 151.
3. Condemnation of the Syrian crackdown on protesters: draft resolution / Security Council Report. URL: <http://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/syria-s2011-612.php>.
4. Interview with Oliver Stuenkel by Justin McDonnell. URL: <https://thediplomat.com/2014/04/oliver-stuenkel/>.
5. Montenegro R., Mesquita R. Leaders or Loners? How Do the BRICS Countries and their Regions Vote in the UN General Assembly. URL: http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1981-38212017000200201#B69.
6. Sheng Ding. China's Dilemma in the Ukraine Crisis. Asia Pacific Bulletin. URL: <https://www.eastwestcenter.org/sites/default/files/private/apb255.pdf>.
7. Statement by Ambassador Liu Jieyi at the Security Council Briefing on the Situation in Ukraine. Permanent Mission of the People's Republic of China to the UN: official website. URL: <http://www.china-un.org/eng/chinaandun/securitycouncil/t1155635.htm>.
8. Territorial Integrity of Ukraine: resolution / adopted by General Assembly. URL: <http://unbisnet.un.org:8080/ipac20/ipac.jsp?profile=voting&index=.VM&term=ares68262>.
9. Timofeev O. China's Approach to the Crimean Crisis: International and Regional Dimensions. URL: http://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/12528/8-097_110-Timofeev.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
10. Zhang Lihua. Explaining China's Position on the Crimea Referendum. Carnegie-Tsinghua Centre for Global Policy. URL: <file:///Users/viktoriazabiiian/Desktop/Explaining%20China's%20Position%20on%20the%20Crimea%20Referendum%20-%20Carnegie-Tsinghua%20Center%20-%20Carnegie%20Endowment.webarchive>.

ДИСКУРС ПРОТЕСТУ ТА ПОЛІТИЧНА КОРЕКТНІСТЬ: ДО ПИТАННЯ ПРО ЕВФЕМІЗМИ В ПОЛІТИЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

PROTEST DISCOURSE AND POLITICAL CORRECTNESS: TO THE ISSUE OF EUPHEMISMS IN POLITICAL COMMUNICATION

Ключник Р.М.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля*

Досліджено роль комунікації в політичній системі. З'ясовано сутність політичної коректності, зокрема, під час висвітлення протестних подій. Розглянуто плюралізм підходів до інтерпретації поняття «евфемізм». Найпоширенішою є камуфлююча функція евфемізмів, що постає із самого визначення евфемізму. Показано зв'язок евфемізмів і толерантності.

Ключові слова: політичний дискурс, політичний протест, політична коректність, евфемізм, політична комунікація.

Исследована роль коммуникации в политической системе. Выявлена сущность политической корректности, в частности, при освещении протестных событий. Рассмотрен плюрализм подходов к интерпретации понятия «эвфемизм». Самой распространённой функцией эвфемизмов является камуфлирующая, что вытекает из самого определения эвфемизма. Показана связь эвфемизмов и толерантности.

Ключевые слова: политический дискурс, политический протест, политическая корректность, эвфемизм, политическая коммуникация.

The role of communication in political system has been studied. The essence of political correctness has been discovered, in particular concerning protest movements media coverage. Pluralism of approaches to euphemism concept interpretation has been considered. The most popular function of euphemisms is camouflaging that derives from the notion of euphemism itself. Interaction between euphemisms and tolerance has been outlined.

Key words: political discourse, political protest, political correctness, euphemism, political communication.

Постановка проблеми. Політичну систему можна визначити як цілісну та впорядковану сукупність політичних інститутів, політичних зв'язків, процесів і принципів політичної організації суспільства, підпорядкованих певним політичним, соціальним, юридичним, ідеологічним і культурним нормам, історичним традиціям народу. Проте в межах політичної системи функціонує специфічна мова, яка повинна, з одного боку, доносити інформацію без спотворень, а з іншого – забезпечувати мир і злагоду в суспільстві, у тому числі за допомогою політичної коректності, що в умовах наростання конфліктного й протестного потенціалу видається дедалі важчим. Якщо ж урахувати також підвищення статусу засобів масової комунікації в суспільстві, то виявиться, що помилки в конструюванні політичного дискурсу можуть призвести до кризових явищ у політичному житті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є концептуалізація поняття евфемізму в політичному дискурсі та виокремлення їх функцій у політичному мовленні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Структуру політичної системи утворюють такі підсистеми:

1) інституційна, що складається з різних державних і суспільно-політичних інститутів та неполітичних (квазіполітичних) організацій;

2) комунікативна, що включає сукупність відносин та принципів взаємодії, які складаються як усередині політичної системи, так і між її підсистемами, інститутами;

3) нормативна, що є сукупністю різних політичних, правових, політико-правових норм (кодифікованих чи некодифікованих) та інших засобів урегулювання відносин між суб'єктами політичної системи (конституція, закони, підзаконні акти, етнічні традиції та звичаї, мораль тощо);

4) культурно-ідеологічна, яка включає в себе систему політичних поглядів, теорій і концепцій, ціннісних орієнтацій, політичну й правову культуру, патріотизм, гуманізм як політичні цінності;

5) функціональна, що поєднує способи реалізації влади, які детермінують характер взаємин влади й громадянського суспільства, способи підтримки його монолітності та динаміки.

Для дослідження політичного дискурсу нас цікавить насамперед комунікативна підсистема. Сучасна політична наука та численні дослідження політичних комунікацій пропонують безліч класифікацій типів політичної комунікації, водночас найбільш поширеним і продуктивним є виділення горизонтального та вертикального вимірів політичної комунікації. Перший полягає в комунікації між владними елітами та мас-медіа, другий включає комунікацію між владою та громадянами [1, с. 3]. Російський дослідник І. Балахнін слушно

зауважує, що перехід до інформаційного суспільства формує для політичної системи низку нових загроз: розмивання ієрархічних схем управління, транспарентність кордонів, нерівномірність розподілу інформаційних ресурсів, зрощення інтересів бізнесу й держави. У зв'язку із цим поняття політичної стабільності набуває нового виміру – інформаційного [2, с. 115–116].

Однією з «революційних» змін останніх років у комунікаційній сфері є перехід від тотального контролю за засобами масової інформації до вільного (або умовно вільного) політичного дискурсу. Ідеологія саме як теоретичне вираження спільних для соціальної групи інтересів і цінностей перестає бути значущим комунікативним мотивом, що стає більш зіставним із такими рисами сучасної політики, як децентралізація політичної участі, відхід від жорстких структур в управлінні комунікативними процесами, наростання багатоманітності мотивів та орієнтацій, здатних викликати політичну дію. Відтак на зміну централізованому керуванню медіапростору приходить плюралізм в інформаційній сфері. Це приводить до того, що думки й погляди дедалі більшої кількості людей враховуються під час прийняття політичних рішень. Проте є й зворотна сторона цього процесу: населення, яке звикло довіряти одному джерелу інформації, може бути дезорієнтоване в умовах зростаючого плюралізму інформаційних потоків, що часто суперечать один одному.

Використання комунікативних технологій для комунікаторів на кшталт держави, інших носіїв політичної влади може бути спрямоване на подолання кризових ефектів у реципієнта. Водночас комунікатор, який має на меті провокування кризи в політичному дискурсі, може застосовувати технології підризу довіри до політичних лідерів, інститутів, рішень тощо. Наслідком таких дій можуть стати політичні скандали, які призводять до делегітимації влади та можуть спричинити відставку голови держави й низки інших посадовців. В. Сергеев підкреслює, що політичні мережі є найважливішим інститутом формування горизонтальних зв'язків та рівноправних відносин у політичному дискурсі [3, с. 261].

Політичний дискурс являє собою середовище змістового наповнення публічної сфери політики. Можна погодитися з А. Барановим, який визначає політичний дискурс як «сукупність дискурсивних практик, що формують конкретну тематику політичної комунікації» [4, с. 245–246]. Д. Шапочкін розуміє під політичним дискурсом особливу знакову систему тієї чи іншої національної мови, що слугує політичній комунікації: для пропаганди тих або інших ідей, емотивного впливу, спонукання громадян до політичних дій, вироблення громадського консенсусу, прийняття й обґрунтування соціально-політичних рішень в умовах

плюралізму думок у суспільстві [5, с. 57]. На нашу думку, варто взяти це визначення за основне, оскільки воно не лише якомога повніше розкриває сутність дискурсу, а й дасть нам змогу виявити функції евфемізмів у ньому.

Ми вважаємо за доцільне виокремити два розуміння політичного дискурсу: вузьке (політичний дискурс – це весь масив усного й письмового мовлення політичних лідерів або осіб, які прагнуть ними стати, провідних громадських активістів) і широке (політичний дискурс – це множина всіх комунікацій у суспільстві, які прямо чи опосередковано стосуються політичної сфери).

Розглядаючи різновиди політичного дискурсу, скористаємося класифікацією вітчизняного дослідника Т. Дедушкіної, яка виокремлює такі його види:

1) інституційний політичний дискурс, який включає передвиборчу агітацію, парламентські дебати, офіційні виступи керівників держави, інтерв'ю політичних лідерів тощо;

2) мас-медійний політичний дискурс, у межах якого використовуються тексти, створені журналістами та поширювані через пресу, телебачення, радіомовлення, Інтернет. Прикладами можуть бути інтерв'ю, аналітична стаття в газеті, написана журналістом, політологом або політичним діячем (часто за допомогою фахівця із засобу масової інформації). Журналісти в цьому випадку привертають увагу аудиторії до проблеми, пропонують шляхи її вирішення, повідомляють про ставлення до неї політичних організацій і їх лідерів, допомагають лідерам у досягненні цілей;

3) офіційно-діловий політичний дискурс, у межах якого створюються тексти, призначені для співробітників державного апарату;

4) тексти, створені пересічними громадянами (листи, звернення, адресовані політикам). На нашу думку, до них можна віднести також пости в соціальних мережах і на форумах;

5) «політичні детективи», «політична поезія» та тексти політичних мемуарів;

6) тексти наукової комунікації, присвячені політичній сфері [6, с. 474–475].

Межі між наведеними видами політичного дискурсу є нечіткими, тому часто можна спостерігати їх взаємоперетин.

Варто звернути увагу на особливості політичного дискурсу в умовах поширення інтернет-комунікації, зокрема такі: а) екстериторіальність – доступність мережевих ресурсів незалежно від місцезнаходження користувача; б) мультимедійність – одночасне розміщення різних типів медійного контенту (текстової інформації, аудіо- й відеороликів, сюжетів, виступів, фотографій, гіпертекстових посилань); в) інтерактивність – можливість організувати взаємодію з користувачами, забезпечити двосторонню комунікацію

замість простої трансляції контенту; г) оперативність – мережеві ресурси дають змогу розміщувати необхідну інформацію в будь-який момент. Онлайн-ресурси дають можливість щосекундного розміщення оперативної інформації, що є особливо важливим в умовах політичних криз і під час висвітлення надзвичайних подій у режимі реального часу.

Говорячи про новітні тенденції розвитку політичного дискурсу, необхідно враховувати, що розкриття інформації через Інтернет, крім позитивних суспільних тенденцій, має також негативні соціальні наслідки. Так, примарна анонімність політичного дискурсу в Інтернеті може формувати також численні деструктивні явища, такі як невмотивована (оскільки безкарна) агресія та ігнорування загальноприйнятих норм культури, мови, листа. Останнім часом викид компромату в мережу для спричинення політичного скандалу став звичайним методом політичної боротьби [7, с. 123–124].

Отже, політичний дискурс є невід’ємним складником комунікативної підсистеми політичної системи, забезпечуючи безперервний обмін інформацією. Він набуває різних форм і різновидів, у будь-якому разі важливу роль у ньому відіграють евфемізми. Останні, на нашу думку, уже вийшли за межі лексичних засобів приховування чого-небудь та перетворилися на потужний засіб зміни політичного світосприйняття.

Фокусує увагу на місці й ролі евфемізмів, спробуємо окреслити їх функції в політичному дискурсі. Основними з них є такі:

1) камуфлююча, яка полягає в тому, що мовець намагається уникнути вживання різкого або навіть табуйованого слова чи виразу. Саме ця функція стала основою більшості дефініцій евфемізму;

2) інтенціональна, що полягає у використанні евфемістичних замінів для досягнення вигідного для мовця комунікативного ефекту;

3) соціально-регулятивна, яка виражається в тому, що евфемізми допомагають учасникам політичних взаємодій підтримувати існуючі правила гри, використовуючи загальноприйняті найменування тих чи інших об’єктів;

4) контактостановлююча, спрямована на уникнення конфліктів та встановлення продуктивної комунікації шляхом усунення з мовлення тих лексем, які можуть спричинити конфлікт чи непорозуміння;

5) експресивна, спрямована на відбиття емоційного стану мовця, його ставлення до об’єкта обговорення;

6) естетична, яка проявляється в тому, що евфемізми використовуються для більш витончених позначень тих явищ політики, які викликають негативні емоції, тому усне й письмове мовлення стає більш «красивим», приємним для сприйняття.

Складність і багатовимірність поняття «евфемізм», багатоманітність евфемістичних утворень у мовах світу зумовлюють плуралізм підходів до дефініції цього мовного явища. На нашу думку, варто приділити увагу особливостям інтерпретації евфемізмів закордонними та українськими авторами, а також проаналізувати деякі підходи до їх класифікації. Так, А. Берчфілд зазначає, що перше вживання слова «евфемізм» зафіксовано в 1656 р. в книзі Т. Блаунта «Глосографія», де воно означає «хорошу чи сприятливу інтерпретацію поганого слова» [8, с. 35–36].

Н. Постман пропонує розуміти під евфемізмом термін-замінник, що використовується під час спроби надати більш пристойного вигляду неприємній реальності [9, с. 74].

Хорватський дослідник М. Кіш розуміє евфемізми як слова, фрази й вирази, які використовуються в спілкуванні за потреби уникнути слів, які не підходять у конкретній ситуації, оскільки є неприємними або табуйованими [10, с. 124–125].

У «Словнику лінгвістичних термінів» О. Ахманової вказано: «Евфемізм – це троп, що полягає в непрямому, прикритому, ввічливому пом’якшеному визначенні певного предмета» [11, с. 52]. «Тлумачний перекладознавчий словник» інтерпретує термін «евфемізм» як слово чи вираз, що слугує за певних умов заміною таких значень, які видаються мовцю небажаними, неввічливими, надто різкими [12, с. 253].

Заслугує на увагу дефініція Н. Прядильникової, яка у своєму дисертаційному дослідженні пропонує розуміти під евфемізмами «слова й вирази, які використовуються мовцем для заміни небажаних найменувань із метою досягнення певних прагматичних результатів» [13, с. 7]. Російський дослідник Н. Потапова визначає евфемізм як одиницю, що володіє декількома основними ознаками: семантичною невизначеністю, негативним оціночним, естетичним чи стилістичним забарвленням денотата, що потребує покращення, здатністю створювати позитивні або нейтральні конотації внаслідок свого вживання, збереження істинності висловлювань [14, с. 138].

Як зазначає Ю. Баскова, евфемізми є словами та виразами, що володіють високим маніпулятивним потенціалом за рахунок непомітності для реципієнта, оскільки в сучасному інформаційному потоці їх важко вичленити з контексту та ідентифікувати табуйований денотат, що ховається за евфемізмом [15, с. 3]. Український учений А. Галайчук пропонує таку дефініцію: «Евфемізми – це непряма номінація об’єктів та явищ, для позначення яких існує певна пряма номінація, однак із певних причин її використання є небажаним, непристойним або забороненим у певному суспільстві» [16, с. 231]. Можна погодитися з вітчизняним науковцем Л. Чік, яка інтерпретує евфемізми як інструменти, що

відволікають увагу реципієнта від забороненого поняття, приховують справжню сутність явища за рахунок створення нейтральної чи позитивної конотації. Крім того, реципієнт зазвичай не встигає виділити евфемізми з контексту та осмислити їх, адже велика кількість інформації в сучасному соціумі ускладнює орієнтацію в мовному матеріалі та його критичну оцінку [17, с. 122].

Продовжуючи розглядати вітчизняний науковий дискурс, варто звернути увагу на тлумачення евфемізму Є. Снегірьової, яка під ним розуміє стилістично та емоційно нейтральне слово чи вираз, що замінюють інші, більш різкі чи непристойні, при цьому як мовець, так і слухач прекрасно розуміють, що приховують евфемізми [18].

Підсумовуючи аналіз наведеної множини дефініцій, можна зробити висновок, що плюралізм підходів до інтерпретації поняття «евфемізм» зумовлений низкою чинників, серед яких не останню роль відіграють як національна належність автора, його рідна мова, так і об'єкт дослідження – інструменти мовного дискурсу загалом, евфемізми як мовні явища або ж певна сфера їх вживання. Проте, на нашу думку, варто обов'язково зважати на те, що евфемізм є зрозумілим для більшості реципієнтів інформації, включених у той чи інший дискурс. У межах нашого дослідження вважаємо за доцільне взяти визначення Є. Снегірьової як робоче, оскільки воно містить, окрім іншого, тезу про зрозумілість прихованого змісту евфемізму, що є важливим для політичного дискурсу.

Необхідною умовою дослідження будь-яких явищ є їх класифікація. Не є винятком і мовні феномени, зокрема евфемізми, проблемам типологізації яких присвячено чималу кількість наукових праць. Спробуємо зупинитися на тих із них, які допоможуть нам краще зрозуміти механізми евфемізації в соціально-політичній сфері, а також проблеми перекладу евфемізмів з англійської мови українською.

Варто звернути увагу на класифікацію евфемізмів Х. Роусона. Він виокремлює дві великі групи евфемізмів [19]:

– позитивні евфемізми – ті, що мають на меті примноження й перебільшення властивостей предмета, водночас предмет евфемізації облагороджується та стає більш значимим. До таких евфемізмів можна віднести назви професій і занять, слова, які висловлюють особисту повагу (не обов'язково реальну), інституційні та географічні евфемізми, наприклад: «*The first-ever strike by flight attendants in Taiwan has ended after two days of stoppage that saw almost 200 flights cancelled*» [20] – «Перший в історії страйк стюардів у Тайвані закінчився після дводенної перерви в роботі, що призвело до скасування майже 200 рейсів». У цьому реченні автори свідомо замінюють слова «*steward*» та «*stewardess*» гендерно нейтральним словом «*flight*

attendant», що запобігає дискримінації та вербально «підвищує» престиж професії стюарда;

– негативні евфемізми, які, навпаки, створені для того, щоб применшити властивості об'єкта евфемізації, для захисту читача (слухача) від найменування предметів, які він не хоче сприймати. Дуже часто такі евфемізми пов'язані зі смертю або хворобами, наприклад: «*Shimon Peres, former Israeli President, passes away*» [21] – «Шимон Перес, колишній ізраїльський президент, пішов із життя». Під час перекладу українською мовою ми використовуємо заміну теперішнього часу «*passes away*» на минулий «пішов із життя». В англійському варіанті замість «*dies*» використовується евфемізм «*passes away*», відтак українською ми використовуємо аналоговий переклад.

Можна звернутися до класифікації Л. Артюшкіної [22], яка пропонує п'ять типів евфемізмів:

1) морально-етичні евфемізми, які покликані узгодити наше мовлення з існуючими моральними нормами, наприклад: «*A university police officer fatally shot the suspect within about a minute of the attack*» [23] – «Офіцер поліції, який працював в університеті, застрелив підозрюваного приблизно через хвилину після нападу». З метою дотримання морально-етичних норм замість «*terrorist*» вживається слово «*suspect*», яке ми дослівно перекладаємо як «злочинець»;

2) найдавніші перейменування, які виникли ще до формування сучасних нам англійської та інших мов і покликані замінити табуйовані слова й вирази. Насамперед це стосується понять, пов'язаних зі смертю, закінченням існування (не обов'язково людини), наприклад: «*Sands are running out for Lebanon's ecosystem*» [24] – «Екосистема Лівану знаходиться у вкрай тяжкому стані». Оскільки дослівний переклад є неможливим, ми використовуємо описовий переклад фразеологізму;

3) евфемізми престижу, мета яких – згладити соціальну чи політичну дискримінацію, усунути можливу напругу між учасниками соціальних взаємодій, наприклад: «*One of the ways it can be done is by raising an army of sanitation workers*» [25] – «Один зі шляхів, яким це може бути зроблено, – збільшення чисельності прибиральників сміття». У цьому реченні замість «*garbage collector*» автори вживають евфемізм «*sanitation workers*», щоб уникнути слова «сміття» в назві професії. Під час перекладу ми використовуємо заміну;

4) евфемізми етикету, що використовуються з метою ввічливості, наприклад: «*I love the poorly educated*» (Д. Трамп) [26] – «Я люблю людей, які не обтяжені надмірними знаннями» (Д. Трамп). Очевидно, що майбутній американський президент не хотів образити частину свого електорату;

5) ідеологічні евфемізми – слова й вирази, що покликані створити та/або підтримати існуючий політичний світогляд, ставлення до певних

суб'єктів або подій світу політики, наприклад: «*Myanmar says nine police killed by insurgents on Bangladesh border*» [27] – «М'янма заявляє, що дев'ять поліцейських убиті інсургентами на кордоні з Бангладеш». У цьому випадку замість слова «*terrorists*» чи «*rebels*» використано менш поширене слово «*insurgents*», що має на меті запобігання виникненню негативного ставлення до об'єкта мовлення.

Зосереджуючись на власне політичних евфемізмах, варто звернутися до класифікації, запропонованої Л. Шафігулліною [28]. Вона виділяє три види евфемізмів, що використовуються в політичному дискурсі:

а) спрямовані на подолання дискримінації за ознакою кольору шкіри, статі, фізичних особливостей, матеріального статку тощо, наприклад: «*Support for disabled people has for too long been an easy cut to make. Operation Disabled Vote aims to change that*» [29, с. 10] – «Підтримка для людей з обмеженими можливостями досить тривалий час була тим, що неможливо було здійснити. Операція «Люди з обмеженими можливостями голосують» покликана змінити цю ситуацію». Евфемізм «*disabled people*» ми перекладаємо шляхом заміни, оскільки точного перекладу слово «*disabled*» в українській мові немає;

б) спрямовані на маскуванню військової або злочинної діяльності, наприклад: «*East Africa Standby Force are ready for emergency peace operation*» [30, с. 14] – «Східноафриканські резервні сили готові до екстреної миротворчої операції». У цьому реченні військова операція називається терміном «миротворча операція» (*peace*

operation) з метою маскуванню справжніх цілей і засобів операції;

в) ті, що використовуються для позначення органів влади та їх функціонування в зовнішній і внутрішній політиці, наприклад: «*China's Foreign Ministry has expressed concern after Yemen's armed Houthi movement and its political allies formed a new government*» [31] – «Міністерство зовнішніх справ Китаю висловило занепокоєння після того, як йменський озброєний рух Хуті та його політичні союзники сформували новий уряд». У цьому реченні негативна реакція уряду Китаю виражена якомога м'якшим словом «*concern*», щоб уникнути більш експресивних слів на кшталт «*worried*». Як бачимо, делікатність і дипломатія в мовленні нерідко можуть вирішувати долю стосунків між співрозмовниками [32, с. 108].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підводячи підсумок, варто підкреслити, що будь-яка класифікація політичних феноменів є досить умовною. Існує чимала кількість евфемізмів, які досить важко типологізувати та які можуть бути віднесені (з певними умовностями) до декількох типів у межах однієї класифікації. Однак ми переконані, що евфемізм є важливим інструментом конструювання сучасної мови політики, яка забезпечує взаєморозуміння і чіткість комунікації, при цьому знижуючи конфліктогенність політичної діяльності.

Безперечно, таке політичне мовлення відповідає ліберальній цінності толерантності, яка часто піддається критиці з боку політичних акторів правого флангу. Їх пропозиції щодо більш жорсткої політичної риторики можуть бути предметом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Brants K., Voltmer K. *Political Communication in Postmodern Democracy*. New York: Palgrave Macmillan, 2011. 284 p.
2. Балахнин И. Информационное измерение стабильности политического режима. Вестник Московского университета. Серия 12 «Политические науки». 2008. № 5. С. 115–116.
3. Сергеев В. Політичні мережі як форма взаємодії держави та громадянського суспільства. Дніпропетровськ: Інновація, 2011. 304 с.
4. Баранов А. Введение в прикладную лингвистику: учеб. пособие. М.: Едиториал УРСС, 2003. 360 с.
5. Шапочкин Д. Политический дискурс: когнитивный аспект. Тюмень: Изд-во Тюменского гос. ун-та, 2012. 260 с.
6. Дедушкина Т. Жанровое пространство политического дискурса. *Studia Linguistica*. 2011. Вып. 5. С. 472–477.
7. Сидоров М., Табаков Д. Интернет як засіб соціальної комунікації та соціального впливу. Політичний менеджмент. 2008. № 4. С. 119–125.
8. Enright D. *Fair of Speech: The Uses of Euphemism*. Oxford: Oxford Univ. Press, 1985. 219 p.
9. Postman N. *Crazy Talk Stupid Talk*. New York: Delacorte Press, 1976. 356 p.
10. Kiš M. *Euphemisms and Military Terminology*. Hieronymus. 2014. № 1. P. 123–137.
11. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд., стереотип. М.: Едиториал УРСС, 2004. 571 с.
12. Нелюбин Л. Толковый переводоведческий словарь. 3-е изд., перераб. М.: Флинта; Наука, 2003. 320 с.
13. Прядильникова Н. Эвфемизмы в российских СМИ начала XXI века: комплексная характеристика: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Самара, 2007. 18 с.
14. Потапова Н. Эвфемизмы в языке и речи: на материале англоязычного делового дискурса: дисс. ... канд. филол. наук. М., 2008. 165 с.

15. Баскова Ю. Эвфемизмы как средство манипулирования в языке СМИ (на материале русского и английского языков): автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Краснодар, 2006. 16 с.
16. Галайчук А. Художні евфемізми та проблеми їх відтворення у перекладі. Мовні і концептуальні картини світу. 2013. Вип. 46(1). С. 231–239.
17. Чік Л. Засоби мовного маніпулювання у сучасних ЗМІ. Літературний процес: методологія, імена, тенденції. 2015. № 5. С. 121–123.
18. Солонович Т. Прагматические особенности эвфемизмов в англоязычной деловой коммуникации. Бизнес-коммуникация и языки для специальных целей: опыт, стратегии, проблемы: матер. Междунар. науч.-прак. конф. (Минск, 14–15 мая 2009 г.). Минск: БГЭУ, 2009. С. 22–23.
19. Rowson H. Dictionary of Euphemisms and other Doubletalk. New York: Castle Books, 2002. 463 p.
20. Chaos at Taipei airport after CAL flight attendants end 2-day strike. URL: <http://www.straitstimes.com/asia-east-asia/chaos-at-taipei-airport-after-cal-flight-attendants-end-2-day-strike>.
21. Peres Sh. former Israeli President, passes away. URL: <http://www.thehindu.com/news/international/world/Shimon-Peres-former-Israeli-President-passes-away/article15003958.ece>.
22. Артюшкина Л. Семантический аспект эвфемистической лексики в современном английском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук; Московский гос. пед. ун-т. М., 2001. 17 с.
23. Suspect Is Killed in Attack at Ohio State University That Injured 11. URL: <http://www.nytimes.com/2016/11/28/us/active-shooter-ohio-state-university.html>.
24. Sands are running out for Lebanon's ecosystem. URL: <https://www.theguardian.com/society/2006/aug/16/guardiansocietysupplement.pollution>.
25. Biswas S. Why India's sanitation crisis needs more than toilets. URL: <http://www.bbc.com/news/world-asia-india-29502603>.
26. "I love the poorly educated": why white college graduates are deserting Trump. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2016/oct/16/white-college-graduates-donald-trump-support-falling>.
27. Myanmar says nine police killed by insurgents on Bangladesh border. URL: <https://www.theguardian.com/world/2016/oct/10/myanmar-nine-police-killed-insurgents-bangladesh-border>.
28. Шафигуллина Л. Политические эвфемизмы в средствах массовой информации. Филологические науки: вопросы теории и практики. 2016. № 7. Ч. 3. С. 170–173.
29. Brennan Sh. Disabled People don't Matter to Politicians. To Change that We Must Vote. The New York Times. 2014. Nov. 24. P. 14.
30. East Africa peace force ready for deployment. URL: <http://www.theeastafrican.co.ke/news/East-Africa-peace-force-ready-for-deployment/-/2558/2606188/-/p8uh7n/-/index.html>.
31. China expresses concern as Yemen's Houthis form government. URL: <http://www.euronews.com/2016/12/03/china-expresses-concern-as-yemens-houthis-form-government>.
32. Ткачівська М. Евфемізм або мовна дипломатія (на прикладі української та німецької мов). Прикарпатський вісник НТШ. Серія «Слово». 2016. № 2(34). С. 102–111.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АНТИГЛОБАЛІСТСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ

ORGANIZATIONAL FEATURES AND SPECIFICITY OF PRACTICAL ACTIVITIES OF ANTI-GLOBAL POLITICAL MOVEMENTS

Шуліка А.А.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті розглядаються особливості формування організаційної структури антиглобалістських рухів, а також основні форми їх практичної діяльності. Зазначається, що антиглобалістські рухи формують мережеву структуру організації без системи формального членства. Також структура антиглобалістських рухів найчастіше не передбачає наявності єдиного керівного органу, а рішення приймаються на основі принципів демократії участі. Така структура пов'язана з тим, що антиглобалістські рухи поєднують досить великий обсяг ідеологічно й політично різноспрямованих груп. Наголошується на тому, що особливості організаційної структури також досить сильно впливають на практичну реалізацію основних цілей антиглобалістських рухів.

Ключові слова: глобалізм, антиглобалізм, антиглобалістська організація, соціально-політичні рухи, демократія участі.

В статье рассматриваются особенности формирования организационной структуры антиглобалистских движений, а также основные формы их практической деятельности. Отмечается, что антиглобалистские движения формируют сетевую структуру организации без системы формального членства. Также структура антиглобалистских движений чаще всего не предусматривает наличие единого руководящего органа, а решения принимаются на основе принципов демократии участия. Такая структура связана с тем, что антиглобалистские движения соединяют довольно большой объем идеологически и политически разнонаправленных групп. Отмечается, что особенности организационной структуры также довольно сильно влияют на практическую реализацию основных целей антиглобалистских движений.

Ключевые слова: глобализм, антиглобализм, антиглобалистская организация, социально-политические движения, демократия участия.

The article deals with the peculiarities of the formation of the organizational structure of anti-globalization movements, as well as the main forms of their practical activity. It is noted that anti-globalization movements form the network structure of an organization without a system of formal membership. Also, the structure of anti-globalist movements most often does not provide a single governing body, and decisions are made on the basis of the principles of participatory democracy. Such a structure is due to the fact that anti-globalist movements combine quite a large amount of ideologically and politically diverse groups. It is noted that the peculiarities of the organizational structure also quite strongly influence the practical realization of the main goals of anti-globalization movements.

Key words: globalism, anti-globalization, anti-globalization organization, socio-political movements, participation democracy.

Постановка проблеми. Глобалізація стала сучасним трендом розвитку. Розвиток глобалізаційних процесів у сучасному світі зумовлює формування ідеологічних основ соціально-політичних рухів, що виступають із критикою глобалізаційних процесів. Основою ідеології таких рухів є насамперед боротьба з процесом і наслідками глобалізації. Тобто їх представники повністю визнають панування глобалізації в сучасному світі та необхідність вести боротьбу, застосовуючи засоби, які стали можливими лише за умов глобалізації (зокрема, мережеву структуру організацій, вільний обмін інформацією тощо). Такі рухи отримують назву антиглобалістських.

Антиглобалізм розуміється насамперед як суспільно-політичний рух і сукупність ідеологічних течій, спрямованих проти певних аспектів процесу глобалізації в її сучасній формі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом особливостям антиглобалізму при-

діляється значна увага. Серед науковців, які досліджували проблеми антиглобалізму, вирізняються Т. Маласай, Д. Поваляєв, Д. Гелд, Е. Мак-Грю, О. Самойлов. Водночас необхідно зосередити увагу на одній із головних особливостей сучасних антиглобалістських рухів – специфіці їх організаційної структури, що визначає особливості їх практичної діяльності та ролі в політичній сфері.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз основ організаційної структури та практичної діяльності сучасних антиглобалістських рухів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Учасники антиглобалістських акцій дотримуються різних, нерідко протилежних уявлень про глобалізацію, альтернативи цьому процесу й тактиці практичних дій. В основі коаліції досить різномірних суспільних і політичних угруповань лежить не прихильність певному єдиному світо-

гляду, а усвідомлення взаємозв'язку глобальних проблем, їх зумовленості ірраціональністю й антигуманністю існуючого суспільного устрою, основу якого становить домінування транснаціональних корпорацій.

Критика транснаціональних корпорацій є важливою частиною світоглядних основ антиглобалістського руху [3, с. 115]. Це проявляється в закликах до зміцнення суверенітету й влади національних держав на противагу транснаціональному контролю. Також до основних постулатів антиглобалістського руху належать такі: захист національних культур від постійно зростаючого впливу масової культури та стандартизації життя в усьому світі; створення умов для розвитку насамперед національної економіки й виробництва в боротьбі з транснаціоналізацією економічної системи; зміна домінуючої моделі руйнівного, виключно споживчого ставлення до навколишнього середовища й природних ресурсів; зміни системи перерозподілу доходів, що призводить до формування розриву в рівні доходів і споживання в країнах.

У політичній сфері антиглобалізм відстоює насамперед ідеї формування демократії участі, тобто розвиток сфери демократичного управління державою від окремих елементів участі громадян у політиці, прийнятті політичних рішень (таких як вибори, референдуми) до «демократії взаємодії», яка передбачає постійну ефективну взаємодію громадянина та влади, наближеність і безсторонність влади.

Антиглобалістські рухи є неформальними об'єднаннями, учасники яких готові до мобілізації, проведення спільних дій і пошуку нових учасників. Їх характеризує відсутність певного образу центрального апарату, наявність мережевої організації діяльності. Постійна активність учасників забезпечується через систему комунікативних мереж із метою підтримки постійного зв'язку та координації.

Досить часто під антиглобалізмом розуміють одну із сучасних, нових політичних ідеологій. Особливістю антиглобалізму є той факт, що антиглобалізм досить органічно включає в себе широкий спектр різних ідеологічних напрямів, світоглядних постулатів, етичних норм і навіть релігійних догм [4, с. 161]. До антиглобалістських рухів долучаються організації пацифістів, захисників тварин, екологів, анархістів, ізоляціоністів, представники сексуальних меншин, численні профспілкові організації, прихильники гноблених релігій, представники молодіжних, антифашистських, студентських та антивоєнних рухів, борці за права людини, захисники прав споживачів, противники абортів, безробітні, студенти, троцькісти, марксисты, націоналісти, євроскептики, навіть деякі фашистські та радикально націоналістські організації.

Ідейним родоначальником антиглобалізму прийнято вважати американського економіста, лауреата Нобелівської премії Джеймса Тобіна, який запропонував збирати хоча б символічний податок на операції з іноземними валютами та спрямовувати отримані кошти на соціальні потреби. Дж. Тобін у 1972 р. підрахував: «Якщо обкласти податком у розмірі лише 0,1–0,25% всі здійснювані фінансові операції, то щороку можна одержувати не менше 150 млрд доларів додаткового прибутку. Цю суму він пропонував передавати міжнародним організаціям, що є альтернативами до чинних Міжнародного валютного фонду, Світового банку тощо, для боротьби з бідністю й нерівністю, розвитку економіки відсталих країн» [6, с. 75].

Ідейні особливості антиглобалізму полягають у його націленості насамперед на неприйняття глобалізації як процесу економічної й політичної експансії найвпливовіших країн світу та транснаціональних корпорацій, що призводить до експлуатації країн, які розвиваються. Неоліберальна глобалізація асоціюється з діяльністю впливових міжнародних інститутів (Світової організації торгівлі, Міжнародного валютного фонду, Світового банку), що спрямовані лише на відстоювання інтересів розвинених капіталістичних країн. При цьому інтернаціоналізація технологій, цінностей і культур визнається невід'ємною частиною розвитку. Тобто головна ідея полягає в тому, що в межах глобалізації економічні вимоги не повинні переважувати над демократичними цінностями, принципом економічної справедливості, захистом навколишнього середовища, прав і свобод людини. Антиглобалістські політичні організації прагнуть зупинити процес, який називають втратою суверенітету демократичними інститутами, намагаються перешкоджати поширенню переконання, що розширення вільної торгівлі та скорочення державного сектора є вигідним для найбільш бідних країн і знедолених у розвинених країнах. Одними з найважливіших гасел антиглобалістських рухів є «Another World is Possible» («Інший світ можливий») та «The world is not a commodity» («Світ – не товар»).

Успіх антиглобалістів постійно залучає до складу суспільно-політичних рухів активістів у всьому світі, зміцнює рух як коаліцію різних політичних груп і напрямів. Серед антиглобалістів триває дискусія про стратегію боротьби в майбутньому, проте водночас стає зрозуміло, що недостатньо тільки дотримуватися первісного імпульсу об'єднання з метою протистояння процесам глобалізації [5, с. 246].

Антиглобалістські рухи гучно заявили про себе за допомогою масових протестних акцій на межі століть у 1990-х і 2000-х рр. Розрізнені протестні виступи, тією чи іншою мірою спрямовані проти різних негативних проявів та окремих

аспектів політики неоліберальної глобалізації, уперше об'єднані під загальним найменуванням антиглобалістського руху. Його головною відмінною рисою стала не тільки активна протидія процесу глобалізації, а й спільне вироблення цілком конкретних конструктивних рішень із питань подолання низки основних протиріч, а також спрямування на пошук нових форм соціальної самоорганізації та взаємодії різних громадських об'єднань і соціальних груп.

Антиглобалістський політичний рух сформував нову систему розвитку громадських рухів і форм їх взаємодії [2, с. 78]. Організацію та засоби проведення акції антиглобалісти планують і втілюють в життя за допомогою інтернет-комунікацій. Вони не формують бюрократичну структуру з єдиним центром. Яскравим прикладом сучасної мережевої структури антиглобалістів є міжнародна мережа активістів і хактивістів «Анонімус», які виступають за відсутність будь-яких обмежень у мережі Інтернет (політичних, соціальних, економічних і торговельно-промислових, зокрема й обмежень проти боротьби за захист авторських прав, «піратства»). Представники цієї організації також активно беруть участь в акціях протесту антиглобалістів.

Гнучкість, рухомість форм організації формують розвинену систему самоуправління, що характеризується високим рівнем внутрішньої демократії, демократичністю членства. Певною мірою така організація пояснюється крос-ідеологічною та міжкласовою особливістю організацій за загальної орієнтації на практичний результат у створенні більш вільного й соціально справедливого світового суспільства.

Намагання створити єдиний фронт протесту спрямувало антиглобалістів до необхідності співпраці зі старими традиційними протестними організаціями, насамперед профспілками та лівими партіями. Антиглобалісти виробили колективні принципи своєї боротьби: толерантність, відкритість, солідарність, плюралізм, принцип демократичної мобілізації [3, с. 115].

Серед представників антиглобалістського руху виділяються представники радикального напрямку. До них належать такі організації, як Сапатиська Армія Національного Визволення («Ejército Zapatista de Liberación Nacional»), «Чорний блок», італійська «Ya Basta!», іспанський «Рух глобального опору» («Movimiento de resistencia global»), англійська «Глобалізуємо опір» («Globalize Resistance»), які являють собою рух за права молоді, обмеження влади монополій. «Чорний блок» – це насамперед анархістська організація, яка отримала свою назву завдяки використанню тактики протестів і маршів, де люди носять чорний одяг, шарфи, сонцезахисні окуляри, лижні маски та інші предмети одягу з метою забезпе-

чення анонімності. Це пов'язано з тим, що представники цієї організації досить часто вступають у сутички з правоохоронними органами [7, с. 77]. Ці організації дотримуються принципів прямої дії, що включає в себе вуличні протести, графіті-атаки, бойкот, блокування роботи органів державної влади. Досить цікавою є організація «Мережа прямої дії», що представляє університетський рух, який веде боротьбу проти комерціалізації вищої школи.

Частина організацій спрямовують свою діяльність на допомогу соціально незахищеним верствам населення (наприклад, італійська організація «Білі халати» («Tute bianche») спеціалізується на захисті прав хворих і незабезпечених, мігрантів, жінок, дітей).

Досить широкий спектр антиглобалістського руху займають екологічні організації. До них належать «Повернімо собі вулицю» («Reclaim the Street»), «Об'єднаний фронт людей і тварин», «Друзі землі», «Чорний ліс».

Звичайно, важливе місце посідають організації, які ведуть боротьбу з негативними економічними наслідками глобалізації, а також за створення нової економічної й фінансової системи у світі. Серед них варто виділити АТТАК, Focus for the Global South, «50-ти років достатньо», «Банк ненависті», «Bretton Woods Projekt», «Halifax Initiative», «Drop the Debt», що веде боротьбу за списання зовнішніх боргів.

Однією з найвпливовіших антиглобалістських організацій у Франції та світі стала АТТАК. Її ще називають «клубом інтелектуалів» антиглобалізму. Вона була створена в 1998 р. АТТАК – це аббревіатура гасла «За податок Тобіна на користь громадян» [5, с. 247]. АТТАК не обмежується діяльністю проти фінансових спекуляцій та виступає не лише за податок Тобіна, а й за досить активну боротьбу в міжнародній сфері за побудову нових форм організації економіки і політичної сфери. На думку одного з найбільш впливових ідеологів руху АТТАК Крістофа Агітона, націоналізм і міжнародна ворожнеча існують на міжнародній арені «для зміцнення влади та маніпулювання масами». Вести боротьбу проти окремих націй (наприклад, американців) означає не розуміти справжні причини бідності [1, с. 47]. На його переконання, антиглобалістський рух пропонує інший шлях розвитку – спільну боротьбу мас Сходу та Заходу, Півдня й Півночі не проти конкретних націй, а проти капіталістів і правлячих верств [1, с. 49].

У процесі розвитку до антиглобалістського руху почали активно залучатися різноманітні профспілкові організації, зокрема Бразильський Єдиний профцентр трудящих (CUT), Конгрес південноафриканських профспілок (КОСАТУ), Конфедерація профспілок Південної Кореї. Активно співпрацює

з антиглобалістами Міжнародна конфедерація вільних профспілок (МКВП), що налічує майже 157 млн членів.

Проти глобалізації виступають багато націоналістичних рухів (наприклад, французький Національний фронт), а також ультраправі політичні сили [5, с. 241].

Сьогодні вже можна побачити намагання сформувати міжнародний комітет антиглобалістів. Однак через свій мережевий характер формування єдиної структури є досить проблематичним. Формою вироблення спільних вимог і плану дій на певний час став Всесвітній соціальний форум (далі – ВСФ), який мав на меті об'єднання зусиль соціальних організацій у роботі над альтернативними соціально-економічними проектами. Подібно до міжнародного з 2002 р. також проводиться Європейський соціальний форум.

Система соціальних форумів дає можливість обговорювати найважливіші питання та шукати нові напрями світового економічного, політичного, соціального розвитку. Попередницею світових форумів вважають «інтергалактичну зустріч проти неолібералізму», яка була організована за ініціативою мексиканських сапатистів улітку 1996 р. Перший ВСФ пройшов 2001 р. в місті Порту-Алегрі (Бразилія) [4, с. 163]. Форум залучив багатьох представників антиглобалістичних рухів, політиків, державних діячів. Участь у форумах брали діючий на той час Президент Бразилії Луїс Інасіу Лула да Сілва, Н. Чомські, А. Каллінікос та інші відомі особи. Кількість учасників ВСФ зростає з кожним роком та складає близько 100 тис. учасників із більше ніж 120 країн світу.

Альтернативи, запропоновані на ВСФ, протистоять процесу глобалізації, що управляється великими транснаціональними корпораціями, а також урядами й міжнародними організаціями, які перебувають на службі інтересів цих корпорацій. ВСФ об'єднує організації та рухи громадянського суспільства з усіх країн світу, проте не збирається бути органом, що представляє все світове громадянське суспільство.

Важливість створення єдиного майданчика для формування спільної мети полягає також у тому, що в антиглобалістів існують значні суперечності з приводу тактики проведення протестів, яка різниться: застосовуються акції блокади, громадянської непокорності, акції саботажу, руйнування магазинів, супермаркетів, банків, представництв корпорацій, зрив конференцій, зустрічей, заходів наднаціональних організацій, хакерські атаки тощо.

Поки що найбільш дієвими й резонансними акціями анти- та альтерглобалістів є публічні

масові демонстрації. Антиглобалістські організації відомі намаганнями зривати резонансні міжнародні саміти, зустрічі G-8, економічні форуми. Акції антиглобалістів остаточно зірвали намагання прийняти Конституцію Європейського Союзу. Найбільш масові акції відбувалися в Сіетлі, Генуї, Мельбурні, Давосі, Вашингтоні, Празі [7]. Досить часто такі акції супроводжуються випадками застосування насилля, вандалізму, часто трапляються випадки сутичок із правоохоронними органами. Під час протестів у Генуї 2001 р. можна було побачити жорсткі зіткнення, під час яких сили правопорядку розправлялися з демонстрантами. Також сутичками супроводжувалися події у Франції в 2005 р. та в Греції у 2008 р., які розпочиналися як акції протесту проти свавілля поліції, а переросли в протести проти расової дискримінації, безробіття, антисоціальної політики держави, у яких активно брали участь різні антиглобалістські організації.

Досить цікаві акції непокорності відбувалися в Греції. Так, у січні 2009 р. медичний персонал захопив лікарню в Афінах. Вони надавали безкоштовні медичні послуги всім пацієнтам, що було акцією непокорності діям владних органів у галузі охорони здоров'я [4, с. 163]. Через місяць у тому ж 2009 р. актори та музиканти захопили національний драматичний театр в Афінах. Їх акція була спрямована на перетворення театру на осередок культури, а не місце отримання прибутку.

Сьогодні досить часто деякі організації антиглобалістів (або їх лідери) обирають більш помірковані форми впливу на світову політику. Вони беруть участь у діяльності політичних партій, стають депутатами національних парламентів та Європарламенту.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, головною особливістю організаційної структури антиглобалізму є насамперед те, що він об'єднує велику кількість суспільно-політичних та економічних поглядів. Намагання створити єдину систему поглядів і плану дій є головним викликом сучасного антиглобалізму. Перешкодою в цьому процесі є насамперед відсутність керівних структур антиглобалізму. З іншого боку, створення єдиної системи рухів виходить за межі організаційних та ідеологічних основ антиглобалізму, які полягають у відсутності єдиної структури, прямій демократії, мережевій структурі. З метою формування спільних позицій проводяться всесвітні та регіональні форуми, створюються мережеві організації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агитон К. Альтернативный глобализм: новые мировые движения протеста / пер. с франц. Е. Константиновой и Е. Кочетыговой; под общ. ред. Ю. Марковой. М.: Гилея, 2004. 208 с.
2. Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація/антиглобалізація / пер. з англійської І. Андрущенко. К.: К.І.С., 2004. 180 с.

3. Маласай Т. Дилема «глобалізм – альтерглобалізм» в контексті кризових тенденцій глобалізації. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Філософія. Соціологія. Політологія». 2013. Т. 21. Вип. 23(1). С. 114–118.

4. Поваляев Д. Антиглобалистский фактор в современной мировой политике: опыт интерпретации и концептуализации. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение: вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2015. № 10(60). Ч. 3. С. 160–165.

5. Самойлов О. Теорія та практика антиглобалістського руху. Проблеми міжнародних відносин. 2014. Вип. 9. С. 238–251. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pmv_2014_9_16.

6. Трофименко М. Антиглобалістський рух як політичний процес сучасного світу. Українська державність: історія і сучасність: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (26 листопада 2009 р.) / за заг. ред. К. Балабанова. Маріуполь, 2009. Ч. 2. С. 75–76.

7. Juris J. Performing politics: image, embodiment, and affective solidarity during anti-corporate globalization protests. *Ethnography*. 2008. Vol. 9. Iss. 1. P. 61–97.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 342

НЕДОЛІКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

LACK OF ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL REFORMS IN THE SLOVAK REPUBLIC

Бобрик О.,

*аспірант кафедри міжнародних відносин
факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Адміністративно-територіальна реформа в Словацькій Республіці проводилася за широкого кола реформ із метою демократизації та модернізації державного управління й місцевого самоврядування, узгодження його з європейськими стандартами. Адміністративно-територіальна реформа в Словаччині порівняно слабо вивчалася українськими науковцями, натомість вони розглядали переважно досвід реформ Польщі. Країна подібна до України за кількістю населення, більш співмірна за величиною території, а головне – має тривірневу структуру самоврядування, яка характерна також для нашої держави. Завданням дослідження є вивчення досвіду адміністративно-територіальної реформи в Словаччині.

Після значних політичних змін у Чехословаччині наприкінці 1989 р. – на початку 1990 р. було здійснено значні зміни також в організації державної влади й місцевого самоврядування. При цьому зміни торкнулися адміністративно-територіального устрою Словаччини. Було створено 38 окресів (okres) з окремими урядами та 121 обвод (obvod) з обводними урядами. Краї (kraj) були ліквідовані, а їх функції передано до обводних та окресних урядів. Проте вже невдовзі стало зрозуміло, що адміністративно-територіальна реформа має низку недоліків, головним із яких було те, що адміністративно-територіальні одиниці Словаччини були досить дрібними та не мали достатніх умов і потенціалу для економічного й соціального розвитку.

Упродовж 1996–2001 рр. тривала друга адміністративно-територіальна реформа. Її наслідком стало створення 8 країв (Братиславського, Тернавського, Нітрянського, Тренчинського, Бансько-Бистрицького, Жилінського, Кошицького, Прешовського), 79 окресів та 2933 громад.

Ключові слова: адміністративно-територіальна реформа, децентралізація в Словаччині, адміністративно-територіальний устрій, реформа публічного управління.

Административно-территориальная реформа в Словацкой Республике проводилась при широком круге реформ с целью демократизации и модернизации государственного управления и местного самоуправления, приведения его в соответствие с европейскими стандартами. Административно-территориальная реформа в Словакии сравнительно слабо изучалась украинскими учеными, вместо этого они рассматривали преимущественно опыт реформ Польши. Страна подобна Украине по количеству населения, более сопоставима по величине территории, а главное – имеет трехуровневую структуру самоуправления, которая характерна также для нашего государства. Задачей исследования является изучение опыта административно-территориальной реформы в Словакии.

После значительных политических изменений в Чехословакии в конце 1989 г. – в начале 1990 г. были осуществлены значительные изменения также в организации государственной власти и местного самоуправления. При этом изменения коснулись административно-территориального устройства Словакии. Было создано 38 окресов (okres) с отдельными правительствами и 121 обвод (obvod) с обводными правительствами. Края (kraj) были ликвидированы, а их функции переданы обводным и окресным правительствам. Однако вскоре стало понятно, что административно-территориальная реформа имеет ряд недостатков, главным из которых было то, что административно-территориальные единицы Словакии были довольно мелкими и не имели достаточных условий и потенциала для экономического и социального развития.

В течение 1996–2001 гг. продолжалась вторая административно-территориальная реформа. Ее следствием стало создание 8 краев (Братиславского, Тернавского, Нитрянского, Тренчинского, Банско-Быстрицкого, Жилинского, Кошицкого, Прешовского), 79 окресов и 2933 общин.

Ключевые слова: административно-территориальная реформа, децентрализация в Словакии, реформа публичного управления, административная реформа.

The administrative-territorial reform in the Slovak Republic was carried out in a wide range of reforms with the aim of democratization and modernization of state administration and local self-government, aligning it with European standards. The administrative-territorial reform in Slovakia was relatively poorly studied by Ukrainian scholars; instead, they considered the experience of Poland's reforms in the first place. The country is similar to Ukraine in terms of population, more commensurate with the size of the territory, and most importantly – has a three-tiered structure of self-government, which is also characteristic of our state. The research objective is to study the experience of administrative-territorial reform in Slovakia.

After significant political changes in Czechoslovakia at the end of 1989 – in early 1990, significant changes were also made in the organization of state power and local self-government. At the same time, the changes affected the administrative-territorial structure of Slovakia. There were created 38 districts (okres) with separate governments and 121 contours (obvod) with inland governments. The lands (kraj) were liquidated, and their functions were transferred to the peripheral and peripheral governments. However, it soon became clear that the administrative-territorial reform had a number of shortcomings, the main of which was that the administrative-territorial units of Slovakia were rather small and lacked sufficient conditions and potential for economic and social development.

During 1996–2001, the second administrative-territorial reform continued. It resulted in the creation of 8 lands (Bratislava, Terna, Nitra, Trenčyn, Banská Bystrica, Zilina, Kosice, Prešov), 79 districts and 2,933 communities.

Key words: administrative-territorial reform, decentralization in Slovakia, reform of public government, administrative reform.

Постановка проблеми. Повноваження органів місцевої влади в Словацькій Республіці слабо вивчалися українськими науковцями. Переважно предметом дослідження був досвід адміністративної реформи в Польщі, оскільки країна подібна до України за розмірами та співмірна за чисельністю населення. Словаччина за цими показниками суттєво відрізняється від нашої держави. Варто зауважити також, що Польща є дуже активною на зовнішньополітичній арені, а тому привертає до себе більше уваги дослідників. Як правило, саме на основі польського досвіду адміністративної реформи робляться рекомендації для України.

Словаччина, хоч і належить до країн Центральної Європи, має принципово іншу концепцію адміністративної реформи. Її досвід також потребує вивчення для уникнення помилок, допущених під час реформ, та використання вдалих реформаторських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед праць дослідників, які вивчали реформи в Словацькій Республіці, найповнішою є розвідка М. Лендзел [4]. Об'єктом її дослідження було становлення й функціонування місцевої демократії в країнах Центральної та Східної Європи. Автор звертає увагу на процес інституціалізації та функціонування місцевої демократії, формування місцевих еліт. Адміністративно-територіальна реформа розглядається лише побіжно.

Проблема фінансової децентралізації була досліджена О. Молдованом [7] та І. Гнидюком [1]. Учені зазначили, що в результаті реформ було створено міцну основу місцевих бюджетів, які отримали стабільні фінансові надходження. Проте переважання в Словаччині малих громад робить їх залежними від державних трансферів до їх бюджетів. Більшість громад країни не є фінансово самодостатніми.

Процес децентралізації вивчався ужгородськими науковцями А. Ключковичем [2; 3] та В. Пархоменком [5]. Вони дійшли висновку, що країна показала один із найуспішніших прикладів реформування серед країн Центральної Європи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Отже, проблема адміністративно-територіальної реформи й повноважень органів місцевої влади в Словацькій Республіці є недостатньо дослідженою в українській політичній науці та потребує ретельного аналізу. Завданням статті є вивчення досвіду адміністративно-територіальної реформи в Словаччині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час проведення реформи державного управління та муніципальної реформи в Словаччині актуальним стало також питання здійснення адміністративно-територіальної реформи, яка б відповідала змісту й вимогам нової концепції розвитку держави. Вона повинна була втілити в собі розвиток реформ у країні та створити умови для подальшого розвитку реформи місцевого самоврядування й державної служби.

До 1990 р. адміністративно-територіальний поділ Чехословаччини, до складу якої входила Словацька Республіка, загалом був створений за радянським зразком. Він мав трирівневу структуру – край → окрес → обец (*kraj* → *okres* → *obes*, область → район → громада). Виборчі органи – місцеві ради – співіснували з місцевими адміністраціями, на які центральним урядом покладалася виконавча функція та представництво органів державної влади. Фактично існувало лише державне управління. Виборчі органи не мали права створювати власні структури, жителі не просто майже не могли брати участь у процесі вироблення й реалізації рішень, а навіть впливати на них. Тобто адміністративна система повинна була забезпечувати насамперед виконання рішень вищих органів влади, а отже, усувала можливість розвитку місцевого самоврядування.

Із затвердженням Закону «Про територіальний поділ країни» від 9 квітня 1960 р. № 36/1960 [13] було прийнято новий адміністративний поділ. Згідно з проведеною реформою було скорочено кількість країв у Чехословаччині до 10 (у 1970 р. їх стало 12), з яких 3 (пізніше 4) були утворені в межах Словаччини: Західна Словаччина із цен-

тром у Братиславі, Середня Словаччина із центром у місті Банська-Бистриця, Східна Словаччина із центром у Кошице. У 1970 р. головне місто країни – Братиславу – було виділено в окремий регіон. Крім зменшення кількості країв, значно зменшилася також кількість окресів – до 38. Таким чином, з 1960-х рр. у Словаччині функціонували 3 крайові комітети, Національний комітет у Братиславі, 33 (згодом 42) окресні комітети та більше 2 600 народних комітетів у громадах (обцах), з них близько 130 – міські народні комітети [10, с. 5].

Закон «Про національні комітети» від 25 травня 1960 р. № 65/1960 урегулював, що Національний комітет у Братиславі має статус Національного комітету окресу [13]. Упродовж 1960–1971 рр. було прийнято низку законів, які вплинули на адміністративно-територіальний поділ Словаччини. Проте їх можна вважати доповненнями до Закону «Про територіальний поділ країни» № 36/1960. Зокрема, у 1967 р. було збільшено кількість одиниць окресу до 34, з них не менше 2 – міських [14]. Також збільшувалися повноваження Національного комітету в Братиславі та Кошице. Закон № 29/1968 від 27 лютого 1968 р. встановив, що місто Братислава управляється безпосередньо Словацькою Національною Радою та фактично виділяється в окремий край [15]. Урядовим указом від 28 лютого 1968 р. було створено нові окреси в Середньословацькому краї (Великий Кртіш) і Східнославацькому краї (Вранов, Свидник, Стара Любовня). Загалом незначні зміни в адміністративному поділі Словаччини відбувалися до 1971 р. Упродовж 1971–1990 рр. адміністративно-територіальний устрій країни залишався незмінним.

Після значних політичних змін у Чехословаччині наприкінці 1989 р. – на початку 1990 р. було здійснено значні зміни також в організації державної влади й місцевого самоврядування. При цьому зміни торкнулися й адміністративно-територіального устрою Словаччини.

Під час здійснення реформи основний акцент робився на задоволенні вимог місцевих громад, тобто на задоволенні вимог місцевого самоврядування, його розширенні та створенні необхідної законодавчої бази. Закон «Про національні комітети» від 25 травня 1960 р. № 65/1960 в § 1 характеризував національні комітети як органи державної влади та соціалістичного управління в краях, окресах і громадах (обцах), водночас у § 2 вони позначені як «державні органи автономного характеру», проте їх ступінь самоврядування не був статистично значущим [13]. Відповідно до п. 2 § 20 створення й закриття організацій та об'єктів повинне відбуватися за рішенням чи постановами національного комітету вищого рівня влади, директивами міністерств, центральних органів влади. Лише в § 38 згаданого закону йшлося про відносно незалежне функціонування національних коміте-

тів нижчого рівня. Зокрема, це торкалося питань контролю за поліпшенням стану навколишнього середовища, якості житла та задоволення інших потреб громадян, різних послуг, розвитку культури й соціального життя, створення умов для розвитку фізичної культури, спорту та відпочинку. Деякі права надавалися в разі управління державними підприємствами й активами, акумуляції ресурсів, діяльності щодо плану управління, призначення та виконання бюджету й управління ним, а також умов для створення та управління своїми фінансовими засобами. Вони виконуються національними комітетами самостійно з оперттям на закони й інші загальнодержавні приписи, правові акти та рішення уряду [13].

Концепція адміністративно-територіальної реформи 1990 р. передбачала скасування крайового рівня управління та передачу повноважень окресам. Йшлося про скасування трьох крайових національних комітетів та Братиславського національного комітету. Проте така концепція викликала критику щодо того, що відбуваються непотрібні та незрозумілі зміни. На наше переконання, така концепція реформ була спробою за аналогією із Чехією перейти до дворівневої системи – обец → обвод (*obec* → *obvod*). З іншого боку, варто зважати на той факт, що керівництво Словацької Республіки в межах тогочасної Чехословацької Республіки намагалося отримати якомога більше повноважень для себе. Проте федеральні органи влади у свою чергу намагалися послабити словацьку владу. Згідно з їх логікою реалізувати такі повноваження можна було завдяки ліквідації великих адміністративних одиниць (країв) та передачі якомога більшої кількості повноважень до менших, таких як обец/обвод (*obec/obvod*). Таким чином, цю реформу варто розглядати в контексті протистояння федеральних та місцевих словацьких органів влади. На практиці ліквідація великих адміністративних одиниць – країв – послаблювала словацьку владу, адже малі адміністративно-територіальні одиниці були більш залежними від федеральної влади. Відтак можемо констатувати, що теза угорських науковців Г. Петері та В. Зентаї, про потребу в сприятливому політичному середовищі для проведення й закріплення реформ отримує підтвердження [9, с. 22].

Якщо адміністративно-територіальна реформа 1960–1971 рр. проводилася під впливом суворой централізації влади в державі та визначала оптимальну на той час кількість країв (12), то в 1991 р. в умовах федералізації та збільшення повноважень Словаччини в межах федерації адміністративно-територіальна реформа повинна була відобразити цей процес. Загалом було ліквідовано всі краї, залишилися лише окреси (*okres*) як органи місцевого самоврядування другого ступеня, а в межах окресів було встановлено обводний уряд як перший ступінь місцевого самоврядування.

Було прийнято низку законів, які закріпили новий адміністративно-територіальний поділ країни. Конституційний закон № 294/1990 визначив громади (*obce*) як основу місцевого самоврядування [12] та скасував частину Конституції 1960 р., що стосувалася місцевого самоврядування. Були ліквідовані національні комітети в громадах (*obce*). Проте їх повноваження в містах були лише частково передані муніципалітетам, а частково перейшли до органів державної влади [17]. Водночас було відділено місцеве самоврядування від державного управління.

Більшу частину повноважень Національного комітету було передано обводним урядам як інтегрованим органам місцевого державного управління першого ступеня, а також окресним урядам як інтегрованим органам місцевого державного управління другого ступеня [18]. Повністю було ліквідовано державне управління на рівні країв [19], створено 38 окресів (*okres*) з окресними урядами та 121 обвод (*obvod*) з обводними урядами.

Проте вже невдовзі стало зрозуміло, що адміністративно-територіальна реформа має низку недоліків, головним із яких було те, що адміністративно-територіальні одиниці Словаччини були досить дрібними та не мали достатніх умов і потенціалу для економічного й соціального розвитку.

Упродовж 1993–1994 рр. уряд розробив концепцію подальшого реформування. Головним завданням реформи вбачалося створення декількох потужних регіонів, які б мали достатній потенціал для економічного й соціального розвитку, оскільки обводи (*obvod*) виявилися надто дрібними адміністративно-територіальними утвореннями, не здатними виконати належним чином ці функції.

Ще в 1995 р. було визначено кількість країв, які мають функціонувати, при цьому до уваги бралися політико-стратегічні, історичні, культурно-національні чинники, а також вимоги Європейського Союзу щодо регіонів – NUTS. Варто зауважити, що під час формування цієї системи постала проблема військових округів, адже вони часто не вписувалися у визначені адміністративно-територіальні утворення. Відтак було вирішено, що військові округи будуть утворювати окремі муніципалітети: Загор'є в окресі Малацькі, Лешт'єв в окресі Зволен, Яворина в окресі Кетмарок, Валашковці в окресі Гуменне [8]. Під час створення вищих адміністративно-територіальних одиниць – країв (*kraj*) – військові округи повинні були територіально бути визначеними в межах країв, проте при цьому не були їм підпорядковані.

Наголосимо на тому, що стосовно проблем зі створенням країв (*kraj*) і місцем у них менших адміністративно-територіальних одиниць відбувалися активні дискусії в словацькому сус-

пільстві. Урядовий проект 1995–1998 рр. передбачав створення від 69 до 81 окресу (*okres*) та 8 країв (*kraj*). Зокрема, згідно з історичним принципом у Східній Словаччині передбачалося створення Прешовського краю із центром у Прешові, Кошицького краю із центром у Кошице та Земплінського краю із центром у Михайловце. Проте невдовзі від такої практики відмовилися, оскільки Східна Словаччина є економічно найбіднішим регіоном зі значним переважанням сільського населення, а отже, не матиме економічної спроможності. Тому було вирішено створити лише два краї (*kraj*) на території Східної Словаччини – Прешовський і Кошицький. Окрес (*okres*) Гуменне, Вранов-над-Топльов, Требішов, Михайловце, Меджилабірце, Снина було поділено між обома краями.

Крім того, була пропозиція створити Ліповсько-Оравсько-Турчанський край (*kraj*) у Центральній Словаччині. Банськобистрицький край (*kraj*) мав поділятися на Банськобистрицький і Гемерсько-Новоградський. Щоправда, ці проекти не були затверджені, адже тоді всі адміністративно-територіальні одиниці були б малими та економічно слабкими.

Було вирішено створити Жилінський край, який із 1849 р. ніколи не утворював окрему адміністративну одиницю. Таке рішення диктувалося економічними факторами й кількістю населення. Також створювався Нітрянський край, який існував у 1850–1860 рр. як Гірськонітрянська жупа в межах Австрійської імперії. Причинами його створення були економічний розвиток і значна кількість населення.

Окрес Дунайська Стреда було віддано до Трнавського краю, хоча з позиції історичної, а також економічної належності він мав належати до Братиславського краю. Окрес Требішов пропонувався віднести до Кошицького краю, оскільки його мешканці прив'язані до міста Михайловце, яке залишилося в Кошицькому краї. Натомість пропонувався вивести окрес Геніца з меж Кошицького краю. Останнє, імовірно, мало стати компромісом між Прешовським та Кошицьким краями.

Наступний етап адміністративно-територіальної реформи відбувся в 1996 р. Було ліквідовано 121 обвод (*obvod*), змінено межі окресів (*okres*) та відновлено функціонування країв (*kraj*) як третього ступеня місцевого самоврядування. Замість 38 окресів у країні функціонувало 79 окресів та 8 країв. Закон «Про адміністративно-територіальний поділ Словацької Республіки» № 221/1996 встановив симетричне становлення державного управління на рівні краю [20].

Зауважимо, що саме після 1998 р. почалася найбільш концептуальна фаза реформування в Словаччині. Після виборів 1998 р. та зміни уряду

нова влада докорінно змінила підхід до реформування. По-перше, було визначено уповноваженого представника з реформування державного управління (ним став В. Ніжнянський). По-друге, уповноважений із реформування створив робочу групу, яка виробила ідеї та принципи реформування. По-третє, дискусії й обговорення проектів влаштовувалися не лише для групи професіоналів, а й для регіонів Словаччини.

Упродовж 1998–2001 рр. велися дискусії щодо кількості вищих адміністративних одиниць (VÚSC) та їх меж. Стратегія реформи державного управління передбачала поділ країни на 79 окресів та 11+1 вищих адміністративних одиниць (11 одиниць + столиця – Братислава). Концепція децентралізації й модернізації державного управління також передбачала поділ країни на 79 окресів та 11+1 вищих адміністративних одиниць. Альтернативний проект упорядкування самоврядних вищих адміністративних одиниць передбачав поділ країни на 12 адміністративно-територіальних одиниць.

Закон «Про самоврядування вищих земельних одиниць» від 4 липня 2001 р. № 302/2001 закріпив адміністративно-територіальний поділ Словаччини [21]. Відповідно до європейської номенклатури NUTS він виглядає таким чином: NUTS 1 – Словаччина; NUTS 2 – 4 краї (Братиславський край, Західну Словаччину, Центральну Словаччину, Східну Словаччину; це статистичні регіони); NUTS 3 – 8 країв (Братиславський, Тернавський, Нітранський, Тренчинський, Бансько-Бистрицький, Жилінський, Кошицький, Прешовський); NUTS 4 – 79 окресів; NUTS 5 – громади (2 933 населені пункти, з них 137 міст).

Відтак самоврядування в Словаччині було організоване на таких рівнях: громади (*obce*) – край (*kraj*) – держава. У країні було створено 8 адміністративно-територіальних одиниць – країв (*kraj*), які у свою чергу поділялися на дрібніші одиниці – 79 окресів (*okres*), що складаються з 2 891 громади (*obce*).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи адміністративно-територіальну реформу, зауважимо, що під час її втілення не було дотримано історичний, географічний та економічний принципи. Частину країв було створено з економічно різномірних та історично відмінних регіонів (наприклад, Кошицький і Пряшівський країв), які ніколи не становили єдиного регіону. Водночас було розділено Братиславський регіон на Братиславський і Тернавський країв. Економічно, історично й географічно ці землі пов'язані, проте їх виокремлення в одну адміністративно-територіальну одиницю призвело б до формування безумовного економічного гегемона в Словаччині.

З іншого боку, через небажання створювати економічно слабкі регіони було вирішено не створювати Михайлівський край. Проте об'єднання економічно й географічно різних регіонів у Бансько-Бистрицький край не вирішило економічні проблеми. Регіон виявився найбільш проблемним у Словачській Республіці. Створення великих (територіально та за кількістю населення) Кошицького й Пряшівського країв також не вирішило економічні проблеми Східної Словаччини.

Невиправданим стало формування дрібніших адміністративно-територіальних одиниць – окресів. Варто нагадати, що крайові уряди, формуючи районні (обводні) уряди, не дотримуються принципу відповідності адміністративно-територіальним одиницям. Тобто функціонування окресів є нелогічним і необґрунтованим із позиції функціонування органів влади.

Окремо варто проаналізувати принцип створення громад (*obce*). Прикметно, що лише 137 громад є містами, усі інші сільські. Для структури населених пунктів Словаччини характерний високий рівень роздрібності: 67% – це малі населені пункти (до 1 000 жителів), у яких проживає 16% населення країни. Водночас існують середні та великі міста (понад 50 000 жителів), у яких проживає майже 25% населення Словаччини. Такі міста є своєрідними центрами, через які підтримуються зв'язки між окремими регіонами [6; 12].

Регіональні органи влади, які перебували в юрисдикції Міністерства внутрішніх справ, були скасовані Законом № 254/2007 від 1 жовтня 2007 р. Після подальшої модернізації державного управління передбачається можливість скасування інших відомств спеціалізованої місцевої державної адміністрації регіонального рівня та зменшення кількості відділень окресів.

Загалом у країні залишилося 8 крайових урядів, проте кожний із них створює різну кількість районних (обводних) урядів залежно від потреб, фінансової спроможності, величини території, кількості населення та інших факторів. Деколи повноваження створених районних (обводних) урядів виходять за межі адміністративно-територіальної одиниці, у якій вони діють. Це створює додаткові проблеми й напругу між вищими адміністративними одиницями – краями. Наприклад, у країні діє 8 крайових урядів з охорони довкілля, вони створили 46 районних (обводних) урядів з охорони довкілля. При цьому громади також мають повноваження щодо охорони довкілля. У такому разі крайові уряди з охорони довкілля керують і контролюють районні (обводні) уряди з охорони довкілля як органи державного управління другого ступеня. При цьому крайовий уряд не може впливати на рішення громад як органів першого ступеня державного управління, хоча громади можуть прямо співпрацювати з крайовими

урядами. Районні (обводні) уряди жодним чином не можуть впливати на рішення громад, останні ж у свою чергу можуть співпрацювати з крайовими урядами, обминаючи районні (обводні). Така ситуація призводить до того, що районні (обводні) уряди мають дуже мало повноважень та часто випадають із системи відносин «громада – дер-

жава». Деякі словацькі дослідники вважають їх цілком зайвими.

Якщо екологічних районних (обводних) урядів діє 46, то органів влади, підпорядкованих Міністерству внутрішніх справ, – 50, лісового господарства – 40. Отже, можна говорити про асиметричність державного управління в Словацькій Республіці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гнидюк І. Децентралізація бюджетної системи: досвід Словаччини та перспектива для України. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2015_3_14.
2. Ключкович А. Децентралізація публічного управління в контексті демократизації політичної системи Словацької Республіки. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Політологія, соціологія, філософія». Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2009. Вип. 13. С. 102–105.
3. Ключкович А. Особливості розвитку партійної системи Словаччини в контексті суспільно-політичних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ ст. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Політологія, соціологія, філософія». Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2009. Вип. 11. С. 100–107.
4. Лендьел М. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи: монографія. Ужгород: Мистецька лінія, 2011. 688 с.
5. Пархоменко В. Децентралізація у Словаччині. Партнери: муніципальний бюлетень Українсько-американської програми партнерства громад. 2006. Вип. 11(87). С. 5–6.
6. Руснакова А. Регіональна політика Словаччини та інтеграція до європейських структур. URL: <http://soskin.info/ea/2008/5-6/200805.html>.
7. Moldovan O. Fiskalna decentralizacia: skusenosti efektivnej reformy na Slovensky pre Ukrajinu = Бюджетна децентралізація: досвід ефективної реформи Словаччини для України. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/moldovan_book-47fc9.pdf.
8. Nariadenie vlády č. 258/1996 Z. z. Nariadenie vlády Slovenskej republiky, ktorým sa vydáva Zoznam obcí a vojenských obvodov tvoriacich jednotlivé okresy. URL: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1996-258>.
9. Peteri G., Zentai V. Lessons on Successful Reform Management. Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe / ed. G. Peteri. Budapest: OSI/LGI, 2002. P. 13–30.
10. Sloboda D., Bačík V. Slovensko – krajina poslancov. Počty poslancov v komunálnej politike v SR. Bratislava, 2006. 30 s.
11. Úplný zoznam obcí Slovenska. URL: http://www.e-obce.sk/zoznam_vsetkych_obci.html.
12. Ústavný zákon č. 294/1990 Zb. z 18. 7. ktorým sa mení a dopĺňa ústavný zákon č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky a ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii a ktorým sa skracuje volebné obdobie národných výborov. URL: <http://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/38643/1/2>.
13. Zákon č. 36/1960 Zb. z 9. apríla 1960 o územnom členení štátu. URL: <http://www.epi.sk/zz/1960-36>.
14. Zákon č. 29/1968 Zb. z 27.02.1968 o zmenách niektorých zákonov v súvislosti s úpravou postavenia Národného výboru hlavného mesta Slovenska Bratislavy. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1968/29/19680309.html>.
15. Zákon č. 65/1960 Zb. z 25.05.1960 o národných výboroch. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1960/65/19600612.html>.
16. Zákon č. 69/1967 Zb. z 29.06.1967 o národných výboroch. URL: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1967-6>.
17. Zákon Slovenskej národnej rady zo 6. septembra 1990 o obecnom zriadení. URL: <http://www.minv.sk/?zdruzenia-obci&subor=21972>.
18. Zákon 472/1990 Zb. o organizácii miestnej štátnej správy. URL: <http://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/38835/1/2>.
19. Zákon SNR 517/1990 Zb. o územnom a správnom členení Slovenskej republiky. URL: <http://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/38882/1/2>.
20. Zákon č. 221/1996 Z. z. o územnom a správnom usporiadaní Slovenskej republiky. URL: <http://www.epi.sk/zz/1996-221>.
21. Zákon č. 302/2001 Z. z. zo 4. júla 2001 o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch). URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwi3pMiRncDOAhVTixQKHe1PAfEQFggmMAE&url=https%3A%2F%2Fwww.po-kraj.sk%2Ffiles%2Fdokumenty%2FDokumenty-PSK%2Fzakony%2Fzakon_302-2001_o_samospravnych_krajoch.pdf&usq=AFQjCNF-qdmzNpGhWb66Gn-6hrB9jhWrSA&sig2=8b-_OnvuDauEL78Ms9F10Q.

**КЛАСИФІКАЦІЯ ТЕРОРИЗМУ:
ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРОГНОЗ**

**CLASSIFICATION OF TERRORISM:
HISTORICAL AND POLITICAL ANALYSIS AND FORECAST**

Сабадах А.Б.,

*аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Статтю присвячено питанням класифікації тероризму та прогнозу його розвитку в майбутньому. Аналізуються чотири хвилі тероризму: анархічна, антиколоніальна, «нова ліва» та релігійна. Здійснюється уточнення назв хвиль на основі сутнісних змістових характеристик. Розглянуто сучасні тенденції диверсифікації терористичної діяльності. На цій підставі робиться висновок про появу нової антиглобалізаційної хвилі із широким ідеологічним спектром діючих акторів.

Ключові слова: тероризм, екстремізм, ідеологія, хвилі тероризму, ісламський фундаменталізм.

Статья посвящена вопросам классификации терроризма и прогноза его развития в будущем. Анализируются четыре волны терроризма: анархическая, антиколониальная, «новая левая» и религиозная. Осуществляется уточнение названий волн на основе существенных содержательных характеристик. Рассмотрены современные тенденции диверсификации террористической деятельности. На этом основании делается вывод о появлении новой антиглобализационной волны с широким идеологическим спектром действующих актеров.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, идеология, волны терроризма, исламский фундаментализм.

The article is devoted to the classification of terrorism and the forecast of its development in the future. Four waves of terrorism are analyzed: anarchistic, anticolonial, "new left" and religious. The refinement of the names of waves on the basis of essential content characteristics is carried out. Modern trends in the diversification of terrorist activity are considered. On this basis, a conclusion is made about the emergence of a new anti-globalization wave with a broad ideological spectrum of acting actors.

Key words: terrorism, extremism, ideology, waves of terrorism, Islamic fundamentalism.

Постановка проблеми. Питання трансформації головних мотиваційних аспектів у здійсненні терористичних актів, ідеологічного підґрунтя й світоглядно-аксіологічних орієнтирів організацій, груп та окремих осіб, які сповідують екстремістські погляди, давно посідають чільне місце в дослідженнях учених-терологів. Сутнісні характеристики тероризму залишаються майже незмінними, проте змістові елементи, тактика й стратегія терористів, їх кінцеві та проміжні цілі, інструменти здійснення суспільно небезпечної діяльності, засоби комунікації тощо зазнають суттєвих змін.

Як відомо, тероризм досліджується багатьма галузями знань, такими як психологія, соціологія, економіка, кримінологія, політологія, міжнародні відносини тощо. Проте вивчення цього феномена має зазвичай фрагментарний характер. Учені зосереджують увагу на тих чи інших регіональних особливостях прояву тероризму, його модифікаціях залежно від історичного періоду й композиції міжнародних відносин, ідеологічних пріоритетів злочинних угруповань тощо. Незважаючи на надзвичайний інтерес до тероризму після 11 вересня 2001 р., ще дуже мало досліджень, які б системно вивчали еволюцію цього явища [1, с. 44].

Аналізувати необхідно не тільки сам тероризм як складний і суперечливий феномен, а й його істо-

ричний контекст, що дасть змогу з'ясувати різні періоди міжнародного тероризму, а також зробити припущення щодо його майбутнього. Сьогодні конче необхідно з'ясувати теоретичне підґрунтя класифікації тероризму на основі різних візрів політичного насильства та ідеологічних догм упродовж історії людства, визначити загальні глобальні тенденції і зразки поколінь, що наближують нас до пошуку найбільш ефективних шляхів боротьби із цим злом. Аналіз концептуальних документів у сфері забезпечення міжнародної, регіональної та національної безпеки провідних країн світу переконливо свідчить про те, що боротьба з міжнародним тероризмом сьогодні належить до найважливіших пріоритетів світової спільноти й держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Еволюцію терористичної діяльності, специфіку її сутнісно-змістових характеристик в історичній ретроспективі розглянуто в працях Ю. Антоняна, М. Гуцало, Р. Йенсена, Г. Мартіна, М. Сейджмена, Б. Хоффмана та інших учених. Деякі автори сфокусували увагу на можливостях розвитку тероризму (С. Ван Слайк, Е. Воллс, Р. Вуд, І. Єременко, Є. Кожушко, А. Кронін). Набувають популярності дослідження взаємозв'язків тероризму й міграційних процесів (М. Паркес, Х. Робертс, Д. Тенесс, М. Фанк, А. Шмідт).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний масив наукової літератури, присвяченої характеристиці діяльності терористичних груп у соціальних мережах, екстремістської ідеології, змін у стратегії й тактиці терористів тощо, класифікація тероризму в історичній ретроспективі та прогноз на майбутнє не знайшли гідне відображення в академічному дискурсі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основна мета статті полягає у викладенні авторської концепції класифікації тероризму на основі вивчення вітчизняного й зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує чимало праць, присвячених вивченню історичних витоків та еволюції тероризму. Зокрема, визнання експертів отримала фундаментальна монографія Д. Чаліанда та А. Бліна «Історія тероризму від античності до Аль-Каїди» [2]. Цікаву періодизацію тероризму пропонує відомий польський дослідник Л. Чайновський [3]. Продуктивні ідеї стосовно впливу глобалізації на форми й методи підготовки та здійснення терористичних актів висувують А. Кронін [4], Й. Фокс [5], Б. Ганор [6] та багато інших науковців. Однак найбільше визнання отримала концепція американського політичного теоретика Д. Рапопорта щодо чотирьох хвиль тероризму. Його невеличке есе «Чотири хвилі повстанського терору та 11 вересня», надруковане в першій половині 2002 р. [7], спочатку не привернуло увагу наукової спільноти, хоча в ньому були класифіковані різні види тероризму починаючи з кінця XIX ст. до сьогодення. Проте вже наступна праця – «Чотири хвилі сучасного тероризму» як розділ монографії «Атакуючий тероризм: елементи Великої стратегії» (2004 р.) – викликала дискусію та невдовзі стала вважатися класичною [8].

З другої половини XIX ст. систематизовано чотири хвилі тероризму, що ґрунтуються на ідеологічних пріоритетах, історичних процесах, а також світоглядно-аксіологічних засадах поколінь (загальною тривалістю близько 40 років): анархізм, антиколоніалізм, соціалізм та релігійний фундаменталізм [9, с. 30]. Таким чином, ця теорія хвильової моделі розглядається як найбільш повний та унікальний аналіз історичної еволюції сучасного тероризму [10, с. 3]. У класифікації американського вченого хвиля тероризму – це цикл, що характеризується фазами розширення й скорочення. Сьогодні його важливою особливістю є міжнародний характер: така діяльність відбувається в декількох країнах, керована загальними історичними умовами й мотивами, що формують особливості груп учасників і їх взаємини.

На переконання Д. Рапопорта, «анархічна хвиля» стала першим глобальним, справді міжнародним досвідом в історії. Наступною є «анти-

колоніальна хвиля», що почалася в 1920-х рр. і тривала близько 40 років. Її змінила «нова ліва хвиля», яка суттєво зменшилася наприкінці XX ст., залишивши лише декілька груп, які все ще діють сьогодні в Непалі, Іспанії, Сполученому Королівстві, Перу й Колумбії. У 1979 р. виникла «релігійна хвиля», і якщо шаблон її попередників зберігає актуальність, то вона може зникнути до 2025 р. внаслідок появи нової хвилі.

Загалом класифікація хвиль тероризму виглядає досить переконливою, ми беремо її за основу. Водночас вона має певні недоліки, зумовлені схематизмом і необґрунтованою редукацією, що нагадує знамениту концепцію зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона. Однак неможливо не зазначити прагнення вченого з'ясувати об'єктивні фактори, що сприяли поширенню тероризму. Ми згодні з тим, що серед них можна виділити покращення комунікацій і розвиток транспортної системи. Це значно зменшило час на отримання інформації та її переміщення завдяки телеграфу, щоденним газетам, трансконтинентальним транспортним мережам. Проте науковець не бере до уваги нерівномірний економічний і політичний розвиток держав, внутрішньополітичні негаразди, пригноблення національних (етнічних) меншин, наслідки індустріалізації й колонізації, зміни балансу сил у міжнародній системі, появу нових спеціальних служб та розширення спектра їхніх завдань, складні процеси державотворення, успіхи в освіті. Перелік об'єктивних факторів, що сприяли радикалізації ситуації, принаймні в європейських країнах і США, можна продовжувати.

Професор Д. Рапопорт вивчає взаємодію між п'ятьма ключовими факторами в кожній хвилі: терористичними організаціями, спільнотами діаспори, державами, симпатиками-іноземцями та наднаціональними організаціями. Це також неповний перелік вагомих чинників, що впливають на характер, масштаби й спрямованість терористичних актів. На нашу думку, при цьому не враховано специфіку міжнародних відносин, зокрема міждержавних, пануючу в суспільстві ідеологію, роль і значення медіа, у тому числі соціальних мереж, тощо.

Важко погодитися також із назвою першої хвилі – анархічною. Зокрема, у Російській імперії продовженням тероризму народовольців став революційний тероризм початку XX ст., який проводився партією соціалістів-революціонерів. Вона входила до складу II Інтернаціоналу, ґрунтувалася загалом на засадах більшості соціал-демократичних партій європейських країн. Принциповою відмінністю була тактика: вважалося, що тільки за допомогою низки гучних терористичних актів можна повалити самодержавство та підняти народ на революцію. Саме ці завдання були покладені на Бойову організацію партії, що була утворена в 1901 р. Свої терористичні групи мали РСДРП

(більшовики) та деякі інші партії. Це ж спостерігалось в багатьох європейських країнах, де утворювалися терористичні групи крайньої лівої та радикально націоналістичної спрямованості. Відтак назва першої хвилі тероризму (анархічна) виглядає не зовсім коректною. Значна терористична активність спостерігалася в соціалістичних, комуністичних, націоналістичних організаціях. На нашу думку, першу хвилю більш коректно назвати революційною й антидержавною, де анархічний напрям був одним із важливих складників [3, с. 168].

Ще більше питань виникає навколо назви другої хвилі – антиколоніальної. З великим припущенням діяльність Ірландської Республіканської Армії, Організації українських націоналістів, ультраправі організації Веймарської республіки тощо можна віднести чисто до антиколоніального руху. У тероризмі міжвоєнного періоду особливого значення набула діяльність крайніх правих і фашистських організацій, а також тероризм націоналістичних та націоналістично-сепаратистських груп. Крім цього, 1930-ті рр. ознаменувалися домінуванням державного терору, насамперед у нацистській Німеччині та в сталінському СРСР.

Ще більш складна ситуація спостерігалася після Другої світової війни. У цьому періоді в процесі деколонізації експерти виділяють три основні етапи. Перший припав на другу половину 1940-х – першу половину 1950-х рр., другий – на кінець 1950-х – 1960-і рр., а третій – на середину 1970-х рр. [11, с. 9]. Вони дуже розрізнялися за динамікою протікання національно-визвольної боротьби. Якщо перший етап супроводжувався значними війнами (Франції у В'єтнамі в 1946–1954 рр., Нідерландів в Індонезії в 1947–1949 рр.), то на другому етапі національно-визвольна боротьба мала кумулятивний характер: надання незалежності одній колонії давало іншим стимул посилювати тиск на метрополію. А загалом із середини 1950-х рр. до середини 1960-х рр. незалежність отримали 34 країни.

Змінювалася також оцінка причин деколонізації. Якщо спочатку все пояснювалося політичною волею пригноблених народів, то потім стали враховувати об'єктивні фактори. Це була філіація різноманітних чинників і тенденцій, таких як занепад метрополій, антиколоніальна політика США й СРСР, логіка розвитку світового капіталізму тощо [12]. Відтак можна констатувати, що тероризм цієї хвилі мав досить різнобічний характер, у якому присутні як національно-визвольні, так і сепаратистські рухи, а також представники крайніх лівого й правого політичних спектрів. При цьому в 1960-х – 1970-х рр. помітні тенденції інтернаціоналізації терористичної діяльності.

Третя хвиля, якій Д. Рапопорт дав назву «нова ліва», також не була однорідною. На його думку, це

спричинено В'єтнамською війною (1964–1975 рр.). Упродовж 1960-х рр. терористичні угруповання зосереджувалися на використанні ідей марксизму для руйнування існуючої капіталістичної системи. Ефективність дій проти американських військ відродила радикальні надії на те, що західну систему може бути змінено. Третя хвиля терористичних груп почала розвиватися на всьому Заході, причетність до неї мали американська Weather Underground, італійські «Червоні бригади», «Фракція Червоної армії» Західної Німеччини, французька «Дієва дивізія», японська «Червона армія», іспанська «ГРАПО», латиноамериканські «Сендеро Луміносо», Організація визволення Палестини та деякі інші [13, с. 21].

Ми вважаємо, що взагалі не береться до уваги, що остання чверть ХХ ст. позначена бурхливим розвитком ультраправого тероризму, зокрема: до 75 праворадикальних (у тому числі фашистських) груп у Федеративній Республіці Німеччина в 1990-х рр., відомий «Ку-клукс-клан» у США, південноамериканські «Ескадрони смерті», на совісті яких – десятки тисяч жертв [14, с. 441]. Найбільше терористичних нападів було зафіксовано у Франції на початку 1960-х рр. (близько 150). У 1970-х рр. активність виявляли італійські ультраправі (близько 30 випадків). Наприкінці 1970-х рр. на Апеннінах діяли 38 тільки неофашистських угруповань. Зрештою, на початку 1990-х рр. вибухнула Німеччина (понад 70 терористичних актів) [15, с. 78].

Як бачимо, називати третю хвилю тероризму «ною лівою» не зовсім коректно, оскільки була зафіксована досить висока активність національно-сепаратистських рухів, крайніх правих політичних сил тощо. Це хвиля інтернаціоналізації крайніх правих і лівих сил, національно-сепаратистського руху.

Четверта хвиля (релігійна), за передбаченнями Д. Рапопорта, може тривати довше, ніж три попередні. Вона, на думку вченого, зумовлена трьома важливими подіями в ісламському світі, що сталися 1979 р.: Іранською революцією, початком нового ісламського століття та вторгненням СРСР в Афганістан. Релігійні заклики виявилися більш сильними й привабливими, ніж марксистський етос третьої хвилі. Саме релігія, а не демократія, соціалізм чи комунізм, зараз використовується для виправдання організації принципів для держави.

Однак не тільки Боко харам, Аль-Каїда, Ісламська Держава та інші представники ісламського фундаменталізму привертають увагу. Єврейські терористи використовували цілеспрямоване насильство в Ізраїлі, у тому числі численні напади на мусульман і вбивство Прем'єр-міністра Ізраїлю Іцхака Рабина в 1995 р. Дуже небезпечним з огляду на можливу ескалацію насильства може бути прийнятий у ніч на 19 липня 2018 р. Кнесетом Ізраїлю в другому й третьому читанні Основний

закон про національний характер держави Ізраїль. Це перший випадок в історії держави, коли законодавчо було закріплено статус Ізраїлю як «національної держави іудейського народу».

Інші помітні групи четвертої хвилі включають Армію опори Господа, що насильницьким шляхом насаджує християнський культ в Африці (у тому числі знищення цілих сіл і викрадення дітей), японську релігійну секту Аум Сінрікьо, від газової атаки якої в токійському метро в 1995 р. постраждали тисячі людей [16, с. 6].

Відчутних змін зазнала тактика терористів. Почав використовуватися широкий спектр засобів: вибухи, розстріли, використання самогубців тощо. Тигри визволення Таміл-Іламу (Шрі-Ланка) використовували самогубців за 15 років 171 раз. Змінилися суто кількісні показники. Якщо в 1968 р. не було жодної релігійної терористичної організації, то в 1980 р. їх налічувалося 2 із загальних 64, а в 1995 р. – 25 із 58 [17]. Провідну роль у сучасному релігійному тероризмі відіграють ісламські фундаменталісти. Упродовж 1990-х рр. Аль-Каїда здійснила напади на військові й цивільні установки США в Лівані, Саудівській Аравії та Ємені, у 1998 р. – на посольства Америки в Кенії й Танзанії. Релігійні та духовні рухи затьмарили панівні раніше ліві революційні й націоналістичні ідеології, тепер вони є рушійною силою сучасного тероризму.

Сьогодні в значно більших масштабах використовуються можливості діаспори в західних країнах. Відповідно до доповіді «Pew Research Center» (січень 2011 р.), у Європі проживало понад 44 млн мусульман, що становить близько 6% загальної чисельності населення континенту. Понад 4,7 млн мусульман проживали у Франції, де вони становили 7,5% загальної кількості населення. У Німеччині 4,1 млн мусульман складали 5% населення, такий же відсоток у Великій Британії (2,9 млн мусульман) [18, с. 23]. В Амстердамі мусульмани складали близько 24% загального населення, у Брюсселі та Марселі – 17% і 20% відповідно. Криза, пов'язана з мігрантами, різко посилила частку мусульманського населення, принаймні в провідних країнах Європи. Уже на кінець 2016 р. у Франції проживали 5,72 млн мусульман (8,8% загальної кількості населення), у Німеччині – 4,95 млн (6,1%), у Великій Британії – 4,13 млн (6,3%), в Італії – 2,87 млн (4,8%), у Нідерландах – 1,21 млн (7,1%), в Іспанії – 1,18 млн (2,6%) [19].

Однак сучасні світові тенденції переконують у наближенні нової хвилі тероризму, яка буде мати антиглобалізаційний характер найбільш широкого спектра. На ситуації можуть негативно позначатися зростаюча нерівність серед окремих сегментів суспільства та між державами, зубожіння, повстання, слабкі держави, демократичний транзит, швидка модернізація [20, с. 4].

У новій хвилі тероризму на провідну роль, крім ісламських фундаменталістів, можуть претендувати також крайня права популістська ідеологія та групи, які сповідують жорсткі націоналістичні погляди. Прагнучи протистояти негативним аспектам глобалізації, майбутні терористичні групи будуть боротися проти встановленого ліберального світового порядку. Цьому прямо й опосередковано сприяють прагнення населення Великої Британії до виходу з Європейського Союзу (після референдуму 23 червня 2016 р.), ізоляціоністська й непослідовна політика США, яку проводить президент Д. Трамп, розбіжності всередині країн Європейського Союзу, швидке зростання економіки Китаю та його геополітичної ваги, агресивна й деструктивна політика Кремля, а також інші чинники.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Можна передбачати, що майбутня антиглобалістська хвиля буде інтегральним складником багатьох попередніх хвиль та матиме найбільший масштаб. Загроза буде виходити від усіх цих груп, які відрізняються за своїми ідеологіями, проте поділяють загальні націоналістичні бажання, прагнуть до більшої автономії від урядових інститутів. Водночас будуть існувати групи, спрямовані на посилення існуючих держав або створення нових, більш досконалих суспільств.

Терористичні групи п'ятої хвилі будуть використовувати негативні наслідки глобалізації для подальшої поляризації суспільства та примусу урядів до повернення до традиційних методів управління. Уряди, які підтримують поточну глобальну інтеграцію, будуть стикатися зі зростаючим опором груп і неструктурованим суспільством. Дуже висока ймовірність того, що будуть організовані акції щодо обмеження імміграції та прагнення більшої автономії від транснаціонального управління з боку найбільших міжнародних організацій світу. Саме на з'ясуванні сучасних тенденцій у тероризмі ми будемо фокусувати увагу в подальших дослідженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Simon J. Technology and Lone Operator Terrorism: Prospects for a fifth wave of global terrorism. *Terrorism, Identity and Legacy: The Four Waves Theory and Political Violence* / ed. J. Rosenfeld. New York: Routledge, 2011. P. 44–65.
2. The history of terrorism from antiquity to Al Qaeda / G. Chaliand and A. Blin (eds.). London: University of California Press, 2007. 474 p.

3. Chojnowski L. The origins and waves of terrorism. *Scientific Journal WSFiP*. 2017. № 4. P. 167–178.
4. Cronin A. Behind the Curve: Globalization and International Terrorism. *International Security*. 2002–2003. Vol. 27. № 3. P. 30–58.
5. Fox J. The Future of Religion and Domestic Conflict. *Religion, International Relations and Development Cooperation* / ed. B. Klein Goldewijk. Wageningen: Wageningen Academic Publishers, 2007. P. 129–152.
6. Ganor B. Trends in Modern International Terrorism. *To Protect and To Serve: Policing in an Age of Terrorism* / D. Weisburd, I. Hakimi, L. Mock, S. Perry (eds.). New York: Springer, 2009. P. 11–42.
7. Rapoport D. The Four Waves of Rebel Terror and September 11. *Anthropoetics*. 2002. Vol. 8. № 1. P. 1–16.
8. Rapoport D. The Four Waves of Modern Terrorism. *Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy* / A. Kurth Cronin and J. Ludes (eds.). Washington, DC: Georgetown University Press, 2004. P. 46–73.
9. Gupta D. Waves of International Terrorism: An Explanation of the Process by which Ideas Flood the World. *Terrorism, Identity and Legitimacy* / ed. E. Rosenfeld. New York: Routledge, 2011. P. 30–44.
10. Walls E. Waves of modern terrorism: examining the past and predicting the future. Washington: Georgetown University, 2017. 114 p.
11. Фурсов К. Деколонизация афро-азиатского мира: предпосылки, этапы, модели. *ВОСТОК (ORIENS)*. 2015. № 2. С. 5–19.
12. Tarling N. Imperialism in Southeast Asia: “A Fleeting, Passing Phase”. London; New York: Routledge, 2001. 336 p.
13. Shughart II W. An Analytical History of Terrorism, 1945–2000. *Public Choice*. 2006. Vol. 128. № 1/2. P. 7–39.
14. Мандрагеля В. Причини та характер воєн (збройних конфліктів): філософсько-соціологічний аналіз. К.: Інститут металофізики ім. Г.В. Курдюмова НАН України, 2003. 570 с.
15. Ravndal J. Right-Wing Terrorism and Violence in Western Europe: A Comparative Analysis. Oslo: University of Oslo, 2017. 188 p.
16. Duyvesteyn I. The Role of History and Continuity in Terrorism Research. *Mapping Terrorism Research: State of the Art, Gaps and Future Direction* / ed. M. Ranstorp. New York: Routledge, 2007. P. 51–75.
17. Hoffman B., Hoffman D. The RAND-St. Andrews Chronology of International Terrorist Incidents, 1995. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 1998. URL: <http://www.rand.org/pubs/reprints/RP666.html>.
18. Relevy S. Perspectives of Otherness: Muslims in Europe between Assimilation and Polarization. Jerusalem: European Forum at the Hebrew University, 2015. 58 p.
19. Europe’s Growing Muslim Population / Pew Research Center. URL: <http://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/>.
20. Lia B. Globalisation and the Future of Terrorism: Patterns and Predictions. New York: Routledge, 2005. 272 p.

СОЦІАЛЬНИЙ ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЧИННИК КОНСТРУЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЖАВИ

SOCIAL INFLUENCE OF MASS MEDIA AS A FACTOR TO CONSTRUCT FOREIGN POLICY IDENTITY OF THE STATE

Цирфа Ю.А.,

кандидат політичних наук,

асистент кафедри міжнародного регіонознавства

Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В умовах посилення ролі засобів масової інформації в усіх сферах життєдіяльності суспільства важливим видається їх вплив на соціально-політичний і культурний розвиток соціуму. Збільшення такого впливу прямо приводить до видозміни ідентифікаторів населення тієї чи іншої держави, трансформуючи його ідентичність. Соціальна ідентичність зазнає впливу масової культури, що продукується засобами масової інформації, та часто вибудовується під дією їхніх психологічних прийомів і маніпуляцій. Оскільки колективна ідентичність суспільства, що розвивається в межах певної держави, є основою зовнішньополітичної ідентичності останньої, активна діяльність сучасних засобів масової інформації позначається на процесі ідентифікації державного суб'єкта на міжнародній арені. Засвоєння медійної культури нового зразка з боку соціуму трансформує набір світоглядних норм і символів, необхідних для вибудовування зовнішньополітичної ідентичності держави. Відтак остання має знівелювати наявний вплив засобів масової інформації задля збереження відносної стабільності процесу власної ідентифікації та вироблених позицій у світовому політичному просторі.

Ключові слова: засоби масової інформації, зовнішньополітична ідентичність, держава, соціум, соціальний вплив, світогляд.

В условиях усиления роли средств массовой информации во всех сферах жизнедеятельности общества важным представляется их влияние на социально-политическое и культурное развитие социума. Увеличение такого влияния напрямую приводит к видоизменению идентификаторов населения того или иного государства, трансформируя его идентичность. Социальная идентичность подвергается воздействию массовой культуры, производимой средствами массовой информации, и часто выстраивается под действием их психологических приемов и манипуляций. Поскольку коллективная идентичность общества, развивающаяся в рамках определенного государства, является основой внешнеполитической идентичности последнего, активная деятельность современных средств массовой информации отражается на процессе идентификации государственного субъекта на международной арене. Усвоение медийной культуры нового образца со стороны социума трансформирует набор мировоззренческих норм и символов, необходимых для выстраивания внешнеполитической идентичности государства. Следовательно, оно должно нивелировать имеющееся влияние средств массовой информации для сохранения относительной стабильности процесса собственной идентификации и выработанных позиций в мировом политическом пространстве.

Ключевые слова: средства массовой информации, внешнеполитическая идентичность, государство, социум, социальное влияние, мировоззрение.

Due to increasing role of mass media in all the spheres of social life activities, their influence on social and political and cultural development of the society seems to be crucially important. The growth of such influence directly leads to the modification of people's identity markers within a particular state and, therefore, transforms the latter's identity. Mass culture produced by the media influences social identity which is also often built under the impact of their psychological techniques and manipulations. Since the collective identity of society that develops in a certain state is the basis of the latter's foreign policy identity, the active actions of modern mass media affect the process of identification of the state on the international arena. Assimilation of a new media culture by the society transforms a set of worldview norms and symbols to be necessary for building a foreign policy identity of the state. Therefore, the latter should balance the existing influence of the media in order to preserve the relative stability of the process of its identification and the positions it has within the world political space.

Key words: mass media, foreign policy identity, state, society, social influence, worldview.

Постановка проблеми. У сучасному світі широкий спектр людських потреб включає необхідність отримання інформації, що постає із сутності соціальної системи як інформаційного конгломерату, у якому взаємодія між підсистемами та їх елементами проходить у формі не лише енергоречовинного, а й інформаційного процесів. Потреба в інформації виокремлює суспільну необхідність в інформаційному забезпеченні практично всіх видів людської діяльності та зумовлює

включення особистості до наявної в соціумі системи комунікації. Така потреба пронизує всі сфери життєдіяльності людини, обслуговує їх і водночас має самостійний характер, розкриваючи творчу сутність людської свідомості, адже інформація забезпечує процес мислення.

Однак неминуча конкуренція засобів масової інформації (далі – ЗМІ) на інформаційному ринку призводить до перетворення інформації на товар та існування постійної необхідності в збіль-

шенні їх впливу на людину з метою перетворення останньої на постійного споживача їх специфічної продукції. Така ситуація стимулює прагнення до постійного вдосконалення й посилення потенціалу впливу ЗМІ на суспільство, що часто змінює пріоритети розвитку та світосприйняття населення. Суб'єкти інформаційного простору, переходячи від екстенсивного до інтенсивного алгоритму передачі інформації, стають вагомими акторами, які беруть безпосередню участь у процесі формування соціально-політичних і культурних уподобань суспільства. Трансформуючи їх у заданому напрямі, ЗМІ можуть видозмінювати культурні пріоритети населення, його традиції та символи, зрештою, й історичну пам'ять. Як результат, суспільство змінює свої ідентитети, апелюючи до нового типу колективної ідентичності. Ці зміни, продуковані зсередини, потребують постійного вивчення, адже прямо впливають на ідентифікацію держави на міжнародній арені: зовнішньополітична ідентичність державного актора починає набирати постмодерних форм розвитку соціуму та ретранслює оновлені суспільні пріоритети під час налагодження взаємодії зі значимими для держави «іншими» на глобальному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на наявність суттєвих напрацювань зарубіжної та вітчизняної науки, що охоплюють питання впливу ЗМІ на суспільство і його розвиток, проблематика формування соціальної ідентичності під впливом мас-медіа та подальшого становлення зовнішньополітичної ідентичності держави нині досліджена досить фрагментарно. Намагаючись окреслити згадані питання, автор використовував праці таких пострадянських науковців, як Т. Адам'янц [8], Б. Грушин [2], В. Куренной [4], Ю. Левада [10], О. Ослон [7], Є. Прохоров [3]. Крім того, окремі дослідження зарубіжних учених (Ж. Бодрійяра [5], Г. Маклюєна [11], Дж. Марсія [12], М. Прайса [6], Е. Тоффлера [1]) дали нам змогу розкрити сутність впливу ЗМІ на процес ідентифікації соціуму та, як результат, конструювання зовнішньополітичної ідентичності держави.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте сучасні наукові розвідки не містять комплексний причинно-наслідковий аналіз впливу ЗМІ на становлення соціальної ідентичності суспільства як основи вироблення зовнішньополітичної ідентичності держави та впливового чинника її трансформації на міжнародній політичній арені в епоху глобальних змін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Відтак стаття має на меті визначення соціального впливу ЗМІ на процес конструювання зовнішньополітичної ідентичності державного актора шляхом аналізу ключових методів і механізмів впливу мас-медіа на постмодерне суспіль-

ство в умовах інтенсифікації розвитку наявних інформаційно-комунікативних технологій та розширення спектра їх взаємодій з окремими індивідами в різних сферах життєдіяльності соціуму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні ЗМІ часто розглядаються як могутній засіб реалізації прийомів і методів соціального та психологічного впливу на населення. Перспективні інформаційні, комп'ютерні й телекомунікаційні технології з кожним роком підсилюють можливості ЗМІ щодо впливу на соціально-політичне та культурне життя суспільства. Адже людина, перебуваючи у світі відірваних від повсякдення символів, може відійти від реальності та надати їй другорядну роль у процесі становлення власного світогляду. Таким чином, на зміну фізичному й економічному впливу на людину та соціум нині приходить інформаційний вплив, що набагато швидше й ефективніше формує ключові суспільні, політичні, економічні та культурні установки населення тієї чи іншої держави.

Класифікуючи цільове призначення фактично наявних у ЗМІ матеріалів, можна виділити досить широкий спектр функцій, які виконують ЗМІ, починаючи від інформування й соціально-політичного орієнтування населення та завершуючи стимуляцією споживання різних категорій товарів і забезпеченням дозвілля сучасної людини. Однак наразі дослідники вважають за доцільне специфікувати цей перелік функцій ЗМІ, додаючи до їхнього загального функціоналу освітні завдання (Е. Тоффлер) [1, с. 32], виховні цілі (Б. Грушин) [2, с. 183–185], ідеологічні функції (Є. Прохоров) [3, с. 67] тощо. Причому будь-яка з наведених функцій може відігравати провідну роль залежно від каналу інформації та суспільної ситуації, що склалася в той чи інший період. У зв'язку із цим специфіка функцій ЗМІ в сучасних суспільствах задається декількома формами універсалізації взаємодій, характерних для їх базових підсистем. В економіці таким типом універсалізму є ринкова капіталістична система, заснована на грошовому еквіваленті, у політичній галузі – демократія та народний суверенітет, у соціальній сфері – ліберальний індивідуалізм і формально-правове регулювання конфліктних відносин [4].

Аналіз сучасних досліджень дає змогу зробити висновок про чималий інтерес до культурологічної функції ЗМІ, що реалізовується ними завдяки «віртуалізації» культури (фактично її виробництва, а не відображення). Справді, сучасна культура багато в чому зобов'язана своїм виглядом засобам масової інформації, адже реальність, представлена ними, постійно набуває нової якості. На думку Ж. Бодрійяра, ЗМІ фактично перестають відображувати дійсність і починають творити образи, які надалі визначають реальність постмодерної культури [5, с. 165–167]. Відтак ті події, що

відбуваються в глобальному інформаційно-медійному середовищі, набувають дедалі більшого значення для всіх сфер соціального життя [6].

Медійні інститути поширюють різні ідеї, цінності й норми, пронизуючи ними «особисті знання» індивіда, тобто включаючи їх до його структури особистості. Сьогодні ЗМІ обслуговують «виробників теорій», відіграючи роль інституцій-посередників, які доставляють теорії до адресатів, точніше – до особистих знань адресатів. У цьому сенсі інституції мас-медіа правильно називати не засобами масової інформації, а засобами масової реплікації теорії [7].

Формуючи індивідуальні смислові образи «реального світу» в сучасному суспільстві, ЗМІ організують смисловий простір цього світу, що перебуває за межею особистого досвіду людини, створюючи тим самим той предметно-подієвий каркас, який надає суб'єкту опорні точки в просторі комунікації, які перебувають за межами його індивідуального життєвого досвіду. Специфіка діяльності ЗМІ полягає в тому, що їхні трансляції розкривають штучний символічний світ, за допомогою якого культивуються певні зразки, еталони поведінки, норми моралі, художні смаки, які орієнтують особистість у процесі її життєдіяльності, визначаючи, що саме важливо й суттєво, правильно чи неправильно, шляхетно чи підло, зрештою, які зв'язки існують між тими чи іншими категоріями або явищами [4].

З огляду на зазначене інформативна роль ЗМІ доповнюється завданням зі створення змісту, адже в основі будь-яких даних лежать певні соціокультурні цінності. Тому інтенції матеріалів мас-медіа можна розглядати як віднайдені (причому в масових масштабах) культурні зразки спілкування та взаємодії людей. Ці культурні зразки можуть мати різну якість: бути примітивними, високохудожніми, егоїстичними чи навіть високогуманними. Проте з огляду на факт масовості їх тиражування всі вони виявляються соціально значущими, оскільки вкорінюються у свідомості людей, впливають на їх реакції, а в деяких випадках і на вчинки [8, с. 437].

Таким чином, можна розглядати ЗМІ як засіб проектування певного соціокультурного середовища. Виробництво й трансляція культури та створення реальності схематизує різні модули буття людини й оточуючої її дійсності, що сприяє відтворенню певної картини світу, зумовлює визначення ЗМІ як інституту фіксації та конструювання ідентичності людини або навіть як транслятора персональних і групових ідентичностей. Відіграючи виняткову роль у формуванні цінностей, норм і переконань людей [9, с. 598], мас-медіа істотно впливають на судження та поведінку окремих індивідів і соціуму загалом. Адже навіть «мінімальний ефект» взаємодії цих контраген-

тів визначає великі потенційні можливості суспільного впливу ЗМІ, враховуючи зумовленість сили цього впливу об'єктивними умовами життя людей, станом політичного й культурного балансу та моральною атмосферою в соціумі.

На нашу думку, умови, що нині склалися в Україні, є сприятливими для потужного впливу ЗМІ на особистість і суспільство, а отже, на формування ідентичності держави як такої. Однією з таких умов є становлення в країні нового соціально-політичного простору, де головним суспільним ресурсом є інформація. Цей етап розвитку України характеризується зростаючим обсягом комунікативних процесів, виникненням інтегрованих комунікативних систем, появою на місці окремих ЗМІ інформаційних комплексів (медіасистем). Стрімкий перехід до інформаційного суспільства розширює масштаби, ускладнює структуру та зміст інформаційних потоків і всього інформаційного середовища, завдяки чому посилюється його вплив на психіку людини, а обсяги цього впливу швидко збільшуються. Створюються соціальні відносини, що знищують старі кордони, змінюючи моделі ідентифікації суспільства та алгоритми його взаємодії з державним механізмом у процесі конструювання зовнішньополітичної ідентичності держави.

Загалом саме надійні й ефективні канали комунікації забезпечують вітальність людини в соціумі. Факторами зміцнення цієї ролі ЗМІ в сучасному суспільстві є урбанізація та індустріалізація, які руйнують колишні комунікативні традиції. Порівняно з іншими засобами й формами впливу на людину мас-медіа мають низку особливостей, які сприяють підвищенню ефективності їх дії, наприклад:

- охоплення, цільову спрямованість і швидкість інформаційного впливу;
- потужність, комунікативність, постійність і різноманіття впливу;
- єдність пропагандистського, агітаційного, виховного та інформаційного впливу;
- різноманіття форм і методів впливу;
- доступність, поширеність, динамічність, стабільність [4; 8, с. 442–443].

Впливаючи на суспільство, ЗМІ доносять до нього масові оперативні дані, які відносять до надбудови щодо двох базових для індивіда й загальнолюдської культури шарів структурної (яка освоюється на ранніх стадіях соціалізації за допомогою традиційних міжособистісних типів спілкування в сім'ї, малій групі, школі) і фундаментальної (що надходить до індивіда переважно через канали спеціальних комунікацій, залучаючи особистість до професії, науки, мистецтва) інформації. При цьому вплив масової оперативної інформації обмежується «поверхневим» положенням щодо системи цінностей, установок, переко-

нань, які є основоположними для окремої особистості та певної культури загалом [10, с. 275]. Проте завдяки широкому поширенню й інтенсивному застосуванню маніпулятивних прийомів і технологій впливу під час налагодження комунікаційних процесів масова оперативна інформація стає інструментом маніпуляцій, замінюючи соціально ефективне управління. У цьому контексті нерідко йдеться про посягання на свободу та незалежність індивіда, що викликає психоемоційну й соціальну напруженість у суспільстві та зрештою приводить до зміни його ідентичності.

Часто ЗМІ, що керуються з боку окремих індивідів, груп чи структур, стають головним засобом управління людьми й маніпуляції їх свідомістю через простір символів. Згідно з думкою Г. Маклюєна, новітні засоби передачі повідомлень відкривають нові можливості експлуатації людини та контролю над нею [11, с. 38]. Прогресивний розвиток інформаційних психотехнологій приводить до вироблення витончених методів впливу на соціум, які не завжди належним чином інтерпретуються населенням та здатні змінити його світосприйняття. Це зумовлює можливість ЗМІ маніпулювати свідомістю аудиторії, практично перебиваючи й трансформуючи вплив таких чинників формування духовного світу особистості та суспільства, як звичаї, традиції, мораль, культура чи політико-правові канони. Наприклад, сучасні російські засоби масової інформації, перетворившись на активного агента маніпулювання суспільною свідомістю на Сході України (особливо після початку агресії Російської Федерації на Донбасі 2014 р.), використовують як інструмент впливу на ментальність населення латентні, закодовані механізми, що впливають переважно на підсвідомість людини. Тотемні й табу, поєднані з ідеологічними складниками, створюють архетипову конструкцію, наявність якої є підґрунтям для реалізації найефективнішого управління аудиторією. За допомогою них ЗМІ задають жителям регіону певні світоглядні орієнтації, ефективно доводячи обґрунтованість, законність і природність ситуації, що склалася на території Донецької й Луганської областей.

Звичайно, масова культура як один із найвільніших за режимом свого поширення товарів на ринку інформації може існувати тільки в умовах добровільного й ажіотажного попиту. Рівень подібного ажіотажу штучно підтримується зацікавленими продавцями інформаційного товару, проте сам факт підвищеного попиту саме на нього в тій чи іншій інтерпретації зумовлюється самим споживачем, а не продавцем. Хоча за умови гострої кризи ідентичності, яку сьогодні переживає український соціум, можна говорити про знижений поріг впливу різноманітних маніпуляцій ЗМІ на суспільну свідомість. Більше того, ситуація струк-

турної та ціннісно-світоглядної невизначеності населення, підкріплена болючими переживаннями через втрату Україною частини територій, а також глибоку соціально-політичну й економічну кризу, відкриває широке поле для здійснення різних зовнішніх впливів на суспільство з метою зміни його ціннісних орієнтирів – фактично ключових маркерів його колективної ідентичності. За таких умов окремі індивіди дуже швидко набувають так званої «неоплаченої ідентичності» [12, с. 167], тобто приймають певну ідентичність, що пропонується ЗМІ, оминаючи процес дослідження самих себе.

Однак навіть частково перетворившись на заручника ЗМІ, особистість не може вважатися пасивним реципієнтом інформаційного впливу. Перенесення досягнень культури до особистісного духовного світу людини є складним і суперечливим процесом. У цьому разі має враховуватися своєрідність структури духовного світу особистості, основними компонентами якої є загальнолюдські риси (оскільки кожна особистість засвоює загальнолюдські духовні цінності), соціальна сутність певного типу особистості як продукту визначеної епохи, індивідуальні риси духовного світу конкретної особистості, яка по-своєму віддзеркалює певні життєві обставини, що продукуються соціальними макро- й мікросистемами (суспільством загалом, сім'єю, трудовим колективом тощо). Відповідно, досліджуючи вплив ЗМІ на процес становлення ідентичності соціуму, варто враховувати його перманентність. Окрема газетна стаття, радіо- чи телепередача, книга або кінофільм навряд чи можуть серйозно вплинути на соціальні установки людини. Однак тривале, постійне сприйняття інформації одного й того ж характеру може істотно позначитися на формуванні духовного світу індивіда або навіть цілого колективу, змінюючи його соціальну ідентичність.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Як результат, можемо констатувати вагомий вплив ЗМІ на становлення ідентичності соціуму на сучасному етапі. Адже потужне, масштабне й масове охоплення аудиторії в поєднанні з витонченими маніпулятивними технологіями та «відбором» даних можуть суттєво трансформувати світогляд окремої людини і змінити суспільні ідентитети. Виробництво й трансляція культури, конструювання соціальної реальності, схематизація різних модусів буття людини та навколишньої дійсності, що сприяє відтворенню певної картини світу, створення й поширення соціокультурних зразків, які лежать в одному семантичному просторі з категоріями значущих «інших», а тому є об'єктами ідентифікації, зумовлюють визначення засобів масової інформації як активного конструктора ідентичності суспільства. Останнє наразі часто

перебуває під впливом імітаційних, віртуальних смислових образів, а тому з легкістю перебирає маркери ідентичності, запропоновані мас-медіа. Така ситуація зумовлює трансформацію колективної ідентичності соціуму, на яку спирається держава, формуючи власну зовнішньополітичну ідентичність. Як наслідок, діяльність державного актора на міжнародній політичній арені також може зазнати певних змін унаслідок відмінного сприйняття його «Я» з боку значимих для нього «інших» у глобальному вимірі. Крім

того, трансляція окремих даних із боку ЗМІ на загальнопланетарному рівні може пришвидшити чи призупинити процес зовнішньополітичної ідентифікації держави. Відтак конструювання зовнішньополітичної ідентичності державного актора прямо залежить від ЗМІ, що мають суттєвий вплив на його населення, а тому має залишатися предметом подальших наукових розвідок на тлі чималого інформаційно-технологічного прогресу та посилення ролі й значення мас-медіа в постмодерну епоху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / пер. с англ. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 669 с.
2. Грушин Б. Массовое сознание: опыт определения и проблемы исследования. М.: Политиздат, 1987. 368 с.
3. Прохоров Е. Введение в теорию журналистики. М.: Аспект Пресс, 2009. 351 с.
4. Куренной В. Медиа: средства в поисках целей. Отечественные записки: журнал литературный, просветительский, учёный. 2003. № 4(13). URL: <http://www.strana-oz.ru/2003/4/media-sredstva-v-poiskah-celey>.
5. Baudrillard J. For a Critique of the Political Economy of the Sign. New York: Telos Press Publishing, 1981. 214 p.
6. Прайс М. Средства массовой информации и суверенитет. Отечественные записки: журнал литературный, просветительский, учёный. 2003. № 4(13). URL: <http://www.strana-oz.ru/2003/4/sredstva-massovoy-informacii-i-suverenitet>.
7. Ослон А. Мир теорий в эпоху «охвата». Отечественные записки: журнал литературный, просветительский, учёный. 2003. № 4(13). URL: <http://www.strana-oz.ru/2003/4/mir-teoriy-v-epohu-ohvata>.
8. Адамьянц Т. Средства массовой коммуникации в меняющемся социуме. Россия реформирующаяся: ежегодник. М.: Институт социологии РАН, 2003. С. 431–449.
9. Adorno T. Television and the Patterns of Mass Culture. Mass Communications: A Book of Readings / W. Schramm (ed.). Urbana: University of Illinois Press, 1960. P. 594–612.
10. Левада Ю. Игровые структуры в системах социального действия. Системные исследования. Методологические проблемы: ежегодник. М.: Наука, 1984. С. 273–278.
11. Маклюэн Г. Понимание медиа: внешние расширения человека / пер. с англ. В. Николаева. М.; Жуковский: КАНОН-пресс-Ц; Кучково поле, 2003. 464 с.
12. Marcia J. Identity in Adolescence. Handbook of Adolescent Psychology / J. Adelson (ed.). New York: John Wiley & Sons Inc., 1980. P. 159–187.

НОТАТКИ

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 13

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Наталія Кузнєцова*

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 6,74. Замов. № 1118/169. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.